

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

С.І. Дорошенко, Н.В. Кринська

**Структурно-семантичний синтаксис:
складні речення з компонентом
наслідку**

Монографія

Харків – 2019

УДК 811.161.2'367
Д 69

Рецензенти:

Маленко О.О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди;

Богданова І.Є. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Національного університету цивільного захисту України.

*Рекомендовано до друку вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол №1 від 24 січня 2019 року).*

С.І. Дорошенко, Н.В. Кринська

Д 69 Структурно-семантичний синтаксис: складні речення з компонентом наслідку: монографія / Дорошенко С.І., Кринська Н.В. – Харків: ФОП Панов А.М., 2019. – 168 с.

ISBN 978-617-7722-85-3

У монографії здійснено комплексний аналіз семантико-синтаксичної категорії наслідку в книжних стилях сучасної української мови в межах різних типів складного речення – складнопідрядного, складносурядного і безсполучникового. Визначено граматичні і семантичні засоби оформлення відношення причини і наслідку в структурах складного речення, обґрунтовано наявність у сучасній українській літературній мові новостворених підрядних наслідкових сполучників та слів і прийменниково-займенникових поєднань, які в межах складносурядних і безсполучникових речень функціонують як експлікатори наслідку. Для науковців, викладачів, магістрів, студентів філологічних спеціальностей.

УДК 811.161.2'367

ISBN 978-617-7722-85-3
doi 10.30837/978-617-7722-85-3

© С.І. Дорошенко,
Н.В. Кринська, 2019

СЛОВО ПОДЯКИ

Слова подяки присвячую своєму співавторові – шановному і дорогому Дорошенку Сергієві Івановичу. Коли монографія готувалася до друку, він передчасно пішов із життя на 94-му році. Бережу пам'ять у серці про Вчителя – життєрадісного, мудрого, завжди з планами на майбутнє, ціную його школу, що пройшла з ним: від студентки факультету української мови та літератури Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди до кандидата філологічних наук. Мій земний уклін родині Дорошенків – дружині Галині Олександрівні, доньці Наталії та її чоловіку Володимиру. Звично вітаючи учнів Сергія Івановича у своєму домі – усмішкою, добрим словом і чашкою смачного чаю, родина Дорошенків щиро долучала молодих дослідників до дивовижного світу науки. Дякую вам!

Книга не побачила б світ без участі Богданової Ірини Євгеніївни, завідувача кафедри мовної підготовки Національного університету цивільного захисту України, яка надихнула на публікацію результатів дослідження і весь час допомагала в підготовці монографії до друку.

В окремому рядку слова про Мисенко Валентину Олексіївну – жінку, яка вірила в успіх дослідження з самого його початку і своєю вірою підтримувала на шляху наукового пошуку. Дякую тобі, мамо!

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ВСТУП. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ НАСЛІДКУ	10
РОЗДІЛ 1. ВИРАЖЕННЯ НАСЛІДКУ СКЛАДНОПІДРЯДНИМИ РЕЧЕННЯМИ	22
1.1 Проблеми вивчення складнопідрядних речень наслідку	22
1.2 Проблема граматичного зв'язку в складнопідрядному наслідковому реченні	23
1.3 Уточнення формально(структурно)-семантичних ознак складнопідрядних речень наслідку	27
1.4 Місце предикативної частини наслідку в структурі складнопідрядного речення і її граматична залежність	31
1.5 Вираження смислових відтінків у складнопідрядних реченнях наслідку	35
1.6 Засоби поєднання предикативних частин складнопідрядного речення наслідку	40
1.7 Стилiстичне використання складнопідрядних речень наслідку з різними засобами зв'язку	54
1.8 Парцельовані складнопідрядні речення наслідку	57
Висновки до 1 розділу	63
РОЗДІЛ 2. ВІДНОШЕННЯ НАСЛІДКУ В СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ	66
2.1 Невідповідність граматичних і семантичних ознак складносурядних речень причиново-наслідкового різновиду	66
2.2 Проблема граматичного статусу сполучника <i>і</i> в складносурядних причиново-наслідкових реченнях	70
2.3 Місце сполучника <i>і</i> в складносурядних реченнях, що передають причиново-наслідкові відношення	74
2.4 Видо-часові і способові відношення у вираженні причиново- наслідкової зумовленості в складносурядних реченнях	77
2.5 Експлікатори наслідку в складносурядних реченнях	85
2.6 Функціонування експлікаторів наслідку в поєднанні зі сполучниками <i>і</i> та <i>а</i>	96
Висновки до 2 розділу	101

РОЗДІЛ 3. ВИРАЖЕННЯ НАСЛІДКУ В СТРУКТУРІ БЕЗПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ	103
3.1 Розуміння безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом на тлі теоретичних проблем безсполучниковості.....	103
3.2 Структурні, семантичні й стилістичні особливості безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом.....	115
3.3 Причиново-наслідкові відношення в безсполучникових складних реченнях і текстових утвореннях.....	139
Висновки до 3 розділу	148
ВИСНОВКИ	150
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	157

ПЕРЕДМОВА

Знайомство з науковою літературою засвідчує, що в українському мовознавстві немає робіт, присвячених аналізу семантико-синтаксичної категорії наслідку ні в системі сполучникових, ні в системі безсполучникових складних речень.

До цього правомірно додати й те, що функціонування складних структур із компонентом наслідку в книжних стилях української мови також залишилося поза увагою дослідників.

Необхідність у набутті нових відомостей про граматичні й семантичні засоби відтворення наслідку, про функціонування конструкцій з компонентом наслідку викликана також і тим, що академічні видання й навчальні посібники містять незначну інформацію про наслідкові складнопідрядні речення, у них не згадується відношення наслідку в складносурядному реченні. Що ж до безсполучникових складних речень, то в них наслідок визначається лише як складник умовних причинових конструкцій. Зумовлено це недостатньою вивченістю складних структур із компонентом наслідку, що також викликає потребу в розширенні їхньої характеристики в науковій і навчальній літературі.

Монографія «Структурно-семантичний синтаксис: складні речення з компонентом наслідку» є вагомою спробою заповнити прогалини в теоретичній і стильовій характеристиці форм і засобів вираження відношень наслідку в структурі різних типів складних речень. Значний обсяг аналізованого матеріалу базується на книжних стилях: картотека складнопідрядних, складносурядних і безсполучникових складних речень з наслідковою предикативною частиною нараховує 3000 одиниць, що дозволило зробити тонкі спостереження і сформулювати доказові висновки. Сприяла цьому логічно виструнчена структура роботи: від з'ясування теоретичних засад вивчення категорії наслідку в логіко-філософському й семантико-синтаксичному аспектах до розгляду типів складних речень.

Теоретично значущим є «Вступ», у якому на підставі виявленого взаємозв'язку у філософському, логічному і лінгвістичному трактуванні поняття наслідку встановлено його специфічні риси в семантичній структурі складного речення, а саме: 1) наслідок виникає в результаті взаємодії подій; 2) наслідок спричиняє подія (підстава), що закріплюється в дотриманні вимоги: наслідок можливий лише за умови існування іншої події, яка його спричинила; 3) для категорії наслідку релевантна модальність реальності, що відбиває об'єктивність існування причиново-наслідкових відношень у дійсності; 4) вираження події-підстави і наслідку відбивається й у часовому співвідношенні: наслідок завжди йде за причиною (підставою). Окреслені риси категорій наслідку стали вихідними у визначенні формально-синтаксичного оформлення складових конструкцій із наслідковим компонентом.

Безсумнівним досягненням дослідження є доведення відмінностей між складеними сполучниками **внаслідок чого, в результаті чого, від чого, завдяки чому, через що** і схожих на них будовою прийменниково-займенникових поєднань типу **внаслідок цього, в результаті цього (того), завдяки цьому, через це (те)**, які є експлікаторами наслідку в складносурядних реченнях. Відмінність їх встановлена на основі тонких спостережень, які заслуговують високого поцінування. Вони відрізняються тим, що 1) сполучники не припускають можливості поєднуватися зі сполучниками сурядності **і та а** (у значенні **і**), тимчасом як прийменниково-займенникові сполуки функціонують як зі сполучниками, так і без них; 2) складнопідрядні речення зі складними сполучниками не засвідчуються як парцельовані висловлення, що ж до прийменниково-займенникових сполук, то речення з ними легко піддаються парцеляції. Встановлено також, що прийменниково-займенникові сполуки функціонують зі сполучником **і** або **а** (в значенні **і**) у складносурядних реченнях, без сполучника – у безсполучникових складних реченнях.

Розгляд функціонування категорії наслідку в книжних стилях доповнив наші уявлення щодо поширеності і причин активного використання

наслідкових структур у різних сферах мовленнєвої діяльності. Доведено, що завдяки експлікаторам наслідку досягається високий ступінь диференційованого вираження наслідку. Це робить конструкції з експлікаторами наслідку часто вживаними в наукових і науково-популярних текстах і газетному жанрі.

Внеском у мовознавчу науку слід визнати висновок, що активне використання експлікаторів наслідку в складносурядних і безсполучникових складних реченнях відбиває одну з істотних тенденцій у розвитку мови – прагнення до розширення засобів чіткого й однозначного відтворення наслідкових відношень у системі складних речень української мови.

Можна висловити впевненість, що публікація цього дослідження не тільки дає можливість науковцям, магістрам, студентам ознайомитися з новими даними в характеристиці категорії наслідку, а й відкриває перспективи подальшого її вивчення як із погляду встановлення семантичних відтінків у розглянутих типах складних речень, так і з погляду виявлення текстових можливостей у формуванні відношень наслідку.

С.І. Дорошенко, 2018

ВСТУП

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ НАСЛІДКУ

Категорія наслідку в логіко-філософському й семантико-синтаксичному аспектах

У мові існують фундаментальні понятійні категорії, такі як причина, наслідок, мета, умова та інші, завдяки яким утворюються необхідні основи комунікації і в яких “виявляється єдність загальнолюдського мислення” [Бондарко 1978, с.79]. Серед комунікативних одиниць важливе місце посідають складні речення, різні за будовою, граматичним значенням і семантичним наповненням кожного з них. Завдяки науковим дослідженням, здійснених у світлі методології структурно-семантичного синтаксису, ретельного аналізу й теоретичного осмислення набули семантико-синтаксичні категорії причини [Глотова 1994], мети [Гамова 1989], відношення умови і наслідку [Беляєва 2004]. Тим часом окремих ряд складних речень становлять утворення з компонентом наслідку й у структурі різних типів складних речень предикативний компонент наслідку має своєрідне формально-синтаксичне вираження.

Включення в інформативну семантику складного речення конструкцій з наслідковим компонентом передбачає їх приналежність до функціональних категорій мови на різних рівнях семантичної ієрархії: як глибинний логічний компонент, що дозволяє вбачати в ньому логічне поняття наслідку, і як граматичний (синтаксичний) компонент сполучникових і безсполучникових складних речень.

З’ясуванню глибинної основи мовної наслідкової семантики служить логіко-філософське трактування категорії наслідку, оскільки саме в логічному аспекті знаходить свій вияв узагальнення мовної семантики наслідку. Наслідок, за філософським визначенням, – це зміни, що виникають у результаті взаємодії

відповідних утворень і породжені причиною [Диалектический и исторический материализм 1988, с. 169]. Це положення уточнюється визначенням причини і наслідку як філософських категорій: людство ніколи не відчуває причиновість безпосередньо, але проникає у неї пізнанням обов'язкового наслідку, існування якого обґрунтовується безперервним взаємозв'язком подій [David Hume 1988]. Кардинальним у філософському розгляді причиново-наслідкової залежності є їх визнання як зв'язків, що існують у реальній дійсності: «питання мови і розуміння взаємозв'язку між мовою і реальністю є однією з найважливіших тем філософії ХХ сторіччя» [Clayton Crocket & Jeffrey W. Robbins 2012, с. 112]. Наслідок – це опосередковане причиною (підставою) буття. Не випадково тому й причинність кваліфікується як генетичний зв'язок між окремими станами видів і форм матерії в процесі її руху та розвитку, що відбувається між подіями. Під подію підводиться будь-яка зміна речей і явищ об'єктивного світу – фізична, хімічна, біологічна, психічна, соціальна.

Головні характеристики причиново-наслідкового зв'язку: а) часова послідовність: причина завжди наступає раніше за наслідок; б) причина – процес взаємодії; в) наслідок – її кінцевий результат, що виявляється у виникненні нового. Філософське розуміння причиново-наслідкового відношення, стосуючись лише матеріального протікання цього процесу, а не реалізації його в мові, закладає підвалини для усвідомлення зв'язку причини і наслідку в логіці та лінгвістиці. Щодо лінгвістики, то важливим має бути усвідомлення того, що, наприклад, у складному реченні залежно від характеру обставин подія – основа наслідку може бути фактичною і гіпотетичною. Фактичний наслідок має за основу подію-причину чи подію-привід; гіпотетичний наслідок базується на умові. У цьому принципова відмінність умовно-наслідкових і причиново-наслідкових речень. Це підтверджується і співвіднесеністю дієслів-присудків безсполучникових складних речень умовно-наслідкового і причиново-наслідкового видів. Причиновий компонент таких структур не виражається формами майбутнього часу, умовного способу в причиново-наслідкових реченнях, у той час як умовно-

наслідкові відношення будуються з такими формами вираження присудків умовної предикативної частини.

У логіці причиново-наслідкові відношення становлять їх відображення у мисленні. Зафіксовані в законах мислення, вони не прямо віддзеркалюють реальну дійсність, а відбивають об'єктивний світ у поняттях, судженнях, умовиводах відповідно до специфіки логічних законів. Знаходячи матеріальне втілення в мові, мислення, а значить, і його закони, впливають на формування висловлювань. Це виявляється в розташуванні частин (спочатку причина, потім – наслідок) та доборі сполучників, наприклад **в результаті чого і завдяки чому**. У цьому простежується вплив логіки на мовне втілення причиново-наслідкових відношень. Однак цим не обмежується.

Поняття причинності в логіці трактується як зв'язок причини і наслідку в частині, де встановлюються відношення обумовленості [Бунге 1962]. Воно узагальнює відношення причини і дії, сутності і явища, аргументів і функцій [Берков 1997, с.214]. Але мовленнєве вираження обумовленості має свої особливості. Залежить це від наміру мовця, від ситуації, в якій формується висловлення, від попереднього досвіду мовців. Звідси – відхилення від логічних законів. Наприклад, у реченні:

Свекруха, не діждавшись навіть першої онуки, невдовзі й померла, так що Аліна й посваритися з нею як слід не встигла (А. Дімаров)

наслідок не можна назвати таким, що логічно впливає з причинової частини. Логіка розгортання цього висловлення відповідає комунікативній настанові речення і наміру автора твору або мовця – повідомити про наслідок. Узгодження речення з логікою подій передано імпліцитно з урахуванням життєвого досвіду, ситуації мовлення, контексту. З урахуванням усього цього мовець (автор) добирає таку форму висловлення, яка залежить від мети, виражає відповідні відношення дії до реального позамовного моменту мовлення, до дійсності, до особи. Звичайно, формулювання речення базується на причиново-наслідковій залежності, на об'єктивному зв'язку двох явищ, при

якому одне – причина (підстава) – викликає друге (наслідок).

Предметне відношення “причина – наслідок” знаходить своє вираження в синтаксичних конструкціях між частинами розчленованих складнопідрядних речень передусім зі сполучником **так що**. Саме на ґрунті цих структур формується логічна категорія наслідку, врахування якої допомагає в пізнанні семантико-синтаксичного наповнення складних речень з компонентом наслідку. Встановлення граматичного значення будь-якого складного речення, в тому числі й розглядуваного виду, спирається на врахування змістового синтаксичного відношення, яке є нічим іншим, як семантичним відношенням. Тому типове граматичне значення складних речень причиново-наслідкового значення можна визначити як семантико-синтаксичне, тобто таке, в якому враховується вираження відношень об’єктивної дійсності. У цьому і є безпосередній взаємозв’язок у філософському, логічному і лінгвістичному трактуванні категорії наслідку.

На підставі широкого огляду ознак категорії наслідку можна визначити її специфіку в семантичній структурі складного речення:

1) наслідок виникає в результаті взаємодії подій;

2) наслідок спричинюється подією (причиною, підставою), що закріплюється в дотриманні вимоги: наслідок можливий лише за умови існування іншої події, яка його спричинила;

3) для категорії наслідку релевантна модальність реальності, що відбиває об’єктивність існування причиново-наслідкових відношень у дійсності;

4) вираження події-підстави і наслідку знаходить відбиття і в часовому співвідношенні: наслідок завжди йде за причиною (підставою).

Наявність зазначених специфічних рис доводиться зразками складних структур української мови, в яких втілюються відношення причини і наслідку.

Це – приклади:

а) складнопідрядних речень наслідку:

Добре, що батько гроші додому приносив, вся зарплата йде на харчі,

квартиру, так що можна вже свою, до копійки останньої, потратити на плаття нове чи на імпорتنі чоботи (А. Дімаров);

Під час великих морозів тканина втрачає еластичність, в результаті чого швидкість руху щілини уповільнюється і затвор не дає заданої видержки (Є. Ланський);

Завдяки постійному динамізмові мовної знакової системи в ній постійно виникають і завжди присутні одиниці і категорії, що перебувають у стані зміни (становлення або зникнення), через що такі елементи набувають проміжного характеру (В. Семчинський);

б) складносурядних речень:

Як з'ясувалося пізніше, це був американець, прізвище якого в США досить відоме, і тому, з естетичних міркувань, я його не назву (з газет);

Сергій накричав на них [хлопців], і вони вернули барок (Г. Тютюнник);

в) безсполучникових складних речень:

Не хочу я у хаті спати, – кажу я господині, – душно мені: буду у комірчині лягати (П. Мирний);

Я хочу, щоб Сінам-ага заробив, тому даю тисячу (П. Загребельний);

Два місяці тут стояв фронт, в отих он сагах наші були, а по той бік шляху німці, тож всюди тут ходи, оглядайся, без сапера в цю землю не лізь (О. Гончар).

Розглянуте дозволяє зробити висновок, що в семантичній структурі складних речень компонент наслідку виступає як реальна подія, спричинена іншою подією, у взаємозв'язку яких спостерігається часова послідовність або відносна одночасовість їх здійснення.

На цих теоретичних засадах розуміння семантичного відношення предикативних частин складних конструкцій причиново-наслідкового змісту будується подальше дослідження обраної для аналізу теми. Розгляд же синтаксичних ознак описуваного виду складних речень потребує окреслення вихідних позицій, за якими вестиметься їх синтаксичний аналіз.

Обґрунтування вихідних положень і понять дослідження категорії наслідку в системі складного речення

Проблема розрізнення простого і складного (складнопідрядного і безсполучникового) речення має принципове значення у вивченні причиново-наслідкових складних структур. Річ у тому, що речення на зразок:

Вранці теж нічого не могла їсти, тільки випила води (П. Загребельний) неоднозначно кваліфікуються в сучасній синтаксичній літературі. Їх визначають то як прості з однорідними членами речення – присудками, то як складні, якщо визнавати предикативність, виражену дієслівною формою, єдиним конструктивним показником речення. Розходження у їх визначенні пов'язане з різним розумінням граматичної природи таких речень. Тому й логічно визначати їх статус з урахуванням граматичних ознак.

Видається правомірним, виходячи з того, що присудок (дієвідмінювана форма дієслова або її субститут) є носієм предикативної категорії, яка становить сутність речення як статичної структури, визнавати присудок у будь-якому реченні конструктивним елементом речення [Белошапкива 1970, с. 55]. Складне речення складається з кількох компонентів, граматичну основу яких становлять конструктивні елементи у вигляді дієслів чи їх субститутів і водночас є показником предикативності кожного з компонентів. Оскільки ж категорія предикативності береться за основу визначення конструктивної ознаки кожного з компонентів складного речення, то речення з кількома присудками слід сприймати як складне, незважаючи на те, що в них спільним є діяч. Таке розуміння речень з тим самим виконавцем дій не тільки узгоджується, а й знаходить підтвердження в будові складнопідрядних речень, у яких є спільний член-підмет і відмінні присудки в головній і підрядній частинах:

Вона на солдатів не дуже й доглядалася, а усе дивилася на капітана, який то він молодий, бравий, який проворний, і усе його розглядала, так що опріч його нікого і не бачила (Г. Квітка-Основ'яненко);

Була, як і завжди, босоніж, а тому, проходячи повз колючок або кропиву, вона раз у раз голосно скрикувала (М. Хвильовий).

У них розрізняються дві предикативні частини: головна і підрядна. У нашому дослідженні односуб'єктні з різними предикатами речення різної синтаксичної будови (сполучникової і безсполучникової) розглядаються як складні речення.

Аналіз складних речень з компонентом наслідку диктує необхідність в уточненні певних термінів з огляду на неузгодженість у позначенні мовних явищ одними й тими ж термінами. Так, частини, з яких конструюються складні речення, називаються то частинами, то реченнями, то предикативними одиницями (частинами), то членом. Деякі з термінів набули різного значення, що утруднює розуміння викладеного. У роботі ми дотримуємося такого розуміння вживаних термінів.

Оскільки складне речення – це одиниця мови й мовлення, то його компоненти є реченнями-моделями (якщо складне речення розглядається як одиниця мови), і предикативними частинами (предикативними одиницями), якщо складне речення вивчається як одиниця мовлення. Така термінологічна відмінність продиктована тією своєрідністю, яка властива кожному компонентові складної структури. Ці компоненти не можуть бути названі реченнями, а іменуються предикативними частинами тому, що в складному реченні кожна з них не має смислової й інтонаційної закінченості, характерної для висловлення (одиниці мовлення), тобто як для комунікативної одиниці. Терміни *речення* і *висловлення* почасти дублюються, коли йдеться про визначення ознак моделі і її мовленнєвого втілення.

Термін *член* на позначення поліпредикативного поєднання, що виступає одним із компонентів закритої структури, як у реченні:

Ремонт саду і плодозміна завжди були актуальними, так що, коли мова йде про садові роботи, першою проблемою постає ґрунтостомлюваність (з газет)

у роботі не розглядається. Будучи єдиним компонентом наслідку, такі поліпредикативні поєднання розглядаються як одна частина, а відтак і називаються *частиною*. Це полегшує виклад і його сприймання. Аналіз проводиться над наслідковим компонентом у будь-якому вигляді. Він може бути однопредикативним і поліпредикативним. Потрапляючи в один ряд прикладів, речення з

наслідковим компонентом мають розглядатися за єдиною схемою: причина – наслідок, який може бути сформульований і простою, і складною структурою.

Розгляд складних речень різних структур – складнопідрядних, складно-сурядних і безсполучникових – актуалізує звернення уваги на засоби вираження сурядності і підрядності. У з'ясуванні цієї проблеми доведеться звернутися до питань, які не можна оминати, зосереджуючи увагу на аналізі речень з компонентом наслідку.

У різних виданнях стосовно аналізованих складних структур пропонується широке коло сполучних елементів, які отримують різні назви. Такі слова української мови, як **тому, внаслідок чого, в результаті чого, отже, значить**, російської мови **потому, оттого, поэтому** кваліфікуються то як сполучники, то як сполучникові прислівники, то як сполучні слова, то як напівсполучні елементи, то як скріпи. Ці слова привертають увагу дослідників властивістю формувати складні речення з виразним семантичним відношенням і чітко окресленою семантикою другого компонента – наслідку.

Не бачити таких їх виразних можливостей не можна. У них яскраво виявляються значення наслідку, результату, висновку. Вони закладені в семантиці кожного з названих слів. Це відчувається на рівні семантичного відношення двох предикативних частин. Але ж цим їх розуміння як синтаксичних одиниць обмежується. Виникає питання про встановлення їхньої граматичної ролі. На жаль, у працях, в яких засвідчуються перелічені слова, не подаються ті критерії, що збудили потребу у відповідних назвах: сполучник, сполучні слова тощо, не враховуються дефініції, які окреслюють сутність цих понять. З-поміж усіх наведених вище одиниць звернемо увагу лише на термін *сполучник* як одиниці, що має статус граматичного показника зв'язку на відміну від інших назв (сполучникові прислівники, скріпи тощо), які позбавлені такого статусу з огляду на непевність морфолого-синтаксичних ознак.

У трактуванні сполучників треба виходити з того, що сполучники – це слова, які виражають синтаксичні зв'язки речень або слів і семантико-синтаксичні відношення між ними [Українська мова: Енциклопедія 2000, с. 585]. Тому у

віднесенні того чи іншого слова до розряду сполучників треба дотримуватися вимоги: визначати це слово як сполучник, тобто як засіб синтаксичного зв'язку, а не одиницю, що вказує на певну семантичну ознаку постпозитивної частини.

У наданні не-сполучнику статусу сполучника доцільно брати до уваги застереження О. М. Пешковського, який, говорячи про граматичну семантику, застерігав від “антиграматичного гіпнозу, спричиненого речовими частинами слів” [Пешковский 1956, с. 78]. Повнозначні слова в складі компонента, який виражає наслідок, виконують важливу семантичну функцію, але не стають сполучниками. Такими є слова **тому, внаслідок, відтак, звідси, значить, отже, сполуки в результаті, таким чином.**

Визнати їх сполучниками не можна тому, що вони, зберігаючи своє значення, поєднуються з сурядним сполучником **і** та **а** (в значенні **і**) для оформлення наслідкової семантики, яка стає прозорою саме завдяки їх наявності в другому компоненті. Про це й інші докази неправомірності відносити зазначені слова до розряду сполучників мова йтиме далі. Тут, у параграфах, присвячених засадам розуміння речень з наслідковими структурами, важливо підкреслити, що у встановленні сполучникових функцій окремих слів і сполучень ми керуємось критерієм: знаходити в розглядуваних словах категоріальні ознаки сполучника передусім як показника граматичного зв'язку, граматичних відношень.

Визначаючи сполучники граматичним показником зв'язку, окремі дослідники припускають можливість вираження ними не лише граматичного, але й лексичного значення, що й спричинило появу в лінгвістичній літературі двох поглядів. Одні вчені розглядають сполучники як одиниці, яким притаманне лише граматичне значення [Шахматов 1941, с. 27, Жовтобрюх 1984, с. 188], інші – визначають сполучники як одиниці, яким властиве і лексичне значення, що розуміється надто широко [Виноградов 1972, с. 602] і не так, як лексичне значення повнозначних слів. У повнозначних слів лексичне значення є номінативним, лексичне ж значення сполучників – релятивне [Черкасова 1967, с. 10].

У суперечці двох підходів до розв'язання проблеми про лексичне і граматичне значення сполучників: (1) сполучники – це одиниці, що мають лише

граматичне значення, (2) сполучники мають лексичне (релятивне) і граматичне значення – видається правомірним приєднатися до вчених, які обстоюють другий підхід. Саме другий підхід дозволяє ділити сполучники на синтаксичні й семантичні. Вони мають місце в будові складних конструкцій з компонентом наслідку, зокрема у виділенні речень з компонентом наслідку в складносурядному (зі сполучниками **і** та **а** (в значенні **і**)) та складносурядному реченні (передусім зі сполучником **так що**). У роботі тип синтаксичного зв'язку вирішено розрізняти за наявністю у складному реченні сурядних чи підрядних сполучників. Сурядні вказують на відносну граматичну автономність, рівноправність поєднаних одиниць, підрядні – на залежність однієї одиниці від іншої [Українська мова: Енциклопедія 2000, с. 586].

Однак у трактуванні сутності сполучників висловлюються не лише різні, а й спільні думки. Синтаксисти одностайні в конкретизації граматичного значення сполучників: граматичне значення у всіх сполучників одне – значення вказівки на наявність синтаксичного зв'язку між частинами складного речення. Це – граматичні значення, що передають відношення або граматично рівноправних, або граматично залежних компонентів. Вони виявляються у функції сполучника – сурядного чи підрядного. Однак, будучи різними – сурядними і підрядними, вони все ж виконують дві однакові функції. Перша – бути засобом зв'язку, об'єднання, яка впливає з категоріального граматичного значення сполучника як службового слова; друга – передавати характер відношень між поєднаними компонентами, який впливає з конкретного граматичного значення.

Ці функції розкриваються в будові складнопідрядного речення з компонентом наслідку. Наприклад, сполучник **так що** є і засобом об'єднання предикативних частин, і показником характеру семантико-синтаксичних відношень.

Нам видається правомірним перенести таке уявлення про сполучник як службове слово і на характеристику єднального сполучника **і**, який фіксується в будові складносурядних речень з причиново-наслідковим відношенням. Він не має жодних семантичних ознак. Проте цей сполучник, крім відношення поєднання, виконує функцію вказівки на незакінченість, продовження, наступність

подальшого. Саме це й дозволяє йому поєднувати предикативні одиниці різнофункціонального плану, а саме причиново-наслідкового відношення (деталізація цього в 1.2). У цьому підтвердження того, що сполучники мають як граматичне, так і лексичне (релятивне) значення.

Наявна неузгодженість у визначенні статусу безсполучникових складних структур, які кваліфікують то як реченнєві, то як текстові утворення, свідчить як про складність самого питання, так і про необхідність не тільки знайти методологічну основу його розв'язання, а й розширити коло досліджень у його успішному вирішенні. Останнє спонукає до вивчення деталей безсполучникового поєднання предикативних частин у межах певних семантико-синтаксичних відношень. У нашому випадку йдеться про аналіз безсполучниково з'єднаних предикативних частин, друга з яких репрезентує наслідок.

Що ж до знаходження методологічних основ встановлення реченнєвого чи текстового характеру безсполучникових складних сполук, то їхню сутність правомірно вести з визнання дихотомії мови і мовлення.

Неспростовно, що єдність речення визначається і фактором усного вираження, і наявністю структурних чинників у його будові. Саме це дозволяє бачити в реченні інтонаційну завершеність, семантичні відношення і граматичні (диференційовані чи недиференційовані) зв'язки. З погляду змістового речення характеризується відносною завершеністю передаваного ним повідомлення, що забезпечує йому набуття комунікативної автономності. Завдяки цьому речення стає головним засобом формування, вираження, повідомлення думки. Отже, будь-яке речення, яке щось виражає, має бути визнане синтаксичною одиницею цілісної будови, а не елементом тексту.

З цих позицій у роботі розглядаються сполучникові і безсполучникові складні єдності закритої структури, другий компонент яких виражає наслідок. Специфіка безсполучникового поєднання предикативних частин полягає у відсутності показників їх зв'язку, тобто вираження синтаксичних відношень. І все ж у безсполучникових структурах наявний певний тип синтаксичних відношень, якщо їх розглядати з позиції дихотомії мови і мовлення. Ці позиції обстоюються в роботі.

Існування відповідних семантичних відношень не заперечують і прибічники погляду, за яким безсполучниковість вноситься за межі складних речень й іменуються безсполучниковим поєднаннями речень, а не безсполучниковими складними реченнями. За семантичними відношеннями частин встановлюються види поєднань, серед яких називаються ті ж, що існують у класифікаційних системах безсполучникових речень. Серед безсполучникових сполук виділяються і сполуки з компонентом наслідку.

Збіг семантико-синтаксичних відношень предикативних частин у безсполучникових складних реченнях і безсполучникових сполуках дозволяє стверджувати, що навіть за межами складного речення безсполучниковість виявляється настільки пов'язаною з поняттями семантики й синтаксису, що обійтись без них ніяк не можна. Тому доводиться не погодитись зі спробою вивести безсполучниковість за межі речення й розглядати їх як елементи тексту. На цих переконаннях ми утвердилися і сповідуємо їх у роботі, спираючись на методологічну основу виявлення сутності речення – визнання дихотомії мови і мовлення.

РОЗДІЛ 1

ВИРАЖЕННЯ НАСЛІДКУ СКЛАДНОПІДРЯДНИМИ РЕЧЕННЯМИ

1.1 Проблеми вивчення складнопідрядних речень наслідку

Грамматична традиція вивчення складнопідрядних речень виділяє серед них окремий вид – складнопідрядні речення наслідку [Курс 1951, с. 314; СУЛМ: Синтаксис, с. 377], обґрунтовуючи це наявністю в них сполучника підрядності **так що**. Таке твердження означає, що предикативні частини в даному виді структур пов'язані підрядним зв'язком. Про це не слід було б згадувати, спираючись на традицію, якби в синтаксичній науці не висловлювалась думка про наявність у складнопідрядних реченнях наслідку сурядного зв'язку, що викликає потребу в захисті традиційного уявлення про описуваний вид складних структур.

Однак це не єдине нерозв'язане питання в числі проблем, що викликають аналіз складних утворень з компонентом наслідку.

Надто строкато представлений у науковій літературі перелік сполучних елементів, завдяки яким підрядна частина приєднується до головної. Серед них називаються сполучники **так що, внаслідок чого** [Українська грамматика 1986], **так що, тому (тим-то), отже, тож, то (то й, от і), що** [Каранська 1995], **так що, що** [Слинько 1994, Городенська 2010].

Дані про складнопідрядні речення наслідку не дають повного уявлення про цей тип складнопідрядних речень, і досить часто поряд із переліком тих самих рис називаються різні своєрідні ознаки, що свідчить про слабку вивченість цього виду складнопідрядних речень і про необхідність виявлення єдиних характеристичних критеріїв виділення їх у класифікаційних межах складнопідрядних речень. Доказом служать характеристики наслідкових речень, представлені в курсах сучасної української мови, опубліковані в 80-х роках [Жовтобрюх 1984; Волох 1989]. В обох книгах стверджується те, що в реченнях із компонентом наслідку підрядна частина виражає наслідок, що

впливає зі змісту головної, і з'єднується з головною нерозкладним сполучником **так що** [Жовтобрюх 1984, с. 235; Волох 1989, с. 299]. Не розходяться автори курсів і у визначенні того, що підрядна частина в таких реченнях стоїть у постпозиції. Однак в одному з курсів вказується на те, що підрядна частина залежить не від одного якогось члена головної, а від неї в цілому [Жовтобрюх 1984, с. 235], в іншому визнається, що підрядна частина пояснює головну в цілому або певну її частину [Волох 1989, с. 299].

Наведені розходження у визначенні особливостей розглядуваних речень переконують у тому, що скласти повне уявлення про складнопідрядні речення наслідку на підставі цих даних не можна [Шульжук 2004, с. 298]. Виникає остаточна потреба в уточненні, доповненні і доведенні окремих положень. Природно, що розв'язання різнотлумачних питань не можна здійснити без залучення новітніх даних синтаксичної науки. Їх аналіз має здійснюватись з урахуванням трьох підходів до з'ясування природи цих утворень: формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного і комунікативного. У виявленні особливостей розглядуваних структур не обов'язково дотримуватись послідовності визнаних підходів. Важливо знайти обґрунтоване пояснення специфіки наслідкових речень на формальному, семантичному і комунікативному рівнях.

Подальші параграфи монографії присвячені аналізу цих проблем і спробі внести деякі уточнення до розглядуваних питань.

1.2 Проблема граматичного зв'язку в складнопідрядному наслідковому реченні

Традиційно серед розчленованих (за іншою термінологією двочленних) складних структур за характером сполучних засобів наслідкові складнопідрядні речення зараховуються до розряду речень із семантичними сполучниками на відміну від речень з відносними займенниками. Цей факт дозволяє визнати наявність детермінантного підрядного зв'язку в реченнях причинових, умовних, мети, допусту, наслідку, часових, порівняльних і кореляційного підрядного зв'язку, властивого відносно-поширювальним (за термінологією

В. А. Белошапкової) – [Современный русский язык 1981, с. 537], або поширювально-з'ясувальним [РГ-80, с. 466], або відносно-репродуктивним [Слинько 1994, с. 594] реченням.

Такий поділ складнопідрядних речень з детермінантним підрядним зв'язком цілком прийнятний, оскільки за основу їх відмінностей беруться основні засоби вираження цих зв'язків. Засобами вираження детермінантного підрядного зв'язку служать семантичні підрядні сполучники. У складнопідрядних наслідкових таким сполучником є неподільний сполучник **так що**, призначення якого виражати смислове й синтаксичне відношення підрядної частини до головної, що доводять приклади:

На якимсь сеймику він [Пилип], не розбивавши діла, обовтнувся в річ без ладу, так що усі, розсміявшись, стали один по одному питати: хто то, хто то? (М. Номис);

“О, знайшов,” – майже вигукнув Марко, так що на нього всі зацитькали (Г. Тютюнник).

Однак таке трактування розглядуваних складних речень не приймається окремими синтаксистами.

Чеські й словацькі синтаксисти визнають у них сурядність [Bauer 1958]. І це не єдиний випадок такої граматичної кваліфікації описуваних структур. Російські дослідники в “Основах построения описательной грамматики современного русского литературного языка” також відносять складнопідрядні речення наслідку до розряду сурядних сполук [Основы построения грамматики 1966, с. 192].

Заслужують на увагу такі докази на користь визнання підрядного зв'язку в описуваних складних реченнях на тлі зіставлення підрядного з сурядним зв'язком.

1) Досліджувані речення виражають необернені відношення, що зводиться до неможливості переставляти частини. Якщо при цьому відривати сполучник від наслідкової частини, спотворюється зміст цілого. У

складносурядних реченнях таке можливе.

2) Використання розглядуваного сполучника неможливе для поєднання однорідних членів речення, що спостерігається, наприклад, у функціонуванні єднальних сполучників.

3) На відміну від складносурядних речень у наслідковому складнопідрядному реченні підрядна частина з **так що** може мати форму запитання [Шайдулина 1982, с. 52].

Крім крайніх позицій у визначенні граматичного зв'язку в наслідкових реченнях, є й інші погляди.

Окремі синтаксисти стосовно граматичного зв'язку предикативних частин наслідкових речень вказують на те, що “у підрядних наслідку їх підрядне положення виражене слабко: вони більш самостійні, ніж, наприклад, підрядні додаткові, означальні й інші” [Русский язык 1989, с. 253]. На підтвердження наводиться те, що в головній частині немає жодних показників на приєднання до неї граматично залежної частини. Як зазначається в академічному томі “Сучасної української літературної мови”, “така нібито формально не виражена пов'язаність складових частин речення у межах складнопідрядних обставинних спричинила те, що ці типи складних речень називаються конструкціями з семантично умотивованим зв'язком на відміну від конструкцій з конструктивно умотивованим зв'язком через кореляційні засоби зв'язку типу **той – хто, те – що, такий – що, так – як** на межі речень головного і підрядного” [СУЛМ: Синтаксис 1972, с. 343].

Саме врахування того, що структура головної частини не накреслює в них імовірної появи підрядної частини, спричинює переконання, що “в підрядних наслідкових простежуються ознаки невластне підрядного зв'язку, який нерідко супроводжується змістовими характеристиками додаткового повідомлення і приєднувальної синтаксичної одиниці” [Вихованець 1993, с. 327]. Обґрунтування полягає в тому, що “в типових виявах головна частина являє собою відносно завершену у формальному і змістовому плані одиницю”

[Вихованець 1993, с. 327].

Прийняти таке обґрунтування для встановлення граматичного зв'язку в складнопідрядному реченні – означає, по-перше, не враховувати можливості однобічної залежності, по-друге, відмовляти важливій семантико-синтаксичній ролі сполучника **так що**, який суміщає сполучну функцію з функцією кваліфікатора відношення [РГ-80, с. 539]. Деталізуємо ці твердження.

Проблема однобічної залежності має давню історію. Ще в 60-ті роки ХХ ст. С. Є. Крючков і Л. Ю. Максимов виділяли серед складнопідрядних речень “конструкції з однобічною залежністю і двобічною залежністю частин, що їх утворюють” [Крючков 1965, с. 85]. Розглядуване нами складнопідрядне речення належить саме до першого типу залежності. Її показником є наслідковий сполучник **так що** (беремо за основу поки що один сполучник **так що**), який, приєднуючи постпозитивну частину до препозитивної, відкриває формулювання наслідку чи висновку стосовно висловленого в препозитивній частині. Завдяки наявності сполучника підрядності підрядна частина на синтаксичному рівні втрачає будь-які ознаки самостійності, незважаючи на можливу парцельованість. До речі, однобічну залежність мають і нерозчленовані (одночленні) структури, підрядний зв'язок яких не піддається сумніву.

У зв'язку з цим наведемо влучне спостереження, зміст якого зводиться до того, що “власне підрядний зв'язок – це прислівний зв'язок у словосполученні”. Однак “складні нерозчленовані речення хоча й називаються прислівними, але підрядний зв'язок у них своєрідний, бо здійснюється не формами слів, а анафоричними займенниками чи асемантичними сполучниками” [Слинько 1994, с. 519–520], що теж вказує на однобічну залежність.

Близьке до розуміння граматичного зв'язку в складнопідрядному реченні наслідку висловлює русист І. П. Распопов, який у реченнях зі сполучником **так що** вбачає комітативний (супровідний) зв'язок, “що забезпечує підрядність і наслідок підрядній частині за головною при відсутності для цього в головній

частині спеціальних конструктивних вимог” [Распопов 1984, с. 168].

Розглянуте дає можливість вбачати у зв'язках частин аналізованої моделі підрядність, яка ґрунтується на однібічній залежності, за якою наявність сполучника підрядності вказує на несамостійність підрядної частини і її семантико-синтаксичну підпорядкованість препозитивній частині.

Проблема підрядного зв'язку в складнопідрядному реченні наслідку викликає необхідність аналізу в цьому виді речень структурно-семантичних рис, про що мова піде нижче.

1.3 Уточнення формально(структурно)-семантичних ознак складнопідрядних речень наслідку

За формально(структурно)-семантичними ознаками складнопідрядні речення наслідку належать до класу розчленованих складних структур, оскільки підрядні частини в них не займають прислівної позиції, тобто не мають опорних елементів у головній частині, як це спостерігається в нерозчленованих реченнях. Підрядні пов'язуються з головними частинами семантичними сполучниками, які “суміщають сполучну функцію з функцією кваліфікатора відношення” [РГ-80, с. 532], тобто визначають загальне значення речення [Слинько 1994, с. 520]. Це підтверджується прикладом:

До того ж пристрій не спалює кислороду, так що на повітря у квартирі не впливає (з газет),

у будові якого немає прислівної позиції підрядної частини; на підрядну частину вказує сполучник **так що**.

Відсутність слова в головній предикативній частині, з якою пов'язується підрядна частина, дозволяє вбачати в першій з них таку, що здатна виконувати комунікативну функцію без другої, тобто бути самостійною, закінченою. На це наштовхує трактування граматичної (структурної) природи речень розчленованої (двочленної) будови, а саме: “в двочленних складнопідрядних реченнях зв'язок між частинами не такий міцний, як в одночленних (нерозчленованих – Н. К.), і головне речення в них не вимагає обов'язкового

поширення” [Доленко 1987, с. 314].

Висновок про самостійність, закінченість таких предикативних одиниць не має достатнього обґрунтування. Щодо нього можна цілком слушно застосувати запитання: “Які параметри мають бути покладені в основу синтаксичної самостійності? Тільки формально-структурні? Чи, можливо, семантичні? Якщо перші, то які мовні засоби-форманти мають виступати як кодові знаки такої самостійності? Якщо другі, то які ознаки смислового порядку мають визначити семантичну цілісність висловлення?” [Гальперин 1974, с. 109].

Неможливість однозначних відповідей на ці запитання зумовлена тим, що вони висувають умови до характеристики першої частини без урахування її функціонування в складі семантично й інтонаційно єдиного складного цілого, яким є складнопідрядне речення. Тим часом їх треба враховувати, оскільки предметом розгляду виступає складна структура як єдина одиниця комунікативного плану, що формує зміст на взаємодії предикативних складників.

У всякому складному реченні його частини становлять одне зв’язне ціле, тому, “будучи взяті окремо, уже не можуть мати цілком попереднього змісту або навіть зовсім неможливі, подібно до того, як морфологічні частини слова існують тільки в самому слові, але не окремо від нього” [Курс 1952, с. 151]. Тому не можна вести мову про семантико-синтаксичну самостійність предикативних частин складнопідрядних речень.

Те, що їх не можна визнати самостійними, зумовило в історії вітчизняної лінгвістики відмову в називанні частин складнопідрядних речень реченнями, тобто самостійними комунікативними одиницями, інакше кажучи – висловленнями. Їх розглядають як одиниці, що відповідають структурним схемам (мовним моделям). Вони справді такими є. У складнопідрядному реченні представлено дві таких схеми. Але це не розв’язує питання граматичного та семантичного зв’язку, тобто всього того, що є предметом

синтаксичного аналізу саме складних речень. У системі складних речень це предикативні частини, що вступають у семантико-синтаксичні зв'язки.

Якщо ізолюватися від сприйняття першої частини як одного з компонентів складного речення, то за відсутністю типізованого елемента в ній, від якого залежить друга частина, першу з них за структурною ознакою правомірно назвати нетипізованою. Але в замкненій складній структурі вона не самостійна, незакінчена. На перешкоді визнання її такою стоїть інтонація, яка на межі предикативних частин складних речень не буває завершеною. Щодо внутрішньої інтонаційної будови складного речення, то для неї характерні розмежування компонентів паузами після незавершеної інтонації, ритмічним наголошенням та взаємовідповідним злагодженням тону одного компонента щодо іншого [Каранська 1995, с. 174]. Не випадково ж тому складне речення, що визнається комунікативною одиницею мови і мовлення, визначають як “єдине смислове, конструктивне й інтонаційне ціле” [Ганич 1985, с. 258] або як “граматично й інтонаційно оформлена мовна поліпредикативна комунікативна одиниця, якою виражається та якісно нова узагальнена думка, що створюється на основі його предикативних елементів” [Каранська 1995, с. 174], або як “поліпредикативна конструкція, частини (компоненти) якої поєднуються у складі одиниці вищого (в порівнянні з простим реченням – Н. К.) рангу за допомогою відповідних формальних засобів, характеризуються спільним інтонаційним оформленням як суперсегментною ознакою і комунікативно-інформативною незавершеністю” [Українська мова: Енциклопедія 2000, с. 533].

До того ж із поля зору не можна випускати лексичне наповнення предикативної частини, порядок розташування лексем у її складі відповідно до актуального членування, завдяки яким визначається специфіка мовної складної структури, відмінної від інших структур цього ж рівня. Структурування лексики в першій частині без типізованого елемента в реченнях наслідку виявляє імпліцитне значення глибинної структури. Інакше й бути не може: лексичні значення слів – це будівельний матеріал для будь-якого речення, в

тому числі й складного. Уся сукупність лексичного наповнення не є чимось зовнішнім щодо граматичної структури. І хоч ці лексичні елементи не лежать на поверхні головної частини складнопідрядних речень наслідку, вони визначають свій семантичний напрямок, підкріплені так званою попереджувальною інтонацією. Саме вона свідчить про те, що реалізація значення лексичних елементів першої частини перебуває у відношенні до другої частини складного утворення.

У кожному реченні така інтонаційно-семантична незакінченість виявляється по-різному. Наприклад, у реченні

Прушинський вскочив у темний кабінет, так що його не примітили панни, й почав зумисне виганяти молодиць та щипати їх (І. Нечуй-Левицький)

дається ознаки смислової незавершеності першої частини. Справді, логічно і життєво з початої констатації того, що *Прушинський вскочив у темний кабінет*, має бути якесь продовження. Воно й наступає, сформульоване в другій частині. Тому визнати першу частину логічно закінченою навряд чи можна.

Передбачуваність частини складного речення є наслідком “закладеної в самій конструкції потенційної інформації” [Гальперин 1974, с. 103]. Зокрема в реченні:

Настали морози, так що в хаті стало холодно (Г. Тютюнник)

головна частина передана такими словами, що вони потребують наслідкової інтерпретації. Ця перша частина називає подію, яка викликає причинове мотивування. Це твердження повною мірою застосовне до всіх розглянутих тут складнопідрядних речень.

Збудником продовження думки можуть бути й окремі слова, як у прикладі:

Сукно світилося проти вікна наскрізь, так що було видно кожну нитку (І. Нечуй-Левицький),

у якому граматичний складник першої частини *наскрізь* потребує розкриття.

Видається правомірним убачати необхідність умотивування кінцевого словосполучення першої частини *хворобливою вразливістю* і в такому реченні:

Дорош знав, що працювати фізично йому буде важко, бо здоров'я його ще слабе, та невпевненість відступила перед чарами весни, що дедалі більше заповнювали його, будили в душі тиху любов до природи, за якою він знудьгувався і яку сприйняв тепер з хворобливою вразливістю, так що лоскотало в горлі і пощипувало очі (Г. Тютюнник).

Названі слова, безперечно, не виступають маркованими показниками прислівного зв'язку, але їх присутність формулює семантичну вказівку на продовження висловлення. Це дає підстави визнати, що не можна категорично стверджувати про самостійність головної частини в складнопідрядних реченнях наслідку.

Семантична самостійність її відносна, вона нейтралізується інтонацією незавершеності, лексичним наповненням і порядком розміщення лексичних елементів, що програмує продовження інформативності.

1.4 Місце предикативної частини наслідку в структурі складнопідрядного речення і її граматична залежність

В аналізі розглядуваного виду речень треба мати на оці те, що підрядна наслідкова частина може бути в складі багатокомпонентного утворення. У цілому все воно становить не що інше, як речення, в якому є кілька предикативних частин.

Можливе таке синтаксичне ціле, в якому кілька предикативних частин передують наслідковій, але наслідок стосується лише однієї з них. Ілюстрацію такого зразка становить багатокомпонентна структура:

Тимко шалено загрибся руками й ногами, але одежа на ньому намокла і в'язала кожен рух, човен віднесло течією, так що Тимко не мав вже ніякої надії врятуватися на ньому (Г. Тютюнник).

Виходить, що головною частиною для підрядної є лише одна з предикативних частин усієї багатокомпонентної структури з компонентами, пов'язаними сурядним і безсполучниковим зв'язком. У такій будові підрядна

частина залежить від головної частини, що посідає незалежне місце в багатокомпонентній структурі (*човен віднесло течією*).

Однак можливі й інші варіанти введення наслідкової частини в багатокомпонентну конструкцію. Один з них спостерігаємо в реченні:

За кілька днів вітри вивіяли вологу, якої із зими було малувато, бо сніги перепадали невеликі, а морози давили як на пропасть, так що на горбах озимина померзла, і сівба ярих теж велась всліпу (Г. Тютюнник).

У цьому прикладі наслідкова частина залежить від попередньої предикативної частини, яка в цілій структурі є залежною, підрядною. Але у відношенні до наслідкової вона є головною. Ці спостереження розширюють уявлення про можливі випадки відношення предикативної частини наслідку до головної частини. Вони, однак, не заважають розумінню того, що підрядна частина наслідку посідає місце після головної частини.

Можливі й інші випадки зв'язку наслідкової частини з головною. Пов'язане це з наявністю речень з однорідними присудками, в яких (реченнях) уживається предикативна наслідкова частина. Залежно від того, як кваліфікувати речення з однорідними присудками, припустимо зробити неоднакові висновки. Якщо визнати, що присудки при одному підметові – це виразники предикативності самостійних простих речень, тоді стає зрозумілим, що речення з однорідними присудками треба сприймати як багатокомпонентну структуру, при одному з компонентів якої є підрядна частина наслідку. Це ілюструє речення:

Він [Дорош] стояв під деревом у тіні, так що його ніхто не міг помітити, і бачив, як мимо пройшла жінка з оберемком соломи, і чув, як його обвіяло холоднуватим пахучим душком тієї соломи (Г. Тютюнник).

У наведеному реченні головна частина вміщує кілька однорідних присудків, проте підрядна частина вказує на наслідок стосовно дії, переданої першим однорідним присудком. Отже, можна говорити про інтерпозицію підрядної наслідкової частини, викликаної тим, що вона залежить не від усієї

головної частини, а лише від однієї з її пропозицій (*стояв у тіні*).

Однак мова про це може йти, повторюємо, лише в тому випадку, якщо припускати однорідність присудків. Коли ж кожен присудок, виражений особовою формою дієслова, вважати предикативним центром окремої синтаксичної структури, тоді немає достатніх підстав визнавати інтерпозиційне місце наслідкової частини. Вона стоїть у постпозиції у відношенні предикативної одиниці, яка є для неї головною частиною складнопідрядного речення, тобто у вигляді: *Він стояв під деревом у тіні, так що його ніхто не міг побачити*. За цією складною структурою розміщуються сурядно з'єднані предикативні одиниці з самостійним предикатом, але однорідним підметом. Приклади такого зразка непоодинокі, пор.:

Особливо не соромився свого їстивника Денис: чуже сало та хліб він уплітав за обидві щоки, так що на лобі аж піт виступив, цибулю гриз якось люто, як кінь сиру капусту, жирні брудні пальці витирав об сорочку (Г. Тютюнник);

Дитина потребує багато уваги: від батьків, так що не сподівайтесь відпочити у найближчі десять років, від вчителів і, звичайно, від самої держави (з газет).

При такій інтерпретації будови речення інтерпозиції не може бути. Це теоретичне положення й прийнято, як зазначено у вступі.

Як інтерпозицію в структурі складнопідрядних наслідку не слід розглядати також випадки, коли підрядна наслідкова частина залежить від напівпредикативного звороту, яким є дієприслівниковий зворот, що розміщений на початку або в середині речення. Приклади ілюструють таку можливість:

Рвучко підплигнувши на віз, так що ледве не впав на ящик, Тарас Демидович став поправляти на собі одягу (Ю. Збанацький);

Попенко, запихаючись булкою на весь рот, так що за обома щоками його наче два кулаки стриміло, усміхнувся очима (П. Мирний).

Такі випадки розміщення підрядної частини наслідку помітили також

автори “Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання”, зауваживши: “Створюється враження, що підрядна частина інтерпозитивна. Насправді вона постпозитивна, тільки займає позицію після звороту” [Слинько 1994, с. 575], з чим варто погодитись.

Розміщуючись усередині головної частини, підрядна наслідкова частина, на думку окремих дослідників, набуває “характеру вставної конструкції” [Шайдулина 1982, с. 52]. Ми не схильні граматичну якість предикативної частини переводити в розряд граматично незв’язаних сполук.

Отже, розглядаючи складнопідрядні речення наслідку як розчленовані структури, слід зробити деякі застереження, пов’язані з розумінням їх як таких, у яких головна частина, функціонуючи без типізованого елемента, розглядається як самостійна, закінчена, і як таких, у яких підрядна частина стосується змісту всієї головної, інакше – відноситься до всього її змісту [Шайдулина 1982, с. 49].

За структурною класифікацією, складнопідрядні речення наслідку – розчленовані одиниці. Однак формально-синтаксична і семантико-синтаксична організації цього багатоаспектного явища дозволяє розширити ознаки цих речень. Визнати в них головну частину закінченою немає достатніх підстав. Можна говорити хіба що про відносну закінченість, зважаючи на відсутність у головній частині сигналів своєї синтаксичної неповноти. На незакінченість головної частини вказує її інтонаційне оформлення, яке програмує співвіднесеність її із наступною частиною. Це спостереження є важливим для дослідників комунікативної природи речення, які розглядають такі одиниці як висловлення. Лексичне ж наповнення препозитивної частини і зміст рематичного компонента, що імпліцитно вимагають поширення інформації, яка формулюється підрядною частиною, співвідносяться з формальним аналізом речення на рівні тексту, де інтонаційне забарвлення не береться до уваги. Як показали наведені вище приклади, підрядна наслідкова частина досить часто супроводжує не весь зміст головної частини, а лише деякі її складові.

1.5 Вираження смислових відтінків у складнопідрядних реченнях наслідку

Сполучник підрядності **так що** не тільки маркує підрядні відношення, але й встановлює семантичне наповнення підрядної частини. Приймаючи розуміння того, що підрядна частина “вказує на наслідок того, про що говориться в головній частині складнопідрядного речення” [Ганич 1985, с. 194], окремі дослідники називають нерозчленований сполучник підрядності **так що** “однозначним сполучником” [Доленко 1987, с. 328], а підрядні наслідкові речення кваліфікують як такі, що “крім значення результату дії головного речення, в якому висловлено причину, інших смислових відтінків не мають” [Курс 1951, с. 314]. Твердження надто категоричні, до того ж необґрунтовані прикладами, що й змушує зупинитись на детальнішому розгляді цих питань.

Якщо сполучник **так що** називають сполучником наслідку, то це не означає, що він бере участь у створенні тільки такого значення. Він виконує роль зв'язку, передачі залежності підрядного компоненту. Але зміст, створюваний у реченні, обумовлюється наявними в підрядній частині лексико-граматичними розрядами слів.

Без сумніву, **так що** – сполучник диференційований, тобто він уживається лише для формування наслідкового постпозитивного компонента. У цьому його синтаксична функція. У такому розумінні його, можливо, припустимо назвати однозначним, хоч для слова, позбавленого лексичного значення, така назва неприйнятна. Слід говорити про інше. Як граматичний елемент, він виявляється інертним у передачі семантичних відтінків складнопідрядних речень з наслідковою предикативною частиною. Це означає, що, залишаючись синтаксично диференційованим засобом зв'язку, він жодною мірою не впливає на формування її конкретного змісту. Саме тому предикативна частина, залишаючись у наслідковій позиції, в реченнях із різним лексичним наповненням може передавати не тільки наслідок дії головної частини, але й умовивід, пояснення, ситуативний висновок. Проілюструємо це прикладами.

Почнемо з таких, що передають власне наслідок. У реченні:

Руки туго позатягвані у блискучі перчатки, так що і пальців зігнути не можна (П. Мирний)

у другій частині констатовано наслідок названого в головній частині стану рук, які були *туго позатягвані в перчатки*.

Особливістю речень з виразно визначеною семантикою наслідку є те, що в них наявні частки **і**, як у щойно наведеному зразку, або **аж**, як у прикладі:

Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним (М. Коцюбинський),

які підсилюють наслідкову семантику фрази. Помічено, що вживання цих часток можливе лише в реченнях із власне наслідком. Названі частки слід визнати якщо не обов'язковим, то факультативним елементом визначення власне наслідку. Підтверджують це приклади:

На широкому подвір'ї не було жодної живої душі, так що й тут я не міг дізнатися про завпеда школи (Ю. Збанацький);

Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли, горобці кублилися в стрісі і так цвірінчали, що аж виляски ходили по двору (Г. Тютюнник);

Косарі затягли пісню, так що аж луна пішла понад ставом (І. Нечуй-Левицький).

У посиленні наслідкової функції в даних реченнях особливо відзначається частка **аж**, що відзначається в лінгвістичній літературі [Слинько 1994, с. 576; Шульжук 2004, с. 298]. У наявності такої функції не слід виключати можливість збереження в цій частці тієї властивості, яку вона мала в старій українській мові. Дослідники історичної граматики вказують на вживання частки **аж** у функції наслідкового сполучника [Безпалько 1960, с. 195].

Поняттям “власне наслідок” доводиться оперувати з огляду на те, що конструкції зі сполучником **так що** здатні передавати не власне наслідок, тобто мати дещо інше семантичне наповнення, а відтак і деякі “тонкощі” вираження.

Так, у реченні, побудованому за схемою складнопідрядного наслідкового, як-от:

Хоч і дуже далеко це значення (“хімо” – литво) від сучасного, проте “литво”, як і всяка плавка металу, – хімічний процес, так що зв’язок між минулим і сучасним спостерігаємо (А. Коваль)

наслідку в прямому розумінні слова, інакше кажучи, власне наслідку, немає. Друга, залежна частина в ньому сприймається зі значеннєвим відтінком логічного умовиводу.

Наші дані свідчать, що речення такого семантичного наповнення засвідчуються переважно в книжних стилях. Найчастіше їх будова використовується в науковому стилі, коли констатується умовивід із позитивним висновком, як це демонструє наведений приклад, або з відтінком застереження чи неможливості застосування одержаних результатів, як у реченнях:

Насамперед – у всякому складному реченні його частини становлять одне зв’язне ціле, так що, будучи взяті окремо, уже не можуть мати цілком попереднього змісту або навіть зовсім неможливі, подібно до того, як морфологічні частини слова існують тільки в самому слові, але не окремо від нього (О. Вержбицький);

Здебільшого при цьому збігові сполучників вони між собою щільно пов’язуються, утворюючи сполучникові спайки, так що не завжди легко буває визначити межі окремих одиниць структури (О. Вержбицький).

Крім значення реального доказу, наслідкові складнопідрядні речення використовуються в різних стилях для передачі різних ситуативних висновків, зокрема:

а) висновків-запевнень:

Я тобі все приготую на завтра, так що не сумнівайся (М. Чабаненко);

Я особисто перевірів для вас, так що помилки не може бути (В. Канівець);

б) висновків-попереджень:

Нібито сам міністр завітає, так що тримайсь, геолог! (І. Циба);

Але нинішні ЗМІ стурбовані тільки власними проблемами, так що писати нині в редакцію марно: відділів листів там вже давно немає (з газет);

Є рішення за порушення строків виносити догани, так що гляди, щоб і ти не доплигався (Г. Тютюнник);

в) висновків-рекомендацій:

Прийшов час починати нові справи і проекти, так що поведітьтеся активніше (з газет);

Зачувши розмову, він [робітник] звернувся до Дороша і сказав, що в п'ятих дверях ліворуч засидівся зам, так що "чешіть швидше, поки не вискочив" (Г. Тютюнник);

А Дем'ян ще нахваляється дістати й телицю, щоб і корова була, бо Арсенові потрібне буде молоко, без молока він не роститиме як слід, так що "давай, мать, давай", готуйся зустріти й телицю (А. Дімаров).

Зі сполучником **так що** утворюються складнопідрядні речення, у яких підрядна частина формулює мотивований ситуативний висновок, наприклад:

Жили ми в лісі, так що коло дерева й виріс (М. Карплюк);

Позашлюбна дитина ніби укралася в суспільство (подібно до забороненого товару), так що суспільство може ігнорувати її існування (бо по справедливості вона не повинна була існувати в такий спосіб) (з газет).

Можливе відтворення ірреального висновку, як у реченні:

Знадвору вхід було перекрито перехресними залізними штабами, так що однаково ніхто не міг би прорватись (Є. Гуцало);

Дорош постукав сильніше, так що той, хто сидів у кімнаті, обов'язково чув би цей стук (Г. Тютюнник).

Не що інше, як відтінок пояснення, бачиться в постпозитивному компоненті речень:

Світлиця з матового скла з одкритою стелею, так що видно багато неба

і зовсім не видно землі (Леся Українка);

В крамниці було повно всякого люду; високі й кремезні руснаки гомоніли прудко, з особливим акцентом, так що незвикле вухо не могло зразу вхопити суть розмови (М. Коцюбинський).

Прикметною особливістю розглянутих прикладів із семантичними відтінками в підрядній частині наслідку (умовно їх можна назвати реченнями “не власне наслідку”) слід визнати неможливість використання при сполучнику **так що** підсилюючих часток **і** та **аж**. У цьому відмінність речень цього зразка від утворень із власне наслідковою семантикою, конституційну ознаку яких становить наявність / можливість використання названих часток. У реченнях із відтінками значень, тобто в реченнях “не власне наслідку”, їх використання неможливе.

Розглянуті приклади служать доказом невмотивованості твердження про те, що у складнопідрядних реченнях наслідкова частина передає прямий наслідок певної причини, названої в головній частині. Разом із цим проведений аналіз дозволяє не погодитися з трактуванням цих структур як таких, у яких, як “і в складнопідрядному з підрядним причиновим, між головним і підрядним устанавлюються причиново-наслідкові відношення, причому в першому з них головне виражає причину, а підрядне – наслідок; у другому – навпаки: головне виражає наслідок, підрядне – причину” [Кулик 1963, с. 73]. Приклади засвідчують, що наслідок у власному розумінні слова засвідчується не у всіх реченнях зі сполучником **так що**. Підтверджується це реченнями, в яких підрядне речення передає умовиводи, ситуативний наслідок, пояснення.

Отже, в семантико-синтаксичному відношенні розглядуваних складнопідрядних речень дія препозитивної частини викликає не лише наслідок у прямому розумінні. Визнання цього в свою чергу спричинює потребу в уточненні: у реченнях із підрядними частинами, які формують умовивід, висновок, пояснення, названі семантичні відтінки не виходять за межі семантичного поля причини, наявної в головному реченні. Безсумнівним є те, що з погляду логічного наслідок викликається певною причиною. Цей логічний

зв'язок причини – наслідку втілюється в реченнях, що формують власне наслідок. І в такому розумінні не викликає заперечення твердження про те, що наслідковими реченнями зі сполучником **так що** “виражається логічний наслідок сказаного в головній частині” [Каранська 1992, с. 219]. Що ж до умовиводів, висновків, пояснень, то їх появу правомірніше пов'язувати з певними процесами, констатаціями відповідного стану чи ситуації, дослідження чи аналізу, закладеними в семантиці головної частини. Їх реалізація не становить причини в прямому розумінні слова. Вони виникають як результат передаваної головною частиною ситуації, події, дії. Результат цей залежно від лексичного наповнення підрядної частини на семантичному рівні не дорівнюється наслідку в прямому розумінні.

З огляду на сказане правомірно внести уточнення до наявних на сьогодні визначень підрядних наслідкових речень, у яких ці структури кваліфікуються як такі, що вказують на наслідок дії головного речення [Ганич 1985, с. 194; Доленко 1987, с. 328]. Складнопідрядні речення з підрядним наслідковим компонентом мають характеризуватись як такі структури, в яких підрядна частина вказує на наслідок, умовивід, висновок, що впливають зі змісту головної частини. Таке визначення відповідає розумінню синтаксичних категорій мови, які, ґрунтуючись на логічних категоріях причини і наслідку, своєрідно відтворюють їх у взаємодії з іншими мовними засобами.

1.6 Засоби поєднання предикативних частин складнопідрядного речення наслідку

Помічено, що в більшості наукових праць з українського синтаксису в параграфах про складнопідрядні наслідкові речення називається лише один сполучник **так що** [Жовтобрюх 1984, с. 235; Загнітко 1996, с. 100; Українська мова: Енциклопедія 2004, с.634; Українська мова: Енциклопедія 2007, с.657]. У них вказується на його нерозкладність і висловлюється застереження не змішувати його з сполучником **що** в підрядній частині, якому в головній

відповідає вказівне слово-відповідник **так**, завдяки чому створюється складнопідрядне з підрядним способу дії [Доленко 1987, 328].

В академічних граматиках і спеціальних дослідженнях із синтаксису української і російської мов перелічуються й інші засоби поєднання наслідкової частини до головної. Умовно їх можна поділити на кілька груп:

(1) а) **внаслідок чого**, б) **в результаті чого**, в) **через що**, г) **від чого**, д) **завдяки чому**;

(2) а) **внаслідок цього**, б) **в результаті цього**, в) **через це (те)**, г) **від цього (того)**, д) **завдяки цьому**;

(3) а) **аж**, б) **що**, в) **так**.

Їх функціонування в складі розглядуваних складнопідрядних речень підтверджується прикладами:

(1) а) *Роки його правління знаменувалися посиленням утисків населення і цілим рядом повстань, внаслідок чого Понтій Пілат був зміщений з посади (А. Коваль);*

б) *Плідно попрацювали робітники шахти Краснодонської і Павлоградської в цьому місяці, в результаті чого на сьогодні маємо запас вугілля до початку наступного місяця (з газет);*

в) *У другій фразі слово лежачу виконує функцію невластивого українській мові активного дієприкметника, через що фраза звучить важко, неприродно, штучно (Б. Антоненко-Давидович);*

г) *Рудигер недбало поплескував абата по плечу, від чого Бодо шулився і карався ще більше (П. Загребельний);*

д) *У фразеологічному словосполученні слова поєднані за своїм переносним значенням, завдяки чому й створилося і виражається спільне їх, зовсім нове значення (М. Каранська);*

(2) а) *Додаток вживається не тільки при дієслові в ролі присудка, а й при будь-якій дієслівній формі у функції будь-якого члена, внаслідок цього в реченні ніколи не буває два чи більше рядів однорідних додатків*

(М. Каранська);

б) *Ми викликали оплесками співачку протягом п'яти-шести хвилин, у результаті цього вона з'явилася на сцені схвильована і навіть приголомшена тим галасом, що ми вчинили (з газет);*

в) *І ото зимою, якраз на водохреща, коли лунко, як постріли тріщить від морозу лід, старі люди кажуть, що то розбійники ділять шапку і стугоняють головами об кригу, через те вона і тріщить (Г. Тютюнник);*

г) *Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька (Г. Квітка-Основ'яненко);*

д) *У ряді випадків сурядний зв'язок між присудками (та їх групами) має ясні відтінки підрядного зв'язку, завдяки цьому просте речення перебуває на межі переходу до складнопідрядного (М. Каранська);*

(3) а) *Дівчата хапались, аж губи попекли, бо музики вже грали козачка (І. Нечуй-Левицький);*

б) *Під сінешніми дверима кицька гралася з маленькими кошенятами, що і не пройти до хати (О. Малиновська);*

в) *Собака кудлатий – йому тепло, пан багатий – так йому легко (нар. творчість).*

Перелічені групи слів і сполучень по-різному кваліфікуються в лінгвістичній літературі. Окремі з них називаються сполучниками або сполучними словами, деякі іменуються складеними сполучниками чи відносними словами, а то й просто скріпами. Такий набір різних за будовою і граматичними ознаками слів, що зараховуються до розряду сполучних елементів, і такий різнобій у кваліфікації їх синтаксичного статусу викликають потребу в більш пильному їх розгляді.

Передусім закономірно поставити питання про те, які з перелічених слів і сполук слів можна назвати сполучниками, адже йдеться про засоби зв'язку у складнопідрядних реченнях з наслідковою підрядною частиною. До розгляду цього питання спонукають також суперечливі трактування окремих одиниць переліченого вище ряду.

З-поміж названих груп цих одиниць щонайперше в українському мовознавстві почали виділяти поєднання прийменника **внаслідок** і вказівного займенника **чого**, тобто **внаслідок чого**, кваліфікуючи його то сполучником [Чередниченко 1959, с. 117], то складеним сполучником [Українська грамматика 1986, с. 332]. Виступаючи проти називання його сполучником, автори “Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання” схильні таке поєднання прийменника **внаслідок** і займенника **чого** визнати відносним словом [Слинько 1994, с. 576].

Цю термінологічну суперечку об’єднує одне: поєднання **внаслідок чого** сприймається різними дослідниками як сполучний елемент, що посідає певне місце в будові складнопідрядного наслідкового речення. Це – найголовніше в заочній полеміці вчених. Факт знаменний. Визнання **внаслідок чого** сполучним елементом дозволяє поширити перелік засобів зв’язку підрядного наслідку з головним: крім **так що**, назвати ще й **внаслідок чого**.

Тепер мова має йти про термінологічні уточнення цього явища, а відтак і про його граматичну природу.

Самоочевидною є роль цього поєднання як сполучного елемента саме наслідкової конструкції. Виразником наслідкового значення є передусім прийменник **внаслідок**. Його наявність робить можливим трансформувати речення з цим сполучним елементом у складну будову зі сполучником **так що**, пор.:

Обленерго за централізованих взаємозаліків, що проводилися урядом, не отримували належної їм частки коштів, внаслідок чого збільшувалися технічні втрати електроенергії в мережах (з газет) – Обленерго за централізованих взаємозаліків, що проводилися урядом, не отримували належної їм частки коштів, так що збільшувалися технічні втрати електроенергії в мережах.

Участь прийменників у творенні складених сполучників семантичного наповнення загальновідома. Варто згадати хоча б сполучники **через те що**, **внаслідок того що**, **завдяки тому що**, **незважаючи на те що**, які злилися зі

сполучником **що** в нерозривну граматичну єдність, яка виконує суто синтаксичну роль – поєднання підрядних частин та оформлення відповідних семантико-синтаксичних відношень між ними. У перелічених складених сполучниках при прийменниках стоять вказівні займенники, відмінок яких відповідає вимогам прийменника (**внаслідок** вимагає родового відмінка, **завдяки** – давального, **через** – знахідного). Утворюються поєднання **внаслідок того, завдяки тому, через те**, яким і оформлюється причинове значення. Приєднання ж сполучника **що** формує сполучниковий характер усієї єдності. У цьому й полягає сенс утворення семантичного сполучника в організації складнопідрядного речення (в даному випадку речень причинових). Подібне спостерігається і в поєднанні **внаслідок чого**. Але ця подібність обмежується лише тим, що в складному поєднанні бере участь прийменник і що воно служить засобом зв'язку предикативних частин. За будовою вони відмінні, що викликає потребу зупинитися на аналізі цього сполучника. Він має певні особливості, адже утворюється від поєднання прийменника **внаслідок чого** і відносного займенника **що** у формі родового відмінка. Це прийменниково-займенникове поєднання специфічне тим, що в будові складнопідрядного речення воно виступає нерозкладним. Про його нерозкладність свідчить той факт, що в структурі простого речення воно не зустрічається як член речення. Поєднання **внаслідок чого** можливе лише як питальне слово на початку питального речення, наприклад: *Внаслідок чого це сталося?*

Завдяки нерозчленованості компонентів і чітко вираженій семантиці прийменника і відносності займенника поєднання **внаслідок чого** сприймається єдиним елементом, який поминув стадію сполучного слова і перетворився в складений сполучник, що виражає наслідкове відношення в складнопідрядному реченні.

У такій же ролі, тобто у функції складених сполучників, виступають багатоконпонентні поєднання **в результаті чого, завдяки чому, через що, від чого**, використовувані для передачі наслідкових відношень. Ілюструють це

численні приклади:

Чи не навмисно забруднив Філько колодязь, що на вул. Бутівській, у результаті чого мали двотижневі клопоти з водопостачанням мешканців вулиць Бутівської, Прудної, Зідьківської? (з газет);

Завдяки розвитку спільного переносного значення підпорядкувального дієслова й залежного додатка відбувається їх значеннєве зрощення, в результаті чого об'єктні відношення між ними втрачаються (М. Каранська);

У 1985 році став до ладу діючих по суті завод у заводі, завдяки чому миколаївські цементники вийшли на виробництво 3 млн. 100 тис. тонн продукції (з газет);

Однак на суді Марунька відмовилася від свідчення, через що Шаїма примусили препросити Василя Чусічишина (П. Загребельний);

Широкі промені вдарялися об кам'яні плити, курилися золотим димом, від чого здавалося, ніби все тут пливе, рухається, злітає у просторі, зависає над древніми плитами, над великим біломармуровим водогреєм посередині майдану (П. Загребельний).

На сполучниковий характер деяких із цих сполук вказувалось і раніше. Так, у “Курсі сучасної української мови” за редакцією Л. А. Булаховського **через що** називається сполучником, щоправда, без обґрунтування назви [Курс 1951, с. 344].

З-поміж усіх названих складених сполучників незвичністю будови виділяється сполучник **у результаті чого**. Відмінність його від усіх інших у тому, що на місці прийменника уживається поєднання прийменника **в/у** й іменника **результат**. Але це прийменниково-іменникове поєднання в сполученні із займенником втрачає своє предметне значення і набуває ознак прийменника.

Отже, всі розглянуті вище складені сполучники однотипні як за функцією (вони з'єднують підрядну наслідкову частину з головною), так і за складом

(вони становлять поєднання прийменника та займенника). Відмінність їх – у різних формах відносного займенника **що**. Його форма визначається семантикою прийменника, а саме: **внаслідок** + род. в., **в результаті** + род. в., **завдяки** + дав. в., **через** + знах. в., **від** + род. в. Але це жодним чином не впливає на їхні функціональні обов'язки: вони залишаються сполучниками наслідку.

Як сполучники, вони не можуть стояти на початку речення (крім питальних речень). Їхнє місце тільки на початку підрядної частини наслідку. При цьому досить важливо для обстоювання їх як сполучників вказати на те, що підрядні частини з цими сполучниками не можуть бути парцелятами.

До цього слід додати: як справжні підрядні сполучники, вони не припускають можливості поєднуватися зі сполучниками сурядності на початку підрядної частини.

На поширеність таких складених сполучників дослідники вже звернули увагу. Було цілком слушно зауважено, що “жоден елемент не може зрівнятися з семантичними сполучниками щодо їх ролі в організації складнопідрядних речень” [Вихованець 1993, с. 324], оскільки вони характеризуються високим ступенем семантичної диференціації. Їх поява в літературній мові розцінена як розширення семантико-синтаксичного потенціалу сполучникової системи. Не виключається й потреба в їх поширенні [Вихованець 1993, с. 324]. Ілюстрацією до останнього твердження може служити часте вживання сполучників **внаслідок чого, в результаті чого, завдяки чому, через що** в наслідкових складнопідрядних реченнях.

Принципову відмінність від щойно розглянутих сполучників мають складні конструкції з наслідковим відношенням, на межі частин яких уживаються поєднання прийменників **внаслідок, в результаті, завдяки, через, від** із вказівними займенниками **це і те** в родовому, давальному чи знахідному відмінках, а саме: **внаслідок цього, в результаті цього, завдяки цьому, через це, через те, від того, від цього**. Непоодинокими є конструкції з цими поєднаннями. Кілька прикладів проілюструють можливість їх використання:

За такої високої температури з ладу виходять холодильники і кондиціонери, внаслідок цього псуються продукти харчування (з газет);

Політичні організації мали свої цілі і завдання, в результаті цього суперечки виникали майже по кожному пункту (з газет);

Ми запровадили графік тризмінної праці, завдяки цьому використання станків значно поліпшилось (з газет);

Як хазяїнові і порядникові, йому часто приходилося схоплюватися, вибігати, через це він і зайняв те місце (П. Мирний);

Є в нього [Андрія] на лівій щоці родиме п'ятенце з копієчку завбільшки, ніби хтось, граючись, шевської смоли приліпив для розваги; та не відмивається воно, навіки прикипіло, через те і прозвали його Латочкою (Г. Тютюнник);

Все б хотілося побачити своїми очима – від того й упала туга на мою душу (П. Мирний);

У пасивному звороті нерідко усувається орудний відмінок додатка, що показує конкретного виконавця дії, від цього зміст речення узагальнюється (М. Каранська).

Про наявність наслідкової семантики в таких реченнях свідчить той факт, що утворювані з прийменниково-займенниковими сполуками **внаслідок цього, через те (це), від того (цього)** конструкції легко трансформуються в складнопідрядні з **так що**, пор.:

А потім оголосили перереєстрацію, внаслідок цього багато хто з різних причин був позбавлений цього статусу (як правило, справжні чорнобильці) (з газет) – А потім оголосили перереєстрацію, так що багато хто з різних причин був позбавлений цього статусу (як правило, справжні чорнобильці);

Зимою більше вільного часу, ніж літом: ночі більші, через те й вільного часу більше (П. Мирний) – Зимою більше вільного часу, ніж літом: ночі більші, так що й вільного часу більше;

У пасивному звороті нерідко усувається орудний відмінок додатка, що показує конкретного виконавця дії, від цього зміст речення узагальнюється (М. Каранська) – У пасивному звороті нерідко усувається орудний відмінок додатка, що показує конкретного виконавця дії, так що зміст речення узагальнюється.

Проте трансформацію не можна брати за основу визнання їх елементами сполучникового типу.

Ці поєднання прийменників із вказівними займенниками споріднює з розглянутими вище складеними сполучниками наявність тих самих прийменників. Можливо, це послужило підставою для деяких синтаксистів відносити їх до розряду сполучників (див., наприклад, Кулик 1963, с. 17).

Однак суттєву відмінність у них становлять займенники: у сполучниках – відносні, в прийменниково-займенникових сполуках – вказівні. Ця різниця кардинально змінює поведінку зіставляваних одиниць у межах складних речень. Складені сполучники, як зауважувалось, не припускають можливості сполучатися з єднальними сполучниками **і** та **а** (у значенні **і**), прийменниково-займенникові поєднання, навпаки, засвідчуються в сполуці з ними. Упевнюють приклади:

Філоксера живе на виноградних корінцях, виссає з них сік – і через те куш засихає (М. Коцюбинський);

Ще ж поки кашука від Галі не мав, то хоч в класі не курих, а тепер і в класі почав – ні на минутку не міг розлучитись з дорогим подарком, а через те й з люлькою (А. Свідницький);

Вони давно знали, що у вагоні Щорса не можна курити, а через те покидали цигарки далеко від вагона (С. Скляренко);

Та там [на шлюпці], очевидно, вже зрозуміли, і від того враз послабли руки гребців (М. Трублаїні);

Князь Всеволод, княгиня Анна, високі гості вимушені були мовчки й покірливо спостерігати все те, вдавати захоплення й радість, а Рудигер від того ще більше розсвинячувався (П. Загребельний);

Об'єднуються два кореня, і в результаті цього утворюється складне слово (з підручника);

Спали довго, і через це запізнилися (з усного мовлення).

Можливість такого поєднання позбавляє права визнавати прийменниково-займенникові поєднання сполучниками підрядності. У поєднанні з сурядними сполучниками сполучники підрядності на початку підрядної частини не вживаються. Наявність сполучника **і** (або **а** у значенні **і**) змушує визнати складну структуру складносурядним реченням. При розгляді таких сполук дослідники схильні кваліфікувати їх нестійкими сполучниковими утвореннями, до яких відносять **і через те, і тому, а тому, і все ж, але тільки** [Вихованець 1993, с. 299].

З такою кваліфікацією цих поєднань слід погодитись. Поєднання з сурядними сполучниками, справді, нестійкі. Але стійкість чи нестійкість їх не впливає на визнання конструкцій, утворених із ними, складносурядними реченнями: складносурядність кваліфікується за наявністю сурядних сполучників **і** та **а** (у значенні **і**).

Правомірно постає питання про встановлення статусу прийменниково-займенникових сполук без сурядних сполучників, які мають не меншу поширеність, ніж поєднання зі сполучниками сурядності.

Назвати прийменниково-займенникові сполуки без сурядних сполучників граматикалізованими елементами [Вихованець 1993, с. 299] недостатньо, тому що залишається неуточненим, у яких структурах ці граматикалізовані елементи вживаються, а відтак не конкретизується характер граматичного зв'язку. Те, що вони вживаються без сполучників сурядності, дає підстави визнати, що складна конструкція з компонентом наслідку формується як безсполучникове складне речення. Але, оскільки в таких реченнях вони використовуються як семантико-синтаксичні засоби оформлення висловлень з наслідковими відношеннями, їх правомірно кваліфікувати експлікаторами (термін Є. М. Ширяєва) наслідку в безсполучникових складних реченнях.

Наявні в художній літературі й усному мовленні конструкції з підрядними наслідковими, в яких постпозитивний компонент приєднується до головної частини сполучними елементами **аж, так, що**, спонукають зупинитися на їх розгляді. У колективній праці “Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання” вони визнаються аналогами сполучника **так що** в реченнях з наслідковою предикативною частиною [Слинько 1994, с. 576]. Визначення названих елементів як аналогів сполучників цілком прийнятне з огляду на те, що воно констатує особливість їх функціонування, тобто що вони виконують роль сполучників. У цьому їхня синтаксична функція, але ж не всі вони є семантичними сполучниками, що використовуються для приєднання до головної частини наслідкової частини. Вони є певними морфологічними одиницями: **аж** – частка, **так** – частка. Лише **що** є сполучником.

Частка **аж** має давню історію. Дослідники історичної граматики української мови сходяться в тому, що цей елемент у сполучниковій функції в реченнях наслідку більш давній, ніж сполучник **так що** [Булаховський 1977; Безпалько 1957], однак у визначенні граматичного статусу **аж** розходяться: одні іменують цей елемент часткою [Булаховський 1977, с. 534], інші – сполучником [Безпалько 1960, с. 194].

Сучасні синтаксисти визнають наявність речень із цим елементом у сучасній українській мові, розуміючи його як частку [Слинько 1994, 576]. Обґрунтування цього в тому, що функція морфологічного елемента не стільки в приєднанні підрядної частини до головної (відношення наслідку створюється семантикою частин – Н. К.), скільки в наданні їй смислової навантаженості – підсиленні надзвичайного значення наслідку. Підтверджують цю думку зразки таких речень:

Раптом нечуваний страшенний гуркіт оглушив нас, аж підкинуло машину (М. Карплюк);

Дівчата хапались, аж губи попекли, бо музики вже грали козачка (І. Нечуй-Левицький).

Із цим не можна не погодитись. Спостерігається таке в кожному прикладі

відповідного творення. У них частка **аж** з очевидністю бере на себе основну роль у вираженні семантики наслідку – виділення того, що сталося в процесі розгортання ситуацій, які, до речі, можуть бути різні:

Особливо втішно й розкотисто сміявся пилорамник Лиска – аж витирав сльози (М. Краплюк);

Я проходив повз кузні вчора, глянув у вікно, а він молотом генає, аж іскри сиплються (Ю. Збанацький).

Для виділення значущості наслідку частка **аж** почасти переноситься до слова, яке в наслідковій частині функціонує як рема, пор.:

Вуличка розітнута навпіл сонцем – затінок і спека аж шкаврчать (П. Загребельний);

Його нашорошені вуха сторожко ловили кожен звук в чужому під'їзді – він аж здригався, коли там лунали чийсь кроки (А. Дімаров).

Цю ж функцію виконує частка **аж** і у випадках парцеляції, як у прикладі:

Ой червона ж яка! Аж не зглянути (А. Головка);

І як тільки мама розчинила їх [ворота], стрімко протупотів понід вікнами й ударив копитом об млиновий придоріжний камінь. Аж сипонуло іскрами (М. Карплюк).

Викладені міркування доповнюють думку авторів “Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання” про роль частки **аж** у підкресленні смислового навантаження наслідку.

Однак не можна погодитися з твердженням про те, що “ці форми не можуть цілком взаємозамінюватися зі сполучником **так що**” [Слинько 1994, с. 576]. Те, що вони здатні легко трансформуватися в конструкції зі сполучником **так що**, переконує таке перетворення:

Один Колісник гукав товстого баса, аж вікна бряжчали, за що його кума раз по раз садила кулаком у спину (П. Мирний) – Один Колісник гукав товстого баса, так що вікна бряжчали, за що його кума раз по раз садила кулаком у спину. Приклади можна продовжити.

Зрозуміло, що внаслідок трансформації значно змінюється семантичне наповнення другої частини: вона втрачає ознаки підсилення надзвичайного значення наслідку. Воно зберігається в тому випадку, коли до сполучника **так що** додати частку **аж**. Можливо, саме в такому поєднанні сполучник і частка сприймаються мовцями в усному мовленні, але це поєднання передається в скороченому вигляді.

На таке розуміння наштовхує той факт, що подібні утворення з **аж** поширені в усно-розмовному мовленні, звідки вони перейшли в художню літературу. В інших стилях такі утворення не засвідчені. До того ж і в художній літературі, як правило, поширеними і більш звичними є конструкції з поєднанням сполучника **так що** з підсилюючою часткою **аж**. Для ілюстрації подамо зразки:

Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним (М. Коцюбинський);

Калюжний кладе мені руки на голову, так що шапка наповзає аж на очі (Г. Тютюнник).

Розмовне мовлення, а відтак і стилізація своїх творів під розмовність окремих авторів припускають еліпсис сполучника **так що** і збереження частки **аж** як показника підсилення зрозумілого з обставин наслідку. Тому цілком правомірно в таких реченнях вбачати поширені в усно-розмовному мовленні і відбиті в художніх творах складнопідрядні речення наслідку, частини яких з'єднані часткою **аж**, використовуваною для підсилення значення наслідку.

Еліпсис сполучника **так що** зумовив виконання часткою **аж** сполучникової функції. Від цього частка не стала сполучником. І те, що вона не сполучник, доводиться можливістю цієї частки стояти не тільки при сполучнику підрядності **так що**, а й при сполучнику сурядності **і** в складносурядних реченнях причиново-наслідкової семантики, як у реченні:

Саме в цю мить дзенькнув дзвоник, і вона [Наталя] аж уся затремтіла (Б. Грінченко).

У розмовно-побутовому мовленні, а відтак і в тканині художніх творів

засвідчуються складнопідрядні речення наслідку, в яких частка **так** виконує сполучну функцію, наприклад:

Шапку надів, так воно й тепло стало (з усного мовлення),

Зовсім не тямив діла, так і не вередовав же нічого (Г. Квітка-Основ'яненко).

Спокушує бажання сказати, що в таких конструкціях спостерігається спрощення сполучника **так що**, характерне саме розмовному мовленню.

Однак приклади, знайдені в художніх творах митців ХІХ ст. і в усній народній творчості, наприклад *Дурень багатий, так і слово його в лад* (Нар. творчість), – наштовхують на висловлення іншого погляду.

До нашого часу дійшла традиція використання прислівника **так** у функції сполучника **ще** без додавання до нього сполучника **що** і об'єднання їх у двохелементну спайку – сполучник **так що**. Про те, що використання в цій ролі прислівника **так** широко представлене в усному і художньому мовленні, свідчать приклади з книжних стилів сучасності, зокрема:

Є у нього два сини, так ви за ними слідкуйте, і, як дійде діло до головного – дуло їм до пупа, і хай підіймають руки вгору (Г. Тютюнник);

Батько п'яні прийшли, так мати їх і напали (П. Мирний).

Зрідка в реченнях із наслідковим значенням засвідчується сполучник **що**. Л. А. Булаховський бачить у ньому спрощення сполучника **так що**, звідки й походить його самостійне вживання в наслідкових реченнях:

Та всю цю роботу якось уміла пані приправляти доріканням та гордуванням, що справді здавалось усяке діло каторгою (М. Вовчок) [Булаховський 1977, с. 533].

Не погоджуються з ним автори “Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання”, припускаючи, що в таких випадках скоріше треба вбачати первісне вживання сполучника **що**, який спочатку був настільки універсальним, що міг передавати й таке значення [Слинько 1994, с. 576]. Запропоноване трактування видається найбільш правомірним.

1.7 Стилiстичне використання складнопiрядних речень наслiдку з рiзними засобами зв'язку

Аналіз рiзних засобiв вираження наслiдку в складнопiрядних реченнях засвiдчує певну закрiпленiсть їх за окремими сферами використання.

Складений сполучник **так що** є загальностильовим. Вiн придатний для вираження загального значення наслiдку, тому застосовний в усiх випадках спiлкування i в рiзних формах монологiчного мовлення: наукового, художнього, публiцистичного. До ранiше поданих прикладiв додамо ще кiлька:

Врештi вiн [циган] переступив порiг, пiдiйшов до печi i присунувся до вогню, так що його суворе обличчя заблищало мiддю (М. Коцюбинський);

Фотографування птахiв, тварин у їх природних умовах завжди доводиться провадити з великих вiдстаней, так що «полювання з фотоапаратом» можливе лише при застосуваннi довгофокусних об'єктивiв (Є. Ланський);

Так, наприклад, влада з кимсь домовиться, але iншi взагалi не будуть вважати за потрібне з цим рахуватися, так що дiалог у такiй ситуацiї навряд чи може бути конструктивним (з газет).

Решта складених сполучникiв характеризується рiзною поширенiстю в стилях української мови i навiть вiдмiнною частотнiстю використання у порiвняннi зi сполучником **так що**.

Так, сфера поширеностi сполучника **внаслiдок чого** – книжнi стилi, щонайперше – науковий стиль, публiцистичний та художнiй. Як iлюстрацiю вiзьмемо приклади:

- 1) *Спiввiдносна мiра якостi виявляє себе в двох напрямках – висхiдному ... i низхiдному..., внаслiдок чого утворюючи градацiйний ряд форм з вказiвкою на розгортання iнтенсивної ознаки: менш дотепний – дотепний – бiльш дотепний (М. Леонова);*
- 2) *Наведений приклад для нас цiкавий i самим фактом виникнення публiчного конфлiкту мiж власником i редактором газети, внаслiдок*

чого останній пішов у відставку (з газет);

- 3) *Амбіція, вироблена роками служби в держтехнагляді, коли кожне його слово було для всіх незаперечним, зробила його хворобливо вразливим, внаслідок чого вже драгували не тільки заперечення, а й найменші натяки на незгоду (М. Карплюк).*

Помічена більша частотність цього сполучника у порівнянні зі сполучником **так що**. Це пояснюється прозорістю семантики сполучника **внаслідок чого**, що сприяє чіткішому виявленню смислових відношень між предикативними частинами. Книжні стилі, як відомо, ставлять за мету точність, дохідливість, зрозумілість формулювань. Сполучник **так що**, як і **так що** російської мови, надає підрядній частині широкого наслідкового значення [Формановская 1978, с. 130]. Це й доводить меншу поширеність у книжних стилях сполучника **так що** у порівнянні з використанням семантично прозорого складеного сполучника **внаслідок чого**.

Книжними виявляються також сполучники **в результаті чого** і **завдяки чому**. Вони з'явилися у ХХ столітті внаслідок розвитку наукового й публіцистичного стилів української мови, в яких переважно засвідчуються складнопідрядні наслідкові речення з цими сполучниками.

Усі складені сполучники **так що**, **внаслідок чого**, **в результаті чого**, **завдяки чому** функціонують як синоніми. Своєрідна семантика прийменників, що входять до трьох останніх сполучників, дозволяє чіткіше передавати відтінки наслідку.

У наукових розвідках і публіцистичних матеріалах завдяки сполучнику **внаслідок чого** виразно окреслюється наслідок, так би мовити, в чистому вигляді, наприклад:

Загальна теорія держави і права досліджує загальні й специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права, виробляє свою систему наукових понять, визначень і принципів, внаслідок чого цю дисципліну слід вважати самостійною юридичною наукою в

системі юридичних наук (“Теорія держави і права”);

*Сполучник **що** може бути поєднаним з підсильними частками **й** і **аж**, внаслідок чого створюється сполучення **що й, що аж** (Л. Булаховський);*

Ми проводимо регулярні зустрічі в школах, влаштовуємо ”зелені уроки”, внаслідок чого ширяться лави нашої “Екологічної варти” (з газет).

У дослідженнях із точних наук більшою частотністю у порівнянні з **внаслідок чого** відзначається сполучник **в результаті чого**. Пояснюється це, можливо, тим, що в цих науках розв’язується таке, що дає результат. Ось один із прикладів:

Можна було б зробити наведення на предмет, розташований в 3 м від апарата, і поставити діафрагму 8, в результаті чого зображення всіх предметів у межах відстані 2,5–4 м також були б різкими (Є. Ланський).

Прийменник **завдяки** своєю семантикою спрямовує на підкреслення того, що в одержанні наслідку бачиться саме вказана в головній частині причина, що здобутий наслідок виник тільки під впливом названої причини. Підтверджують це приклади:

*Більше того, людина може розглядати властивості предмета або його дії як самотійно існуючі явища, завдяки чому в її мові з’являються такі абстрактні іменники як **блакить, біг, радість** (В. Семчинський);*

Кошти від продажу чіп-карток надходять безпосередньо в ЖЕК, завдяки чому вже через місяць вдалося відремонтувати ліфти в 10 будинках (з газет).

Сполучники **через що** і **від чого** не позбавлені розмовності, тому вони засвідчуються в розмовно-побутовому стилі, а також у художньому та публіцистичному стилях. Подаємо кілька зразків речень із цими сполучниками:

*У горах дороги неминуче зводяться до одної або небагатьох, через **що** рух на них безугавний навіть уночі (П. Загребельний);*

*Музика диско замінила в дансінгах живих музикантів, від **чого** ті, зрозуміло, не зраділи (з газет).*

Розмовними є й конструкції з частками **аж**, **так**, сполучником **що**. Вони можливі в розмовно-побутовому мовленні, в художньому стилі. Як приклади наведемо такі фрази:

І цими словами наче вдарила його [сина] – аж сплотнів (М. Карплук);

“Любимець протопнів, так йому нічого,” – мовив, тихо зітхнувши (П. Мирний);

Бурхнуло з неба мов із бочки, Що промочило до сорочки (І. Котляревський).

Отже, розширення кола засобів приєднання підрядної частини наслідку до головної не тільки збагатило сполучникову систему даного виду складнопідрядних речень, а й зумовило можливість стилістичного використання цих засобів у передачі семантичних відтінків наслідку, а також синтаксичного варіювання в оформленні однотипних складних структур.

1.8 Парцельовані складнопідрядні речення наслідку

Мовленнєве членування простого чи складного речення, що реалізується в кількох фразах, сприяє створенню насиченого викладу, передачі напруженості. Це загальновизнаний факт, підтверджуваний як прикладами з парцельованими членами речення, так і зразками парцеляції в системі складних речень [Ванников 1965; Дорошенко 1997]. Кілька прикладів нагадають такі випадки:

Через деякий час почувла її голос. Тихий, украдливий, повний надії (Ю. Збанацький);

За кілька хвилини поїзд рушив далі. Так що німці ледве встигли позалазити на платформу (Ю. Мушкетик).

Однак це поширене в практиці явище по-різному тлумачиться синтаксистами. Насамперед серед них є прибічники нерозмежування понять “приєднання” і “парцеляція” [Иванчикова 1968, с. 277, 279]. На с. 277 читаємо:

“Під парцеляцією тут маємо на увазі синтаксичне явище, яке прийнято називати приєднанням”. Не мають чіткого погляду на розмежування цих понять і автори словників лінгвістичних термінів (див.: Розенталь 1976, Ганич 1985). До речі, самі назви розглядуваних понять визначають специфічні властивості цих явищ, які не можна змішувати. Парцеляція – це мовленнєвий спосіб репрезентації єдиної синтаксичної структури – речення двома або кількома частинами, що пов’язані граматичним зв’язком підрядності (члени речення чи предикативні частини складних речень) [Дорошенко 1997, с. 136–137]. Приєднання ж – це один з елементів організації тексту в усному чи писемному оформленні, який використовується при необхідності доповнити, уточнити попереднє висловлення. Приєднувальні відношення ґрунтуються на зв’язку сурядності [Дорошенко 1997, с. 135–136]. В обох випадках, як відомо, і парцелят, і приєднання на письмі розташовується після крапки, пор.:

Я прагнув їх розуміти. Чому вони такі? Чому такі звичаї в них
(О. Гончар) – приклад парцеляції;

Він усміхнувся. І Ящко теж (А. Головка) – зразок приєднання.

Ця схожість їх письмового оформлення не повинна правити за їх ототожнення: явища ці протилежні. При парцеляції конструкція, єдина в мові, членується в мовленні; при приєднанні, навпаки, конструкції, розчленовані в мові, у мовленні становлять певну єдність [Покусаєнко 1973, с. 142].

Різні думки висловлюються і щодо умов виникнення парцеляції. Зокрема, розчленування синтаксично єдиного цілого пояснювалось психологічними особливостями мовленнєво-мисленнєвого процесу, до яких віднесені часова непередбачуваність, а також непевність, що обумовлює уточнення, конкретизацію попереднього висловлення [Шапиро 1965, с. 4]. З приводу такого твердження цілком слушним є зауваження: “З такою думкою можна було б погодитись, якби мова йшла про розчленовані конструкції, вживані в живому мовленні, адже йдеться і про мовлення писемне, для якого явище непередбачуваності, додатковості не характерні” [Дулалаєв 1971, с. 190].

У парцеляції відіграє роль не психофізичний стан мовця, що може зумовлювати приєднання, тобто доповнення, уточнення, а розщеплення єдиної синтаксичної одиниці як прийом писемної літературної мови. Його мета – виділяючи певну частину речення у відносно самостійну комунікативну одиницю, підкреслювати її змістову значущість, актуалізувати й посилювати її інформативну місткість, експресивну виразність, а також розвантажувати смислову і граматичну структуру вихідного речення [Українська мова: Енциклопедія 2000, с. 426].

У складнопідрядних реченнях парцеляції піддається постпозитивна предикативна частина. Парцелюються підрядні частини різних видів складнопідрядних речень. Наведемо кілька зразків розщеплення предикативних частин:

Дорожіть, дорожіть миттю, синочки. Бо ГЕСи плануються, все на світі планується – не планується одна тільки смерть (О. Гончар),

Таким йому уявлялось ідеальне майбутнє суспільство. Місто Сонця. Однакова їжа, однакова мова, однаковий одяг носитимуть у тому суспільстві. Щоб усе порівну, по картках, по талонах (О. Гончар).

Потреба у виділенні постпозитивної частини у відносно самостійну комунікативну одиницю, в підкресленні її змістової значущості, актуалізації та посиленні її інформативної місткості виникає і в разі парцелювання складнопідрядних наслідкових речень зі сполучником **так що**, приклади чого в значній кількості трапляються в текстах різних книжних стилів, крім офіційно-ділового.

У цьому впевнюють приклади:

з одного з жанрів публіцистичного стилю – *Ця подія й видання варті окремої меси. Так що дозволимо лише одну заувагу* (з газет);

з художнього тексту – *О! Це друге діло, – зареготав Джмелик.. – Тепер піду як овечка, і тікати не буду. Так що заховайте бандурку в кишеню* (Г. Тютюнник);

з наукового трактату – *Розділові складносурядні речення можуть мати у*

своєму складі більше двох частин. Так що наведені тут зразки, в яких представлено лише по дві складові частини, треба розглядати як умовні позначення розділових речень, здатних до розширення кількісного складу структурних частин (А. Грищенко).

Розглядаючи можливість розчленування цілого речення з наслідковою частиною, російський синтаксист Д. І. Ізаренков пояснює його автономністю головної частини і відсутністю передбачуваного зв'язку між предикативними частинами в цих складних утвореннях [СРЛЯ 1980, с. 635]. Спостереження суперечливе, адже не можна випускати з поля зору те, що як будь-якому підрядному реченню, так і будь-якому головному реченню не властива формальна й семантична відмежованість і що головне речення не може розглядатися в одному ряду з самостійними реченнями, тому що воно граматично пов'язане з підрядним [Мельничук 1966, с. 6–7].

Зазвичай говорять про часткову автономність головної частини в розчленованих складнопідрядних реченнях, до яких належать конструкції з наслідковим компонентом. У них, як свідчать наведені вище приклади, можлива парцеляція. Але ж парцеляція засвідчується і в нерозчленованих складнопідрядних реченнях, у яких не спостерігається семантичної завершеності й автосемантичності головної частини, оскільки вона потребує обов'язкового поширення. Про можливість парцеляції в таких реченнях свідчать такі приклади:

Сама мета при цьому не називалася – проте навряд чи для когось було сумнівом, що РПЦ захищає в першу чергу позицію Москви. Яка зовсім не проти співробітництва України з Заходом – але під своїм контролем (з газет); Перші дні чекала від нього листа. Або телеграми. Що любить, розкаюється і негайно приїде (А. Дімаров);

Віддати ні за що ні про що отому пройдисвітові... отому бандитові триста карбованців! Коли вона не має пристойного зимового пальта (А. Дімаров);

Аякже! Адже кожне слово репетитора повинно бути вагомим для учня. Як мир на планеті! (з газет).

У наведених зразках зв'язок між головними і парцельованими підрядними частинами, безумовно, тісний. Проте і в цьому разі припускається розщеплення синтаксичних цілих на окремі комунікативні одиниці. Очевидно, важливу роль відіграє не автосемантичність, а виділення семантичної функції парцельованої частини. У складнопідрядних наслідкових реченнях виділення наслідку має своєю метою не підкреслення експресії, а саме наголошення на значущості того, що становить наслідок.

Серед парцельованих наслідкових частин найпоширенішими є підрядні рекомендаційного значення. Сфера їх уживання – розмовне мовлення й художня література. Присудок підрядної частини здебільшого виражається різними формами наказового способу, як-от:

Нарешті все скінчено. Лишився тільки унітаз, але до твого приїзду і він буде встановлений. Так що приїжджай пошвидше (А. Дімаров);

Тепер треба людей грамотних, а в мене тільки й науки, що в шкільному курникові сидів за незнання закону божого. Так що приймай діла і голову на многії літа (Г. Тютюнник);

Ось що, хлоп'ята. У Хвилі, видать, пугачі такі є, що в головах дірки роблять. Так що ви, йолочки-метьолочки, будьте насторожі, і рота не роззявляйте (Г. Тютюнник).

Не меншою частотністю відзначаються парцельовані підрядні частини наслідку у формі односкладних речень із рекомендаційною семантикою, наприклад:

Не так уже й дорого, – заспокоїв Арсен. Та й не за один рік збудуємо – дай боже років за три... Так що не все одразу й платити прийдеться. (А. Дімаров);

З ним могло бути що завгодно. Могли вбити, могли й не вбити. Так що варто зачекати (М. Карплук);

Тут, молодий чоловіче, нічого не вдієте. Закони на боці матері. Так що

краще помиритись (А. Дімаров).

Парцеляції зазнають і інші різновиди семантичного наповнення підрядної частини наслідку. Це можуть бути повідомлення про позитивний наслідок дії, як у реченні:

Шевченко швидко подолав поліцейський кордон і забіг до номера готелю за камерою. Так що глядачі Нового каналу зможуть подивитися, як знищувалися брюссельські бари (з газет).

Можлива інформація про те, що сталося в результаті незробленої дії, зокрема: *Газет же, економлячи гроші, зовсім не передплачував. Так що скринька давно висіла порожня* (А. Дімаров).

Констатація відсутності інформації в головній частині породжує невідомість і в підрядній, що засвідчує речення:

Взагалі про нього [Андрія] не було ніяких повідомлень. Так що чогось певного не знаємо (М. Карплюк).

Припустима парцеляція і у випадку складної будови підрядної частини, а саме: *Олена виявилася молодницею покірною, роботящою і припала старій, як кажуть, до хати. Так що коли Оксена забрали на службу, то стара не пустила її до своїх батьків, а залишила жити в себе* (Г. Тютюнник);

Не дуже приємно опинитися на одних сходах з наркоманами, алкоголіками й іншими “аморальними елементами”. Так що, перш ніж купувати квартиру, довідайтеся, хто живе на вашому поверсі (з газет).

Наведені приклади засвідчують, що парцеляція широко використовується в художній літературі і публіцистиці як один із засобів зображувального синтаксису. Цей засіб письменники використовують як у власній мові, так і в мовленні художніх персонажів. У мові автора (письменника і журналіста) парцеляція вводиться як елемент непрямого мовлення, пор.:

Знову нікого не зустрів, лисички терпляче чекали під листям. Він ретельно обійшов галявину, прикриваючи вже ті, які повитикалися без нього, поки його тут не було... Так що ніхто за цей час сюди не навідувався (А. Дімаров);

Про погріб Аліна й не питала, для чого. Настане осінь – все місяця попросить. Не з базарів завезене, а з району, з села глухого, де все втричі дешевше. Так що проти погребу Аліна й не думала заперечувати (А. Дімаров);

А ще якось випадково трапилася людина, яка зв'язала мені чудові ковдри. Так що можна було б постійно стригти овець і використовувати шерсть для килимів, пледів (з газет).

У мовленні дійових осіб парцельовані конструкції набувають ознак експресивного вираження наслідку. Передається це використанням форм наказового способу або формулюванням заперечень, як у реченнях:

Мама заміж зібралась! Знайшла нареченого – викопала з якоїсь могили.

Так що готуйсь до весілля (А. Дімаров);

У мене зараз сімба. Так що не до яєць (Г. Тютюнник).

Отже, можливість парцеляції в складнопідрядних наслідкових реченнях і поширеність непарцельованих і парцельованих конструкцій наслідку є вагомим доказом необґрунтованості твердження про те, що “у сучасній українській мові складні підрядні наслідкові вживаються порівняно рідко” [Бевзенко 1987, с. 45].

Що ж до відносно частого використання парцеляції в складнопідрядних наслідку, то це явище іде в річищі провідної тенденції сучасного синтаксису, зокрема намаганні оформлювати текст розчленовано, що й зумовлює порушення синтаксичної ланки висловлення.

Висновки до 1 розділу

У визначенні складнопідрядного речення наслідку неправомірно вказувати, як це спостерігається в наукових джерелах, на те, що головна частина становить семантично закінчений компонент. Є підстави говорити про відносну закінченість, оскільки наслідкова частина завжди пов'язана з ремними елементом головної частини, зокрема зі словом або словосполученням, яке потенційно викликає наслідок.

Потребує уточнення й твердження про те, що підрядна частина відноситься до всієї головної частини. Зміст наслідкової частини залежить від семантики предикативного центру, напівпредикативного сполучення у вигляді дієприслівникового звороту, а також від окремих слів, що формують ситуацію, яка спричинює наслідок.

Підрядна наслідкова частина приєднується до головної за допомогою складених сполучників **так що, внаслідок чого, в результаті чого, від чого, завдяки чому, через що**. Семантичний сполучник **так що**, будучи історично давнім засобом вираження узагальненого значення наслідку, функціонує в українській мові як загальностильовий граматичний елемент. Сполучники **внаслідок чого, в результаті чого, від чого, завдяки чому, через що** становлять собою утворення писемної мови ХХ ст. Їх поява викликана необхідністю в уточненому вираженні наслідку як результату роздумів, умовиводів, спостережень.

Новостворені складені сполучники слід відрізнити від надто схожих прийменниково-займенникових поєднань типу **внаслідок цього, в результаті цього, від цього (того), завдяки цьому, через це (те)**, які використовуються в складних реченнях з компонентом наслідку. Їх подібність до сполучників у наявності однакових прийменників: **внаслідок, в результаті, від, завдяки, через**, завдяки прозорій семантиці яких створюється відношення наслідку.

Відмінність же їх полягає в категоріальних ознаках займенників: у сполучниках вживається відносний займенник, у прийменниково-займенникових сполуках – вказівні. Відносному притаманна властивість приєднання, вказівні позбавлені цієї властивості. Вказівні займенники виступають членами речення.

Порівнювані одиниці відрізняються: 1) тим, що сполучники не припускають можливості поєднуватися зі сполучниками сурядності **і** та **а** (у значенні **і**), тим часом як прийменниково-займенникові сполуки функціонують як зі сполучниками, так і без них; 2) складнопідрядні речення зі складеними

сполучниками не засвідчуються як парцельовані висловлення; що ж до прийменниково-займенникових сполук, то речення з ними легко піддаються парцеляції.

Прийменниково-займенникові сполуки зі сполучником **і** або **а** (у значенні **і**) функціонують у складносурядних реченнях, без сполучників – у безсполучникових складних реченнях.

РОЗДІЛ 2

ВІДНОШЕННЯ НАСЛІДКУ В СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

2.1 Невідповідність граматичних і семантичних ознак складносурядних речень причиново-наслідкового різновиду

У сучасній синтаксичній науці беззастережно визнається існування складносурядних речень із причиново-наслідковим відношенням. Теоретично це обґрунтовується так: “Під значеннєвим планом складносурядних речень розуміємо те загальне значення, що впливає зі зв’язку складових частин. Таким загальним значенням може бути, наприклад, повідомлення про одночасність або послідовність кількох подій, станів, процесів, причиново-наслідковий або зіставно-протиставний зв’язок між складовими частинами тощо” [Грищенко 1969, с. 22–23]. Зазначений вид складносурядних речень зазвичай розглядають серед єднальних складносурядних речень, частини яких поєднуються сполучником *і*. Цим сполучником виражається формальна взаємозалежність між складовими частинами. За характером же семантичних відношень між складовими частинами причиново-наслідковий різновид речень належить до детермінантних складносурядних речень, у яких “єднальний зв’язок доповнюється семантичними відтінками, властивими складнопідрядним реченням” [СУЛІМ: Синтаксис 1972, с. 389]. Значеннєва взаємозалежність між складовими частинами таких речень підтверджується численними прикладами на зразок:

Андрій почув на руці одрізані пальці, і злість туманом піднялась йому до мозку (М. Коцюбинський);

На нього гримнули, і солдат замовк, зрозумівши свій промах (А. Шиян);

Близькість цієї сили ніби вдихала здоров’я в самого Дороша, і він знову починав працювати (Г. Тютюнник);

Одеса була захоплена червоними, і з Роздільної ми повернули на Тирасполь (В. Сосюра);

Завжди у тебе що-небудь знайдеться, і поїсти ніколи (М. Карплюк).

Визнання таких конструкцій служить категоричним запереченням тих визначень складносурядних речень в окремих підручниках для вищої школи, в яких вони взагалі розглядаються як такі, в яких частини “поєднуються за допомогою сурядних сполучників як синтаксично незалежні, рівноправні компоненти” [Доленко 1987, с. 307] (підкреслення наше. – Н. К.). Якщо з незалежністю частин можна погодитись, беручи до уваги роль сурядних сполучників, які не вказують на граматичну залежність, то з рівноправністю компонентів як семантичним відношенням згодитись не можна. Предикативні частини в таких реченнях, як наведені вище зразки, відтворюють відношення нерівноправні – причину і наслідок. З семантичного погляду, причина ніяк не може перебувати в однакових відношеннях з наслідком: причина зумовлює наслідок, наслідок обґрунтовує її. З огляду на це доцільно відмовитись від уведення до визначення складносурядних речень понять незалежності, рівноправності. Відмовитись від їх уведення слід не тільки на основі визнання нерівноправності причиново-наслідкових відношень, передаваних сурядністю, а й на врахуванні того, що “коло відношень, передаваних сурядністю, досить широке, що сурядністю можуть бути виражені майже всі види відношень, характерних для складнопідрядних речень, і що тому частини складнопідрядних речень не можна вважати рівноправними, однорідними” [Попова 1950, с. 391–392]. Тому цілком правомірно визначати складносурядні речення як конструкції, характерною рисою яких є граматичне відношення сурядності між складовими компонентами [Украинская грамматика 1986, с. 310]. Таке загальне визначення вказуватиме на граматичну своєрідність складних сполук, відмінних від складнопідрядних речень.

Терміном *рівноправність* можна послуговуватися при встановленні одного з різновидів складносурядних речень, зокрема власне-єднальних із переліком одночасних дій, які характеризуються відкритим рядом складових частин і припускають позиційну варіативність, оскільки називають одночасні дії, як у реченнях:

Дніпро спокійно шумить і реве, і хвиля берег мис, і мгла стоїть стіною від землі до неба, глухого, беззоряного (О. Довженко);

На самій полонині вгніздилося сонце, і в його промінцях з сумовитим курликанням пролітає журавлиний ключ (М. Стельмах).

Кожна з предикативних частин цих речень рівноправна щодо іншої, тому може змінювати місце розташування, від чого зміст усієї структури не втрачається. Різне розміщення частин не змінить ідеї переліку одночасових дій. До того ж речення відкритої структури – це речення з незамкненими рядами, що складаються з двох, трьох і більше частин, кількість яких завжди потенційно може бути збільшено включенням нових. Кількість частин у реченнях відкритої структури визначається не вимогами мовної форми, а позамовними чинниками – обсягом інформації, яку вміщує речення [Загнітко 1996, с. 57–58].

Не такими є складносурядні причиново-наслідкові речення. Спільним для них і власне-єднальних речень є лише засіб синтаксичного зв'язку – сполучник *і*. За цією ознакою формальної будови обидва різновиди мають єдиний принцип граматичної організації – сурядність. Однак у причиново-наслідковому різновиді спостерігається невідповідність між формальною будовою, що виражається в сурядності, і детермінативним характером семантико-синтаксичних відношень причини і наслідку. Це відношення робить предикативні частини семантично нерівноправними. До того ж за логікою розгортання дій частини розміщуються в такій послідовності: на першому місці – дія, яка спричинює наслідок, передаваний постпозитивною частиною. Уся складна конструкція визначається фіксованим порядком розташування предикативних частин. Те, що розглядуваний різновид складносурядних речень передає відношення причини і наслідку, створює відповідну кількість предикативних частин, конкретно – дві, які в семантичному взаємозв'язку утворюють замкнений ряд, із неможливістю перестановки складових компонентів.

За характером семантико-синтаксичних відношень і за порядком розта-

шування частин цей різновид складносурядних речень співвідноситься зі складнопідрядним реченням наслідку, що підтверджується можливістю трансформації складносурядних речень у складнопідрядні заміною сурядного сполучника сполучником підрядності:

Сьогодні був день зарплати, і після зміни ніхто не розходився
(М. Карплюк) – *Сьогодні був день зарплати, так що після зміни ніхто не розходився;*

Вона не шкодувала грошей для найдорожчих вчителів, і за п'ять років Ібрагім мовби заново народився (П. Загребельний) – *Вона не шкодувала грошей для найдорожчих вчителів, так що за п'ять років Ібрагім мовби заново народився.*

Однак визнання співвіднесеності складносурядних причиново-наслідкових речень і складнопідрядних речень наслідку не дає жодних підстав граматично ототожнювати їх. За граматичними (формальними) показниками зіставлявані речення різні. Їхнє розрізнення – в різних сполучниках: сполучник **і** є показником сурядного зв'язку, сполучник **так що** – формант підрядності. Своєрідність складносурядних речень із причиново-наслідковим відношенням – в асиметрії формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного оформлення. За формально-синтаксичними ознаками – це речення складносурядні, за семантико-синтаксичним відношенням – одиниці, семантично співвідносні зі складнопідрядними наслідку.

Наявність сполучника **і** в описуваних складносурядних реченнях як основного показника зв'язку предикативних частин спричинює віднесення цих речень до розряду єднальних складносурядних речень, у сфері яких функціонує цей сполучник. Однак у межах складносурядних речень причиново-наслідковий різновид за змістовими ознаками посідає окреме місце. Йому властивий детермінативний значеннєвий зв'язок, він становить двочленну, замкнену й негнучку структуру.

З цього можна зробити висновок, що в таких бінарних структурах, у яких

передається причиново-наслідкове відношення, дві конструктивні частини можуть поєднуватися в синтаксичне ціле на основі одного з двох видів синтаксичного зв'язку: сурядності чи підрядності. Показником їх розмежування стають сполучники: в одному типі складних речень сполучник сурядності **і**, в іншому – сполучник підрядності **так що**.

2.2 Проблема граматичного статусу сполучника *і* в складносурядних причиново-наслідкових реченнях

Граматична особливість єднального сполучника **і** визначається порізному. Його називають недиференційованим [Слинько 1994, с. 606], асемантичним [Вихованець 1993, с. 298]. У ньому визначають найзагальніший зміст [Курс 1951, с. 156].

Своєрідно й розкриваються ці поняття. Одержавши класифікацію недиференційованого, він усе ж визнається таким, що “створює основну форму не тільки власне-єднальних, а й невласне-єднальних речень” [Слинько 1994, с. 606]. Під невласне-єднальними розуміються такі, в яких єднальне значення ускладнюється відтінком послідовності, причиново-наслідкової зумовленості, протиставності, допустовості тощо [Слинько 1994, с. 606]. Складові частини невласне єднальних речень неоднотипні, нерівноцінні, і тому, на відміну від власне-єднальних речень, вони характеризуються незворотністю частин і двочленним складом, тобто становлять закриті структури [Слинько 1994, с. 606].

Асемантичність цього сполучника виявляється в тому, що він тільки поєднує предикативні частини, оформлюючи сурядний зв'язок. Семантико-синтаксичні ж відношення, наприклад причини і наслідку, в реченнях зі сполучником **і** передаються структурою предикативних частин і їх лексичним наповненням [Вихованець 1993, с. 298].

Найзагальніший зміст сполучника **і** дає себе знати в можливості назвати ряд значеннєвих нюансів, зокрема: власне-єднальний, приєднальний,

висновковий, перелічувальний [Курс 1951, с. 156].

Що об'єднує ці трактування? Визнання можливості передавати складносурядними реченнями, предикативні частини яких поєднані сполучником *і*, відношення причини і наслідку. Відрізняє те, що одні автори підтверджують участь сполучника в утворенні відтінків, інші заперечують можливість цього сполучника формувати будь-які семантичні відтінки. Вважається, що його роль – лише у формуванні сурядного зв'язку.

Така неузгодженість у визначенні статусу сполучника *і* відбиває сучасний стан теоретичного осмислення його ролі в формуванні відношень предикативних частин складносурядних речень, у тому числі й причиново-наслідкових складносурядних речень.

У синтаксичній науці наявна не тільки констатація можливого оформлення причиново-наслідкового відношення в складносурядних реченнях, а й намагання довести, що сполучник *і* вносить у зміст речення причиново-наслідкову залежність. Вдавшись до аналізу таких речень, як:

(128) *Коля ушел домой, а Петя остался в школе,*

(129) *Коля ушел домой, Петя остался в школе,*

(130) *Коля ушел домой, и Петя остался в школе* [Санников 1989, с. 186],

дослідник російського синтаксису В.З. Санников, прийшов до висновку, що в (128) і (129) події описуються як незалежні, оскільки Петя міг узагалі не знати про те, що Коля пішов, зате в (130) дії залежні. Пояснення таке: Петя напевне знав про те, що Коля пішов додому, і перебування Петі в школі пов'язане із залишенням школи Колею, що є, за твердженням автора праці, нормальною реакцією Петі на вчинок Колі. “І приписувати це значення нормального наслідку можна лише сполучнику *і* – оскільки всі інші компоненти у фразях (128)–(130) збігаються” [Санников 1989, с. 186].

Трактування сполучника *і* як виразника наслідку надто хистке. Речення (130) не справляє враження складносурядного з причиново-наслідковим відношенням. Його не можна перетворити на складнопідрядне наслідку зі

сполучником **так що**. Замість **і** не можна поставити й поширений експлікатор наслідку **тому**: немає логіки. Те, що Коля пішов додому, не зумовлює залишення Петі в школі.

Непогодженість із автором розглянутих прикладів зовсім не означає відмову від пошуків відповіді на те, чи бере сполучник **і** участь у створенні причиново-наслідкової залежності.

Складність цього питання очевидна. На відміну від повнозначних слів, сполучник сурядності **і**, як й інші сурядні сполучники, не має реального значення. Його значення чисто формальне, синтаксичне.

У науковій літературі формальне значення його зводиться лише до синтаксичної – єднальної – функції [Жовтобрюх 1984, с. 189; Леонова 1983, с. 254], за якою визначається сурядний зв'язок предикативних компонентів. “Сполучник **і** (**й**) є основним у вираженні єднального зв'язку, він найуживаніший і найширший за єднальним значенням” [Каранська 1995, с. 175]. Цим він не відрізняється від інших єднальних сполучників, таких як **і... і..., ні...ні..., ані...ані..., як...так..., не тільки...а й** та ін., які служать для сполучення в одне ціле предикативних частин, у яких фіксуються одночасні або послідовні явища. Усі вони виконують з'єднувальну функцію. При цьому в конкретизації їх функціонування в спеціальній літературі щодо кожної з груп єднальних сполучників, крім сполучника **і**, подаються зауваження семантичного порядку на зразок: “складний сполучник **та й** ... вживається для підсилення виразності”, “сполучники **ні...ні..., ані...ані...** вживаються тільки як повторювані для заперечних речень” [Курс 1951, с. 159].

У цьому виявляється граматична семантика кожного з названих сполучників. При розгляді ж сполучника **і** говориться лише про створення з ним речень власне чи невласне-єднальних, речень із додатковими відтінками, тобто називаються результати його використання, а не умови, що дозволяють створювати відповідні структури. До слова, такою умовою є граматична семантика цього сполучника, закладена в його морфолого-синтаксичних властивостях.

На її з'ясування вперше звернули увагу російські синтаксисти. І. М. Кручиніна щодо російського сполучника **и** пише: “У системі російського синтаксису сполучник **и** граматично спеціалізований на вираженні значення наступності, слідування, (російською мовою – следования). Наступність – це процесуальна синтаксична ознака, ознака дій і станів” [Кручиніна 1988, с. 20]. Думка заслуговує цілковитого схвалення. Значення наступності (слідування) властиве й сполучнику української мови **і**. З його участю в реченнях утворюються значення послідовності, безперервності, схожості тощо, але всі вони вторинні, похідні від значення наступності (слідування).

Найпростіший випадок реалізації значення наступності (слідування) – утворення речень із відтворенням подій, що йдуть одна за одною, тобто коли наступне йде після першого, як у реченні:

Карпо смикнув возжсину – і покірна шкапина потюпала (П. Мирний);

А закінчився бій – і тут, на висоті, одержав Іван Вольватенко високу нагороду (з газет).

“Сполучник **и** (**й**) може передавати відношення не тільки наступності, але й наслідку”, зауважує І. М. Кручиніна, посилаючись на слова О. О. Потебні, який писав, що “відношення попереднього і наступного може служити зразком причини і наслідку, або, іншими словами, причинність може супроводжуватися наступністю в часі” [Потебня 1977, с. 139]. Будь-яке зі складносурядних речень причиново-наслідкової зумовленості ілюструє це положення. Подаємо окремі з них, узяті з різних стилів української мови:

Росте ця культура дуже швидко, і вже в жовтні куці вкриті щедрим урожаєм чорних ягід (з газет);

Нахмурився, задумався Порфир, і матері болісно тенькнуло в серці: “Щось таки накоїв” (О. Гончар);

У цей час у Римі починалась найбільша спека, і римський сенат робив перерву у своїх засіданнях (А. Коваль).

Отже, виявлення граматичної семантики сполучника **і**, яка полягає у

вираженні значення наступності (слідування), дозволяє встановити умову, завдяки якій у складносурядному реченні можливі причиново-наслідкові відношення. Сполучник **і** не обумовлює причину й наслідок, бо він не є диференційованим показником причиново-наслідкових відношень. Будучи й залишаючись в усіх випадках утворення складносурядних речень граматичним виразником сурядного зв'язку, він служить для передачі граматичного значення наступності (слідування). Це значення втілюється і в структурах з одночасовим переліком дій, і в реченнях із послідовним їх розгортанням. Це граматичне значення наступності сприяє встановленню причиново-наслідкових відношень, створюваних на основі видо-часових відношень предикативних частин, лексичного складу сурядних частин і структурних особливостей складного речення. Це й логічно: причиново-наслідкові відношення ґрунтуються на наступності дій – причина, сформульована в першій частині, і наслідок, переданий у другій частині, розташовуються в обов'язковому переході від однієї дії до іншої, тобто від причини до наслідку. Принцип наступності діє, сполучник **і** сприяє цьому як граматичний елемент складної структури.

2.3 Місце сполучника *і* в складносурядних реченнях, що передають причиново-наслідкові відношення

Аналіз складносурядних речень причиново-наслідкової семантики виявив дві групи речень: першу формують складні конструкції, в яких використовується сполучник **і** без супроводу часток, другу становлять складносурядні речення, на межі предикативних частин яких сполучник **і** супроводжують частки **ось, от і то**, а також прислівник **так**.

Зразки першої групи речень були представлені в попередніх параграфах. До них додамо ще кілька, аби підкреслити їх поширеність в усному й писемному мовленні, переважно в художньому і публіцистичному стилях, зокрема:

Сьогодні державне свято, і магазини працювати не будуть (з усного мовлення);

Літературна мова – неоціненний склад, і ставитись до неї треба уважно, дбайливо (А. Коваль);

Прогавили – і пішла від нас (М. Хвильовий);

Там нікого не було – і Остап з Соломією присіли на мішках (М. Коцюбинський).

У таких реченнях причиново-наслідкові відношення встановлюються за змістом предикативних частин, сполучник **і** – показник граматичного зв'язку та значення наступності (слідування). Жодних семантичних відтінків він не визначає. Його місце постійне: ним починається предикативний компонент, що сприймається як наслідок щодо першого компонента.

Складносурядні речення причиново-наслідкового відношення сприймаються з семантичним відтінком у випадках поєднання сполучника **і** з частками **ось**, **от** і **то**, прислівником **так**. Це й зрозуміло, адже вживання часток завжди супроводжується наданням певного додаткового значення. Додаткового семантичного відтінку здатні надавати й прислівники. Про це мова нижче.

Названі частки й прислівник у сполуці зі сполучником **і** можуть займати різне місце.

За розташуванням стосовно сполучника **і** речення з названими словами слід поділити на дві групи. Вказівні частки **ось** і **от** засвідчуються в двох позиціях: після **і** й перед **і**, наприклад:

Ти сам чесний, і ось тобі всі здаються чесними (з усного мовлення);

На схід, на схід, під веселий перестук коліс, і ось уже наш кордон продуденів під вагонами, промайнув блакитною стрічкою річки (А. Дімаров);

Він затіяв зле, ось і вийшло зле (з усного мовлення);

Ми чесні, і от це дає нам право судити про безчестя (з усного мовлення);

Ганяє-ганяє в школі на перерві, наїсться снігу, от і маєш клопоту – заганяй обох на піч, напувай пареним молоком з овечим лоєм (Г. Тютюнник).

Що ж до частки **то** і прислівника **так**, то вони в аналізованих структурах посідають препозитивне положення, як у реченнях:

Ти наймичка, – так і знай свою службу (І. Нечуй-Левицький);

Раненько встала, то й побазарювала (Г. Тютюнник).

У всіх наведених випадках причиново-наслідкові відношення зумовлюються співвідношенням реального змісту частин складносурядних речень. Однак, будучи в постпозиції, частки **ось** і **от** функціонально підтримують, посилюють сполучник **і** в його граматичній функції як показника наступності, що й сприяє підкресленню вираження обумовленості. Стоячи в препозиції у відношенні до **і**, частки **ось**, **от**, **то**, прислівник **так** служать конкретизатором обумовленості. Сполучник же **і** виконує функцію підсилювальної частки. При цьому місце сполучника-частки **і** може зміщуватись залежно від того, яке зі слів другої частини причиново-наслідкової конструкції потребує підсилення. Проілюструємо прикладами:

Мати казала йому: не ходи, синку, надвір – Морозенко лютує! – а він не послухав, пішов. От і вкусив його Морозенко за пальчик (П. Мирний);

Їй живеться не так уже й погано: має сімдесят карбованців пенсії та ще підробляє тим, що в'яже светри й жіночі шапки. Ось і на мені светр – тещин подарунок (А. Дімаров);

Кажуть, слабість якась завелась у винограді, от вони й вирубують куці та палять їх (М. Коцюбинський);

Він сам до мене ліз серед ночі, я його прогнала. От він мені і помстився!
(А. Дімаров).

Сфера поширеності таких конструкцій – розмовно-побутове мовлення. Як розмовні структури, вони потрапляють до художніх творів і вкладаються в уста персонажів, як-от:

Зовсім заморився, от і задрімав на соломі (Є. Гуцало).

Засвідчуються вони і в поетичних творах, наприклад:

Не марно, ні, ішли ми на заліза мур, – і от, як наслідок, соцбудівництва

спів! (В. Сосюра).

У цьому реченні, щоправда, на наслідковість другої частини вказує і вставна сполука **як наслідок**, але й без неї причиново-наслідкове відношення відчувається виразно. Наслідковість відчутна і в поетичному реченні:

Нехай собі тії люди Що хочять говорять: вона любить, то й не чує, Що вкралося горе (Т. Шевченко).

Розглянуті приклади дозволяють стверджувати, що речення, які передають причиново-наслідкові відношення, вважаються складносурядними не тільки в тому випадку, коли предикативні частини з'єднані одиничним сполучником **і**, а й тоді, коли єднальний сполучник **і** супроводжують частки **ось, от, то** або прислівник **так**. Постпозиція **і** в поєднанні з цими словами не впливає на тип граматичного зв'язку: речення трактується як складносурядне. Не змінюється його граматичний статус і від того, що в постпозиції сполучник **і** бере на себе функцію підсилювальної частки. Функція частки – це ще не перетворення в частку.

2.4 Видо-часові і способові відношення у вираженні причиново-наслідкової зумовленості в складносурядних реченнях

Відношення логічного наслідку закономірно надбудовується над наступністю в часі за умови, коли наслідок, що виникає на основі більш ранньої події, узгоджується з подією пізнішою [Черемисина 1987, с. 74]. Тому в складносурядному причиново-наслідковому реченні передається така часова узгодженість, яка не може зображувати майбутню причину, а за нею наслідок із минулого часу. Усі часові характеристики речень, які реалізують значення наслідку, підпорядковані ідеї послідовності. Існують такі зразки сполучуваності в складносурядних реченнях причиново-наслідкових відношень:

- минулого часу в причиновій частині з минулим часом у наслідковій частині: *Зробивши кілька кругів, він [бик] цілковито присмирнів, і Павло спокійно одвів його до валярні* (Г. Тютюнник); *Одна верба*

- спустила тоненькі віти з дрібненьким листом до самої землі, і її матове листя неначе пилом припало (І. Нечуй-Левицький);*
- минулого часу з теперішнім часом: *Але згодом українська мова запозичила “ф”: фраза, флора, феномен, і ніхто і думки не має її замінювати (з газет); Чогось се слово мені вподобалося, і я повторюю його з кождим кроком і боюсь пропустити (М. Коцюбинський);*
  - минулого часу з майбутнім часом: *Це був єдиний казан, і ти відповісиш за його втрату (А. Дімаров); Як з'ясувалося пізніше, це був американець, прізвище якого в США досить відоме, і тому, з естетичних міркувань, я його не назву (з газет);*
  - теперішнього часу з теперішнім часом: *З думкою про втечу й тут не розлучається хлопець, про це відомо Марисі Павлівні, і часом аж досада бере на директора: ось такого крученого саме їй довірив (О. Гончар); Книжка призначена для читання, і читати її можна починаючи з будь-якого розділу, бо розділи її замкнені, незалежні (А. Коваль);*
  - теперішнього часу з майбутнім часом: *Росте ця культура дуже швидко, і вже в жовтні кущі будуть вкриті щедрим урожаєм чорних ягід (з газет);*
  - *Одскочивши од вікна, вона кинулась до виходу, та згадала, що двері виходять у двір і вона напевне стрінеться з попом (М. Коцюбинський);*
  - майбутнього часу з майбутнім часом: *Дерево буде рости багато років, і до вибору сорту будемо підходити виважено (з газет); В результаті цього діаметр кружків нерізкості зменшиться, і збільшиться різко зображуваний простір (Є. Ланський).*

Із цих прикладів відтворення видо-часових відношень у складно-сурядному реченні причиново-наслідкового типу може з'явитися переконання про визначну роль видо-часового узгодження дієслів-присудків у формуванні

значення наслідку. Для ідеї наступності ці показники дійсно важливі, але значення наслідку порівняно зі значенням наступності є вторинним. Воно розвивається на основі ідеї наступності створюваної граматичними формами дієслів завдяки семантичному наповненню предикативних частин. За відсутності ж такого наповнення речення з видо-часовими характеристиками наступності будуть утворювати різновид речень, у яких зображується послідовний хід подій.

Серед варіантів часової узгодженості своєю частотністю виділяється використання форми минулого часу дієслова-присудка причинової частини з формою минулого часу присудка наслідкової. Речення, присудки яких стоять у минулому часі, мають особливості семантичного наповнення сурядних частин. Вони несуть певні відтінки наслідку. У сукупності з семантико-синтаксичними засобами вираження цих відтінків складносурядні речення, в яких присудки обох частин стоять у минулому часі, можна розподілити за групами. Назвемо їх.

1) Речення з значенням тотального результату, яке виражається з протиставленням часткового – цілому. У таких реченнях у другому предикативному компоненті називається ціле, що складається з частини, про яку йдеться в першому предикативному компоненті:

Але зараз за ворітьми показалося, що Рудик забув луну, а Тихович – нотатник із планами, і всі мусили затриматися, аж поки робітник не приніс те й друге (М. Коцюбинський);

Люди, з якими я зустрічався, відкривали мені свої серця, і переді мною поставав світ, сповнений пошуків і боротьби (М. Рильський).

2) Речення, які репрезентують частковий наслідок дії тотальної причини. На відміну від попередньої групи, у таких реченнях ціле називається в першій предикативній частині цих речень:

Рум'янець заляв його обличчя, і білі вуси стали немов молочними (М. Коцюбинський);

Всі намагалися прорватися на льотне поле, і він намагався (А. Дімаров).

3) Речення, які мають у наслідковому значенні часовий відтінок. У таких реченнях процес переходу причини в наслідок зображується разом із часовою характеристикою протікання подій:

Але їм [молодятам] швидко докучило отак сидіти, і вони, держачись одно за одне та спотикаючись на бочки, потихеньку вилізли з льоху (М. Коцюбинський);

Вона [Раїса] поволі зменшувала звичайну порцію чарок, яку о. Василь завживав при обіді, і врешті о. Василь зовсім залишив пити (М. Коцюбинський).

У наведених реченнях часовими кваліфікаторами виступають прислівники **швидко, поволі, врешті**. Зібраний матеріал дає змогу засвідчити значну поширеність речень такого зразка. Диктується це, очевидно, тим, що в подібних зразках дієслівні форми обох частин, будучи виражені однотипними формами часу, потребують додаткових показників передачі наступності. У пригоді стають прислівники, які сприяють вираженню часових відношень у структурі складносурядних речень. Наприклад у реченнях типу:

Він ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і тепер мороз хапав його за плечі од одної думки, що його рідна донька – відьма (М. Коцюбинський);

“Годі” – сказали вони [запорожці], ми оселимось на порогах Дніпра, і відтепер лише через наші трупи ви доберетесь до наших братів і сестер (з газет);

Врешті щось перепинило їм дорогу, і вони попадали (М. Коцюбинський) – помітно виділяється функція часових прислівників відносно першої предикативної частини. Часові форми дієслів-присудків наведених речень збігаються, а семантичне наповнення частин дозволяє вбачати між частинами як відношення причинової зумовленості, так і відношення різночасовості. У таких реченнях виділення значення наступності відбувається за допомогою прислівників **тепер, врешті, відтепер**, які змальовують час протікання

наслідкової дії як наступний по відношенню до причинової дії. Своїм лексичним значенням ці прислівники “переважають” граматичне значення одночасності, яке утворюється часовими формами дієслів-присудків. Таким чином, дії набувають різночасових характеристик. Якщо видалити ці часові кваліфікатори з предикативної частини, речення набуде значення одночасності, пор.:

Він ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і тепер мороз хапав його за плечі од одної думки, що його рідна донька – відьма (М. Коцюбинський) – *Він ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і мороз хапав його за плечі од одної думки, що його рідна донька – відьма.*

У разі збігу часових форм дієслів-присудків і за відсутністю часового прислівника функцію кваліфікатора часового відношення наступності може виконувати граматична категорія виду. Доконаний вид, наприклад, може позначати дію, що вже відбулася і яка, таким чином, виступає попередньою щодо наступної дії. У реченнях, присудки яких стоять в одному часі, подія-причина матиме доконаний вид, а подія-наслідок може зображуватися як стан-наслідок, що триває, – у формі недоконаного виду:

Хтось вирвав у Гната канчук, і Гнат садив тепер кулаками на всі боки, але це не допомагало (Г. Тютюнник);

Воно намерзло, і, окрім жовтої плями від світла, нічого не було видно (П. Мирний).

Доконаний вид у наслідковій частині може визначати подію-наслідок як уже здійснений результат:

Андрієві зробилося душно, і він розстібнув комір (М. Карплюк); *Повітря зробилось прозорим та ясним, і буки зазеленіли у ньому як рута* (М. Коцюбинський);

Денисові вже тікати було нікуди, і він присів поміж оглоблями (Г. Тютюнник).

Ці приклади дозволяють зробити висновок, що в реченнях, у яких присудки виражені формами минулого часу, граматичну категорію виду можна

визнати засобом, що передає ідею наступності і сприяє подальшому встановленню причиново-наслідкового відношення.

Засвідчуються речення, в яких вираження причиново-наслідкового відношення відбувається на фоні збігу часових і видових характеристик. Це речення типу:

Федорові роботи поки що не було, і він сидів на соснових кругляках (М. Карплюк);

Той погляд неприємно вразив Оксена, і він подумав, що ця людина неприємна і з нею тяжко буде домовитися (Г. Тютюнник).

У наведених прикладах значення наслідку виступає відповідним до дії, що його спричинює, на основі семантики предикативних частин: у причиновій частині змальовується стан речей, який можна розуміти як обставини, що викликають певний стан людини – наслідок. Тобто значення наслідку формується семантичним наповненням складносурядного речення.

Серед речень із подібними видо-часовими відношеннями можна виділити групу речень зі значенням несподіваного наслідку. У таких реченнях семантика раптовості, несподіваності міститься в предикативі наслідкової частини, як наприклад дієслова *кинутись, увірватися* у реченнях:

Новий прилив енергії, шалена відвага пройняли її волю, і вона [Соломія] кинулась уперед, розхиляючи і ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя (М. Коцюбинський);

Тріснула струна в скрипника, й Інтернаціонал увірвався (М. Хвильовий).

Дані факти можна трактувати на користь переваги семантичного плану в структурі причиново-наслідкового складносурядного речення над граматичним.

У деяких аналізованих нами складносурядних реченнях зображуються наслідки, що стосуються людини, які викликаються при цьому зовнішніми обставинами:

В хаті було душно, і Тихович не міг вже заснути (М. Коцюбинський);

Лампа стояла на столі з газетним обгорілим абажуром, і Дорош не міг

розглядіти обличчя прийшлого (Г. Тютюнник);

У мові засвідчуються складносурядні речення, в яких граматична характеристика розгортання подій суперечить ідеї наступності. Вбачати причиново-наслідкові відношення між сурядними частинами таких речень дозволяють семантичні особливості частин. Проілюструємо це прикладами:

За півроку, що прожили в селі, Наталка Самійлівна помітно роздобріла, посвіжіла лицем, і тепер, коли йшла через сад, Матвій Іванович вдоволено милувався нею (М. Карплюк);

При повній тиші в повітрі густий гай легко затримав зібране за день тепло, і тепер звідти пашіло, як з печі (М. Коцюбинський);

Таня втиралася, плакала, швидка на руку Аліна нашльопала її, і тепер мала сиділа, повна образи на матір (А. Дімаров).

У цих реченнях присудки виступають в одному часовому полі і виражені при цьому в зворотній видовій послідовності – спочатку доконаний вид причини-стану, а потім недоконаний вид наслідку-дії, пор.: роздобріла, посвіжіла – милувався; затримав – пашіло, нашльопала – сиділа. Можна помітити, що в наведених реченнях зберігає свою семантичну потенцію у вираженні наступності прислівник **тепер**. Він виконує роль кваліфікатора цього відношення і встановлює необхідну для реалізації значення наслідку часову перспективу. У вираженні часової наступності при наявності такого зіставлення видових форм беруть участь й інші прислівники, наприклад:

Блиснули переді мною чорні очі, давні, знайомі, і я відразу все пригадую (С. Васильченко).

Окремим питанням узгодження форм дієслів-присудків постають способів відношення в структурі складносурядних речень.

Наступність належить до категорій, які існують у полі реального часу. Через це сполучник **і**, що є виразником цієї категорії, не поєднує в структурі складносурядного речення події, що належать ірреальному світові. Як відомо, граматично такі події визначаються умовним способом.

Прикладів із вираженням причиново-наслідкових відношень, передаваних формами умовного способу, не засвідчено.

Щодо наказового способу, то цей засіб репрезентації дійсності здатен до передачі значення майбутнього часу і, таким чином, ніби може передавати ідею наступності в складносурядних реченнях. Вираження наслідку у формі наказового способу можна почути в усному мовленні:

Ось закриють твій цех, і збирайся на пенсію (з усного мовлення);

Поїду до дочки в село, і прощай моя багатокімнатна квартира (з усного мовлення).

Отже, у структурі складносурядних речень видо-часові відношення складаються таким чином, щоб з опорою на граматичну семантику сполучника і втілювати ідею наступності. Видо-часові характеристики дієслів-присудків обох частин складносурядного речення причиново-наслідкового різновиду не лише увиразнюють наслідкове значення, а й зумовлюють семантичний зв'язок у структурі цих речень. Завдяки часовій перспективі наступності, яка створюється часовими і видовими формами, у складносурядному реченні може реалізуватися наслідкове відношення. Збіг же видових характеристик дієслів-присудків виступає передумовою вираження наслідку при його розгортанні на тлі одночасових подій саме в складносурядному реченні. У разі недостатності формально-синтаксичних чинників, у ролі яких і виступають видо-часові характеристики дієслів-присудків, або за їх граматичною недиференційованістю до засобів передачі наступності залучаються семантико-синтаксичні засоби. Це часові прислівники **зараз, тепер, відтепер**. Вони визначають час протікання наслідкової дії як наступний щодо часу протікання причинової дії, що в свою чергу створює умови для реалізації значення наслідку в цих складних утвореннях. З дієслівних форм, що виражають ірреальний час, у передачі наступності бере участь наказовий спосіб.

2.5 Експлікатори наслідку в складносурядних реченнях

Сполучник **і**, як зазначалось, не експлікує причиново-наслідкову зумовленість. Він лише поєднує предикативні частини, фіксує їх граматичну обумовленість, вказуючи на наступність (слідування) дій. Така його функція створює умови для вираження причиново-наслідкового відношення, оформлюваного лексичним наповненням предикативних частин. Це доводилося численними прикладами, перелік яких можна поповнити:

Зробивши кілька кругів, він [бик] цілковито присмирнів, і Павло спокійно одвів його до валярні (Г. Тютюнник);

Народ йшов на роботу до панів з великою неохотою, і тільки нужда гнала його на панську роботу (І. Нечуй-Левицький);

Ах, се була правда, старанно затаєна правда – і хаджі не витримав (М. Коцюбинський).

Поряд із такими випадками створення складносурядними реченнями розглядуваних відношень поширені речення з використанням при сполучнику **і** слів **тому, значить, звідси, отже, сполучень в результаті, таким чином**. Ілюструють це зразки таких речень:

- **і тому:** *Електричні лампочки розвішені по штреку далеко одна від одної, темряви майже не лякали, і тому кожен освітлював дорогу сам (М. Карплюк);*
- **і значить:** *У нас є узгоджена формула реструктуризації боргів, і, значить, ми поставили крапку в концептуальному підході до формування газового балансу (з газет);*
- **і звідси:** *Таке слово не пасувало для нової речі, яку приніс загальний прогрес, і звідси виникла потреба створити для неї нове українське слово (Б. Антоненко-Давидович);*
- **і отже:** *Журналісти за це [падіння літака] відповідальності не несуть, і отже, ризик здатися некомпетентним для них мінімальний (з газет);*
- **і в результаті:** *Коли хлопчикові було сім років, через постійне пияцтво*

матір і вітчима позбавили батьківських прав, і в результаті він опинився у дитячому будинку (з газет);

- **і таким чином:** *Відправник формулює речення не з бажання похизуватися своїми мовними знаннями, а з потреби передати інформацію про себе чи про навколишній світ, і, таким чином, його мовна діяльність теж суспільно зумовлена (В. Семчинський).*

Утворюється своєрідне поєднання справжнього сполучника сурядності зі словами і сполуками, які в єдності зі сполучником оформлюють причиново-наслідкові відношення. Незвичність такого поєднання потребує пояснення ролі кожного з компонентів, тим більше, що перелічені слова використовуються для вираження наслідку не лише в поєднанні зі сполучником **і**, а й самостійно, не тільки в складі одного речення, а й парцельовано, що засвідчується в різноманітних прикладах на зразок:

Але з'явився метан, і підвищився вміст вуглекислого газу, тому проходку виробок припинили (М. Карплюк);

Тихович закінчив труїння – значить, можна було вирушати з Лоєит у друге село (М. Коцюбинський);

Однак не в усіх випадках життя ми прагнемо виконувати ці настанови. Звідси й зразки нелогічної будови (С. Дорошенко);

Дитина, позбавлена людського суспільства, не може навчитися ні мислити, ні говорити, отже, вона залишається на рівні тварини (В. Семчинський);

За роки реформ не вдалося сформувати дієздатну систему державного управління ринковими перетвореннями, докорінно змінити стиль, методи та традиції, успадковані від адміністративної системи. В результаті утворилася глибока суперечність між новими (значною мірою ринковими) відносинами і діючою системою управління (Послання Президента України Л. Кучми);

До того ж, сигнал зі супутника часто набагато якісніший, ніж з ефіру,

таким чином, ICTV вже з'явилося у тих областях, де поки що не встановлено передавачі (з газет).

Функція сполучника **і** очевидна: він вказує на приєднання другої предикативної частини до першої, визначає послідовність, наступність дії, вираженої в постпозиційній частині. Завдяки наявності цього сполучника складне речення будується на основі сурядності, а речення належить до розряду складносурядних. Такий погляд базується на відомому в науковій літературі трактуванні основ виділення і класифікації складносурядних речень, запропонованому В.А. Белошапковою. З двох підходів до класифікації цих складних структур, а саме: 1) на основі загального змісту і 2) на основі сполучних засобів, – дослідниця віддає перевагу другому як “більш синтаксичному” [Белошапкова 1981, с. 528]. На підставі цього всі конструкції з сурядними сполучниками віднесені нею до складносурядних речень. При цьому не знехтувано важливу роль займенникових прислівників російської мови (наприклад **и поэтому, и потому, и оттого**) у більш точному й спеціалізованому вираженні наслідку, ніж це властиво власне сполучникам, які в цих випадках виконують функції сполучних елементів. Такі речення, на думку В. А. Белошапкової, утворюють особливі розряди складносурядних речень [Белошапкова 1981, с. 530]. І з цим не можна не погодитись. Спостереження російської дослідниці можна перенести на відповідні слова і сполуки слів української мови. Справді, речення з поєднанням **і тому, і значить, і звідси, і отже, і в результаті, і таким чином** становлять окремий різновид складносурядних речень із причиново-наслідковим значенням, оскільки в них причиново-наслідкове відношення формується не на основі лексико-граматичного співвідношення, як у конструкціях лише зі сполучником **і**, а завдяки наявності супровідних слів (**тому, значить, звідси, отже, в результаті, таким чином**), що вказують на наслідок. У цьому їх особливість, яка констатується в нашій монографії.

Що ж до слів **тому, значить, звідси, отже, сполук в результаті, таким**

чином, що стоять поряд з єднальним сполучником **і** в складносурядних реченнях із причиново-наслідковим значенням, то вони, по-перше, не всі називаються дослідниками як можливі виразники наслідку, а, по-друге, в науковій літературі не одержали єдиної назви. Їх іменують або сполучниками [Кулик 1963, с. 17; РГ-Прага 1979, с. 932; Каранська 1995, с. 220], або сполучними засобами [Кручинина 1988, с. 43], або сполучниковими елементами [Бабалова 1989, с. 106], або сполучниковими поєднаннями [Вихованець 1994, с. 299], або сполучниками-прислівниками, сполучниками-модальними словами [Скорлуповская 1966, с. 6]. Зрозуміло, що в цьому підрозділі йдеться про супровідні слова лише української мови. Більшості з них існують відповідники в російській мові. З огляду на їх однотипність у функціонуванні і навіть у звучанні (пор. **значить** – значит, **в результаті** – в результате) припустимо вести про них розмову з посиланням на дослідників синтаксису російської мови.

Різнобій у статусі елементів, уживаних при сполучнику **і**, змушує зупинитися на виявленні їх лексико-граматичних ознак.

Слово **тому** рядом дослідників віднесено до розряду сполучників [Кулик 1963, с. 17; Каранська 1995, с. 219].

Визнати сполучником слово **тому** немає достатніх підстав, адже **тому** – це прислівник, який означає “унаслідок чого-небудь, через те, того” [СУМ: Х, с. 184], тобто має певне значення як повнозначне слово. Наявність лексичного значення не дозволяє вбачати в ньому одиницю, що виконує суто граматичну роль, тобто вважати його службовим словом. Це одна з причин неможливості визнати його сполучником. Друга полягає в тому, що якщо вважати його сполучником, то неясно, як пояснити те, що цей сполучник може стояти при сполучнику сурядності, і який це сполучник – сурядності чи підрядності. Цілком очевидно, що наявність сурядного сполучника при слові **тому**, яким відкривається друга частина складносурядного речення, нейтралізує “сполучниковість” **тому**. Функція сполучника **і** прозора, роль **тому**-сполучника важко збагнути: чи він сурядний, чи підрядний. Сурядним бути не може, бо поряд два

сурядних сполучника не вживається. Підрядним його визнати неможливо, тому що збіг сурядного і підрядного сполучників буває лише у випадку, коли речення будується так, що в головній частині відповідному підрядному сполучнику співвідносяться слова **так, то**, як у реченні: *І якщо пісня вийде в люди, То племінь серця не згашу* (А. Малишко). У реченнях із поєднанням і **тому** співвідносних слів немає, тому й прирівняти їх до складнопідрядних не можна. Усе це не дозволяє визнати прислівник **тому** сполучником.

І все ж відношення предикативних частин складного речення схиляють до потреби з'ясувати, чи не виконує цей прислівник роль сполучного слова, адже відомо, що деякі займенники і прислівники здатні функціонувати як сполучні слова, зберігаючи лексичне значення і виступаючи в результаті цього членами речення. Відповідь на це запитання негативна, тому що це слово не відіграє співвідносної ролі стосовно попередньої частини, як це буває в складнопідрядних реченнях з сполучними словами, а функціонує самостійно в другій предикативній частині складносурядного речення з певним значенням – вказувати на наслідок тієї події (дії, ситуації), зміст якої відбито в першому компонентові. Отже, кваліфікувати його як сполучне слово немає жодних підстав.

Те, що слова **значить, звідси, отже, сполуки в результаті, таким чином** не можна визнати сполучниками, цілком виправдано. У мові за ними закріплені певні значення, що й зумовлює їх функціонування. Аналіз почнемо із слів **значить, звідси, сполучення в результаті**.

Значить – вставне слово, що “вживається для підсумовування, узагальнення, висловленої думки; отже, таким чином” [СУМ: III, с. 480]. Про виразну наслідкову семантику цього слова свідчить те, що воно використовується в будові складнопідрядних речень умови при необхідності посилити наслідок як співвідносне слово, пор.:

Якщо будуть любити, значить, будуть страждати (О. Довженко)
[СУЛІМ: Синтаксис, с. 364].

Звідси – серед кількох значень означає “з цієї причини, внаслідок цього”

[СУМ: III, с. 480]. Проілюструємо це ще прикладами:

Дехто вважав, що Христос, в'їжджаючи до Єрусалима на осликові, обрав собі шлях не по килимах, що їх розстеляли багаті, а по галузках, якими прикрашали путівець бідняки – звідси й прикрашання обійсть зеленню (В. Скуратівський);

Розслідування завжди пов'язане з обмеженням прав суб'єктів процесу, звідси виникає необхідність розробити ефективний механізм забезпечення законності в розслідуванні (М. Салтєвський).

В результаті – прийменниково-іменникове поєднання, яке вживається зі значенням а) внаслідок, б) після всього, як наслідок [СУМ: VIII, с. 490], що доводять речення такої будови:

Стріляли ми, стріляли й німці. В результаті вони відступили, залишивши трьох убитих (М. Карплюк);

Разом з цим специфіка розмовного мовлення як функціонального типу всього комплексу літературної мови, вказує вчений, безперечно збігається. В результаті можливість проникнення розмовних елементів до писемних стилів взагалі надзвичайно зростає (М. Пилишевий).

Наявність лексичного значення позбавляє їх можливості вбачати в них сполучники. Вони й не сполучні слова, бо не мають співвідносних компонентів у першій предикативній частині.

Щодо них неприйнятним треба визнати і назву “сполучні засоби” чи “сполучні елементи” або “сполучні поєднання”. Ці назви нетермінологічні за своєю широкою семантикою. Під цю назву можна підвести сполучники й сполучні слова, а також частки і прийменниково-іменникові сполуки, які вживаються на межі підрядних частин, семантикою вказуючи на наслідок – результат повідомленого в препозитивній частині. Уже одне це стоїть на перешкоді називати їх сполучними засобами, елементами, поєднаннями, адже під ці назви підпадають різні морфолого-синтаксичні одиниці, одні з яких мають термінологічний статус (сполучники або сполучні слова), а тому не

повинні інакше називатись, інші – позбавлені термінологічного статусу (як синтаксичні одиниці), тому припускають різне найменування.

Аналіз семантичного наповнення речень з наведеними вище словами не передбачає виявлення сполучних засобів, адже в цьому разі йдеться лише про смислове відношення предикативних частин. Отже, назви “сполучні засоби” чи “сполучні елементи” не відповідають функціям розглядуваних слів у складних реченнях.

Дехто з дослідників російської мови схильний вважати їх (маємо на увазі співвідносні їм в російській мові слова і словосполучення) формальними виразниками наслідкових відношень, а не просто семантичним показником причиново-наслідкових відношень. У зв’язку з цим урахування властивості поєднувати й виражати смислові відношення між ними, зберігаючи при цьому в різній мірі властивості прислівників **потому, поєтому, оттого**, модальних слів **следовательно, значит**, дозволяє русистам називати ці слова або сполучниками-прислівниками (союзами-наречиями), або сполучниками-модальними словами (союзами-модальными словами) [Скорлуповская 1966, с. 6]. Цими термінами підкреслюється проміжне положення названих слів, їх властивість поєднувати функції двох частин мови: прислівника і сполучника, модального слова і сполучника. Для підтвердження думки про те, що вказані слова вказують на формальний зв’язок цих компонентів, наводиться приклад:

Я знал отца: и поєтому эта фраза тревожила меня и смущала
(К. Паустовский);

Я знал отца: и всё-таки эта фраза тревожила меня и смущала.

З цим можна було б погодитись, якби залишити поза увагою необхідність урахування того, що це складне речення, що в ньому компоненти пов’язуються сурядним чи підрядним зв’язком, для втілення яких існують певні граматичні засоби. Автор же цитованої думки це обходить, констатує властивість **поєтому, всё-таки** бути єдиними формальними виразниками наслідковості і єдиними критеріями її встановлення. Залишено поза полем зору те, що ці слова

в наведених прикладах стоять при сполучнику **и**. Виникає запитання: яку ж роль відіграє цей сполучник? Його синтаксична функція залишена поза увагою в цьому трактуванні прикладів. Тому твердження дослідниці втрачає доказовість у визнанні прислівників і модальних слів сполучниками.

Роль перелічених слів, що в складносурядних реченнях причиново-наслідкового відношення стоять при сполучникові **і**, – не вказувати на синтаксичний зв'язок, тобто не виконувати сполучникову роль, а, маючи певне лексичне значення, бути виразниками цього значення. Оскільки, як показано вище, вони мають значення наслідку, їх правомірно визнати експлікаторами наслідкової семантики.

Термін “експлікатор” використовує С. М. Ширяєв до безсполучникових складних речень із цими словами [Ширяєв 1988, с. 204]. Але якщо прийняти їхню функцію показника, тобто експлікатора наслідку для безсполучникових складних речень, то не виключається можливість визнання за ними цієї функції і в складносурядних реченнях, у яких вони поєднуються зі сполучником **і**. У таких поєднаннях сполучник **і** становить граматичний показник сурядного зв'язку, слова ж **тому, значить, звідси, сполуки в результаті, таким чином** – експлікатори наслідку.

Експлікатори в конструкціях причиново-наслідкового зв'язку виступають структурними елементами. Їх наявність стає обов'язковою, якщо зміст поєднаних компонентів не передбачає як єдино можливе осмислення причиново-наслідкових відношень. Експлікатори є єдиними критеріями встановлення цих відношень.

Експлікатором наслідку слід визнати й слово **отже**, яке в одинадцятитомному “Словнику української мови” кваліфікується як сполучник [СУМ: V, с. 805]. Тут подаються омоніми: **отже (1)** – частка підсильна, яка “1. Уживається на початку речення для підсилення висловлюваної думки; адже; < ... >. 2. Уживається з дієсловами наказового способу при спонуканні, заохоченні до чого-небудь; < ... >. 3. Уживається в значенні вставного слова при висловленні підсумку – таким чином” (СУМ: V, 804–805) і **отже (2)** –

сполучник, який “уживається в приєднувальних конструкціях у значенні **тому, через те**: *Нічого теплого з собою не мав, отже була переді мною немала перспектива мокнути й застудитися* (М. Коцюбинський) [СУМ: V, с. 805].

У визначенні **отже (1)** викликає заперечення твердження про те, що **отже (2)** вживається в приєднувальних конструкціях. Що собою становлять приєднувальні конструкції? На основі даних словників лінгвістичних термінів можна дійти висновку, що приєднувальні конструкції утворюються додаванням “до основного висловлення додаткових повідомлень, пояснень, що виникають у свідомості мовця не разом з основною думкою, а лише після того, як вона висловлена” [Ганич 1985, с. 215]. Це можуть бути другорядні члени речення і предикативні конструкції, як у прикладах:

І телеграфістку охопив жах. І ще когось (О. Довженко);

Увечері, смерком уже, вертаються з панцини люди, потомлені і варом сонячним, і тяжкою працею, всі мовчать – хіба який зітхне важко або заспіває сумної, сумної стиха (М. Вовчок).

Як свідчать приклади, приєднання додаткового повідомлення на письмі може передаватися або після крапки, або після іншого розділового знака, але від цього воно не змінює свого призначення – додавати щось до сказаного раніше. Жодні інші смислові відношення приєднувальна частка не виражає.

Такі конструкції характерні головно для розмовно-побутового стилю, виділяються в мовленні логічно й інтонаційно, несуть на собі велике додаткове смислове й експресивне навантаження [Розенталь 1976, с. 338], але не семантичні відношення.

Розглядувані в монографії речення не відповідають цьому визначенню. Для аналізу візьмемо приклади:

Місто відоме з XII ст., отже, і слово прийшло з тих часів (А. Коваль),

У реченнях із таким зачином дієслово умовного способу сполучається із займенником I особи, отже, можливу дію мовець відносить до самого себе (С. Мясоєдова).

Принципова відмінність речень такого зразка від приєднувальних конструкцій у тому, що в них друга частина з **отже (2)** не становить додаткового повідомлення, що “виникає у свідомості мовця не разом з основною думкою” (як це зазначено у визначенні приєднувальних конструкцій), а являє собою семантико-синтаксичне розгортання причиново-наслідкових відношень двох предикативних частин, семантично й інтонаційно об’єднаних в одне ціле. Це значить, що предикативна частина з **отже** ні логічно, ні інтонаційно не виділяється, тобто не відділяється від першої частини. До того ж не несе на собі експресивного навантаження. У розглядуваних реченнях **отже (2)** (за визначенням СУМ) виступає експлікатором наслідку. Як експлікатор наслідку **отже** припускає поєднання з єднальним сполучником **і**, пор.:

Кожен школяр має індивідуальні особливості мислення, сприймання і ставлення до навчально-виховного процесу. Це створюватиме ситуації, які передбачити наперед немає можливості. І, отже, вчитель повинен бути здатним в усіх таких ситуаціях діяти впевнено (В. Усатий).

Отже (2) не втрачає ознак експлікатора і у випадку парцельованого використання другої частини складносурядного речення з причиново-наслідковим відношенням. Підтвердження цього в реченнях:

Адам Міцкевич, один з великих поетів слов’янського світу, своєю біографією і творчістю був щільно зв’язаний з Україною. Отже не дивно, що не лише твори його привертали увагу українських дослідників. Немало митців слова обрали життя його темою своїх історико-біографічних творів, “поетичних біографій”, створили привабливий образ поета, політичного діяча й людини (М. Рабецька);

Насправді ніякого золотого віку позаду нас не було, і первісна людина була цілком пригнічена трудністю існування. Отже не слід шукати золотого віку в минулому (А. Коваль).

У реченнях такого зразка **отже (2)** виразно сприймається зі значенням **тому**,

через те, тобто як один із синонімічних показників (експлікаторів) наслідку. А оскільки **тому** не сполучник (має самостійне значення, поєднується з сурядними сполучниками **і**), то й **отже (2)** не можна кваліфікувати як сполучник.

У ролі експлікатора засвідчується й сполука **таким чином**, яка в “Словнику української мови”, крім значення “так” – *Побудований таким чином, як це я пропоную, огонь трьох мінометних рот полку обов’язково накриває траншею противника* (О. Гончар), представлена як вставне словосполучення, що дорівнюється значенню **отже**: *Таким чином, на тридцять першому році життя мені довелося знову починати життя і навчання по-новому* (О. Довженко) [СУМ: XI, с. 325]. У Словнику вказано на те, що **таким чином** як вставне словосполучення відповідає вставному слову **отже (2)**. Проте, як з’ясовано вище, в мові, крім **отже (1)** (вставного слова), є й **отже (2)**, що функціонує зі значенням **тому, через це**, тобто виконує роль експлікатора наслідку. А оскільки **таким чином** може вживатися в значенні **отже (2)** із значенням **тому, через те**, то такі випадки використання **таким чином** слід розцінювати як приклади утворення складносурядних речень з експлікатором наслідку, втіленим у словосполученні **таким чином**.

Його роль як експлікатора особливо виразно проявляється в поєднанні зі сполучником **і**, пор.:

На інших кримських заводах, які випускають обладнання для машин “Кримавто ГАЗа”, створимо ще 2 тисячі робочих місць, і таким чином автомобілебудування в Криму все більше перетворюватиметься на компетентну галузь (з газет);

У прикладах завдання, пов’язані з вивченням тем “Лексика” і “Фразеологія”, передбачають у кожному окремому випадку роботу зі словом, і таким чином пов’язані з розвитком мовлення (В. Усатий);

Я з ним погоджуюся, і таким чином виявляється, що я творив свідоме французьке парикмахерство (М. Хвильовий).

Отже, використання при єднальному сполучнику **і** слів **тому, значить**,

звідси, отже, сполучень в результаті, таким чином створює своєрідні конструкції складносурядних речень із причиново-наслідковим відношенням. У таких реченнях, засоби зв'язку яких є **і тому, і значить, і звідси, і отже, і в результаті, і таким чином**, спостерігається функціональний розподіл складників цих засобів: сполучник **і** служить для граматичного сурядного зв'язку предикативних частин, елементи **тому, значить, звідси, отже, в результаті, таким чином** вказують на семантико-синтаксичні відношення між частинами складносурядних речень, конкретно – експлікують значення наслідку.

Не заперечуючи цих функцій у прислівнику **тому**, а також у таких елементах, як **все ж, тільки, навіть**, які приєднуються до сполучника **і**, дехто з дослідників кваліфікує їх як граматиалізовані елементи, які “можливо формують потенційні складені сполучники” [Вихованець 1994, с. 309–310]. Думка слушна, яка заслуговує додаткового вивчення з огляду на те, що в сферу граматиалізованих елементів уведено такі слова, як **все ж, тільки, навіть**, що не беруть участі у формуванні причиново-наслідкових конструкцій.

2.6 Функціонування експлікаторів наслідку в поєднанні зі сполучниками *і* та *а*

У попередньому підрозділі наводилися приклади поєднання експлікаторів тільки зі сполучником **і**. Зумовлено це тим, що підрозділ становив собою продовження попереднього, в якому йшлося про вираження причиново-наслідкового відношення складносурядними реченнями з єднальним сполучником **і**. Природно було пов'язати розгляд таких речень з можливістю їх оформлення завдяки додаванню до **і** експлікаторів у вигляді **тому, значить, звідси, отже, в результаті, таким чином**.

У складносурядних реченнях з причиново-наслідковими відношеннями експлікатори поєднуються не тільки з єднальним сполучником **і**, а й із протиставним **а**. Можливість таких поєднань підтверджується прикладами:

- **а тому**: У російській мові і назва рослини “петрушка” і зменшена

пестлива форма імені Петр – Петруша збігаються, а тому і з'явилася думка і петрушку назвали за ім'ям Петро, хоча насправді її назвали зовсім незалежно від цього імені (А. Коваль); Я люблю правду, ненавидів неправду, а тому вмираю на вигнанні (П. Загребельний);

- **а значить:** *Політика гласності стала каталізатором демократичних процесів в українському суспільстві, а значить і в національній пресі розпочався процес демократизації (з газет);*
- **а звідси:** *До правової сфери свободи відносяться не всі, а лише певний масив соціальних діянь, що відзначаються: а) соціальною значимістю, тобто вони є блага, цінність не тільки для окремого суб'єкта, але й суспільства взагалі, а звідси витікає, що ці діяння є формою взаємодії членів суспільства (“Теорія держави і права”);*
- **а отже:** *За словами радника президента із соціальних питань Барбари Лабуда, порнографію важко визначити, а отже буде не просто реалізувати цей закон на практиці (з газет).*

Як засвідчують приклади, поєднання експлікаторів зі сполучником **а** (у значенні **і**) властиве всім книжним стилям української мови. Разом із цим вони показують, що не всі з експлікаторів здатні до поєднання з **а**. Не відзначено жодного поєднання **а** **таким чином**.

Грамматичний статус цих речень чітко визначається протиставним сурядним сполучником **а**. Це значить, що всі речення з поєднанням **а** **тому**, **а** **отже**, **а** **значить** є складносурядними. Однак у таких сполученнях сполучник **а** не зберігає свого протиставного значення. Зміст другого компонента досліджуваних речень не протиставляється змісту першого й не зіставляється з ним, а є наслідком, що виводиться зі змісту першого компонента як посилення. Незвично, бо сполучник протиставного значення поєднує предикативні частини з причиново-наслідковим відношенням, але факт неспростовний. Пояснення його полягає в тому, що сполучник **а** вживається в таких конструкціях не в своєму прямому значенні. Самостійно сполучник **а**, як і сполучник **і**, не здатний

бути граматичним показником причини і наслідку. Його функціонування в таких складних структурах можливе завдяки наявності експлікаторів наслідку. У такому сполученні він виступає в ролі єднального сполучника **і**, дорівнює йому. Довести це можна здатністю трансформації речень зі сполучником **а** в реченнях зі сполучником **і**:

Нас залишилось мало, а тому й роботи на кожного вдвоє більше (М. Трублаїні) – *Нас залишилось мало, і тому й роботи на кожного вдвоє більше*;

Не було тоді велосипедів, не було назви їх, а тому не могло від цього слова утворитися прізвище (А. Коваль) – *Не було тоді велосипедів, і тому не могло від цього слова утворитися прізвище*.

До речі, сполучник **а** може втрачати протиставність у складносурядних реченнях і у випадку використання його самостійно, коли другий предикативний компонент має значення наслідку. Зразки таких речень подаються в “Курсі сучасної української літературної мови” за ред. Л.А. Булаховського:

Іул сердешний взвеселився, а у троян дух оживився (І. Котляревський),
От і станція Сокологорна, а у грудях вже тісно (І. Нагнибіда) [Курс 1951, с. 163–164].

До цього додамо власні приклади:

Останнім часом кількість скандальних подій зростає, а кількість матеріалів, присвячених цим подіям, збільшилася (з газет);

Від самого рання нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! (М. Коцюбинський);

А я ляхів не боюся і гадки не маю, За собою велику потугу я знаю, Іще й орду за собою веду: А все, вражі ляхи, на вашу біду (нар. творчість).

Таке його функціонування не нове в сучасній українській мові. Сполучник **а** в ролі єднального сполучника **і** знаний в історії нашої мови.

Як свідчать приклади, при сполучнику **а** вживаються слова **тому**, **отже**,

значить. На відміну від сполучника **і**, при якому засвідчуються сполуки **в результаті, таким чином**, вони не використовуються зі сполучником **а**.

Властивість сполучника **а** не передавати протиставлення зумовлює можливість сполучників **і** та **а** виступати в одних і тих же контекстах для вираження наслідку. У цих випадках друга частина складносурядного речення і зі сполучником **а**, і зі сполучником **і**, можуть служити:

1) для конкретизації, як-от:

Герой за їх віруванням – це дух померлого визначного предка, який міг впливати на долю живих, а тому був своєрідним посередником між богом і людьми (А. Коваль);

Але тісна пов'язаність між окремими компонентами фраз дуже велика, і тому жодне з речень цієї конструкції не може бути вжитим окремо (О. Вержбицький);

2) для уточнення, наприклад:

А книги, які читалися на цих лекціях, теж були “середньовічні”, не схожі на наші: вони писалися великими літерами, а тому й були гігантського розміру – до півметра і більше (А. Коваль);

Як свідчить вузівська практика, випускники педагогічних навчальних закладів свідомі цього, і тому виявляють зацікавленість у якнайкращому досягненні результату в освоєнні “секретів” наукової роботи (С. Дорошенко);

3) для додавання чогось нового:

Тепер мало хто носить картузи, а тому й рідко хто знає це слово, а почувши або побачивши його на сторінках художнього твору, може подумати, що це якась місцева, діалектна назва головного убору (А. Коваль);

Підставою для об'єднання адресата й мовця тут служить насамперед участь у спільному інтелектуальному процесі, і тому такі структури відображають ситуацію сумісності адресатно-адресантної дії, чому

сприяє комунікативна настанова публіцистичного мовлення (О. Кितिця).

У створенні подібного значення беруть участь й інші експлікатори.

Варіювання зіставляваних конструкцій зі сполучником **і** та **а** припустиме і в структурах, у яких при поєднанні **а тому** уживається підсильна частка **і**, як у реченнях:

А от слово “регіон” ми повсякденно не вживаємо, а тому й значення його знаємо лише приблизно (А. Коваль);

*А ось дилетант шкірою відчуває, що від професіонала йому загрожує небезпека, а тому такі й намагаються завдати удар першими (з газет), які можна трансформувати в структуру зі сполучником **і**, як-от:*

А от слово “регіон” ми повсякденно не вживаємо, і тому й значення його знаємо лише приблизно;

А ось дилетант шкірою відчуває, що від професіонала йому загрожує небезпека, і тому такі й намагаються завдати удар першими.

Аналіз зібраного матеріалу засвідчує неоднакову частотність використання, по-перше, сполучників **і** та **а** разом з експлікаторами, по-друге, різних експлікаторів у поєднанні з названими сполучниками. Частотність сполучника **і** у порівнянні зі сполучником **а** суттєво не відрізняється. Пояснюється це тим, що різні експлікатори виявляють різну частотність поєднання зі сполучниками **і** та **а**. Експлікатор **тому** виявляє однакову частотність як при єднальному, так і при протиставному сполучнику. Експлікатори ж **отже** і **значить** частіше засвідчуються в єдності з протиставним сполучником, зате зі сполучником **і** поєднуються експлікатори **в результаті** і **таким чином**.

Отже, поряд зі складносурядними реченнями, предикативні частини яких з'єднані єднальним сполучником **і** та експлікаторами наслідку, що формує причиново-наслідкове відношення, поширені складносурядні речення, що виражають зазначені відношення сполукою сполучника **а** в значенні **і** та експлікаторів наслідку. Вони становлять окрему групу складносурядних речень з причиново-наслідковим відношенням.

Висновки до 2 розділу

Виділювана серед складносурядних речень група речень причиново-наслідкової семантики, в яких предикативні частини пов'язані сполучником **і**, викликає науковий інтерес тим, що вони демонструють невідповідність граматичних і семантичних ознак, втілюваних у цих структурах. За типом сполучника це складносурядне речення, за смисловими відношеннями предикативних частин такі конструкції відповідають складнопідрядним реченням наслідку.

Природно посилюється увага до сполучника **і**, у встановленні функцій якого окремі дослідники дійшли до визнання в ньому можливості вносити в зміст речення значення причиново-наслідкової залежності. Погодитись із таким трактуванням цього сполучника не можна, однак не слід уникати спроб знайти пояснення того, що саме з його участю утворюються структури причиново-наслідкового значення. Як і будь-яке інше службове слово, сполучник **і** треба розглядати з позиції визначення в ньому граматичного і лексичного (точніше – релятивного) значення. Розгляд його під таким кутом зору дозволяє встановити, що сполучник **і** – не тільки засіб вираження граматичного зв'язку сурядності (функція приєднання), а й граматично спеціалізований показник значення наступності (слідування) – процесуальної синтаксичної ознаки, ознаки дій і станів (І. В. Кручиніна). Завдяки цьому значенню утворюється значення послідовності, безперервності тощо, але всі вони вторинні, похідні від значень наступності (слідування).

Значення наступності створює умови формування наслідку, адже відношення попереднього й наступного лежить і в основі відношень причини і наслідку.

Таку властивість сполучника **і** виявляє й протиставний сполучник **а**, коли функціонує в значенні сполучника **і**.

Зрозуміло, що ні сполучник **і**, ні сполучник **а** не експлікують наслідок у складносурядному реченні. Їх наявність є лише умовою для можливого

семантико-синтаксичного вираження причиново-наслідкового відношення.

Задоволення потреби в чіткому формуванні наслідку в складносурядних реченнях досягається введенням до другої предикативної частини експлікаторів **тому, внаслідок (цього), в результаті (цього), завдяки (цьому), звідси, отже, таким чином**. Речення, в яких при сполучниках сурядності **і** та **а** (у значенні **і**) стоять експлікатори, створюють окрему групу складносурядних речень. За частотністю вживання вони перевищують використання групи складносурядних речень зі сполучниками **і** або **а** (у значенні **і**) без експлікаторів. Сфера їх поширеності – писемне мовлення, а саме: науковий, публіцистичний і художній стилі.

РОЗДІЛ 3

ВИРАЖЕННЯ НАСЛІДКУ В СТРУКТУРІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

3.1 Розуміння безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом на тлі теоретичних проблем безсполучниковості

Наявність безсполучникових складних речень з компонентом наслідку незаперечна. Вони визнаються дослідниками безсполучникових складних речень [Поспелов 1950; Дорошенко 1980; Ширяев 1986; Изаренков 1990] й авторами підручників для вищої школи [Вихованець 1993; Каранська 1992] та академічних граматик [Курс 1951; СУЛМ: Синтаксис 1971]. Це, однак, не означає, що в трактуванні цих своєрідних складних структур панує повна узгодженість. Не боячись перебільшення, можна сказати, що розходжень у розумінні безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом більше, ніж тлумачень, що зближують уявлення про ці структури. Цьому є пояснення, ґрунт яких закладений в граматичній специфіці безсполучникових складних речень, до розуміння якої неодноразово зверталися і продовжують звертатися дослідники синтаксису російської й української мов.

Як складні структури, безсполучникові складні речення семантично пов'язані з різними типами складносурядних і складнопідрядних речень. Не випадково тому визнавалось і визнається до цього часу їх семантична відповідність сполучниковим складним реченням. Відомий доказ – можливість трансформації безсполучникових складних речень у складносурядні і складнопідрядні речення. Кілька прикладів нагадають здатність безсполучникових складних речень до таких перетворень:

Вона [лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, бити її в цю пору тільки бездушний може, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр (О. Гончар) –
Вона [лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, і бити її в цю пору тільки бездушний може, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр – Вона

[лелека] ж тоді зовсім безвольна, небоязка, так що бити її в цю пору тільки бездушний може, який-небудь жлоб, жадюга, браконьєр;

Маринували, консервували, засолювали – вистачало й на зиму, й на весну (А. Дімаров) – Маринували, консервували, засолювали, і вистачало й на зиму, й на весну – Маринували, консервували, засолювали, так що вистачало й на зиму, й на весну.

Це давало підстави розуміти безсполучникові складні речення як складносурядні чи складнопідрядні, але без сполучників [Курс 1951]. З часом це твердження зазнало критики (М.С. Поспелов, В.А. Белошапкова, С.І. Дорошенко, Є.М. Ширяєв), однак в окремих своїх положеннях так чи інакше присутнє в наукових пошуках. Розгляд співвіднесеності безсполучникових і сполучникових складних речень правомірно пов'язувати і з дослідженням конструкцій із компонентом наслідку, враховуючи близькість різних типів складних речень у передачі відношень наслідку і відмінність у їх семантико-синтаксичному вираженні причиново-наслідкових відношень. Тому подальший опис безсполучникових складних речень здійснюватиметься з необхідним зіставленням зі сполучниковими складними реченнями причиново-наслідкової семантики, що дозволить на прикладі цього виду складних утворень підтвердити семантичну співвіднесеність різноструктурних одиниць і їх специфіку.

Аналіз вираження наслідковості безсполучниковим поєднанням предикативних частин актуальний і в зв'язку з наявним у науковій літературі розумінням цих структур як одиниць нереченнєвого характеру. Виявлення своєрідності розглядуваних структур має на меті встановити їх реченнєвий чи нереченнєвий статус. Вказана теоретична проблема зумовлює звернутися до вивчення окремого виду безсполучникових складних речень, що дозволить конкретизувати доведення цього погляду на прикладі одного виду безсполучникових речень.

У зв'язку з визнанням чи невизнанням безсполучникових складних конструкцій тими ж сполучниковими реченнями, але без сполучників і

сприймання їх як реченнєвих чи нереченнєвих одиниць виникає потреба в поясненні їх відношення до граматичних зв'язків сурядності/підрядності, в чому немає узгодженості дослідників безсполучникових складних речень ні української, ні російської мов.

Розгляд цих теоретичних аспектів безсполучниковості покликаний уточнити особливості вираження й функціонування безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом як окремого виду складних речень української мови.

Традиційне уявлення граматичної природи безсполучникових складних речень чітко представлено в академічному “Курсі сучасної української мови”, виданого за редакцією Л. А. Булаховського. У ньому подаються підрозділи “Безсполучникові складносурядні речення” [Курс 1951, с. 178], “Безсполучникові складнопідрядні речення” [Курс 1951, с. 332]. Безсполучникові складносурядні речення визначаються як інший тип конструкцій з сурядним поєднанням частин без сполучників [Курс 1951, с. 178]. При огляді безсполучникових складнопідрядних речень робиться зауваження про те, що “підрядні речення можуть поєднуватися з головними без сполучників чи сполучних слів засобами лише ритмомелодичними [Курс 1951, с. 332].

Ґрунтом для такого погляду були дослідження ритмо-інтонаційних засобів мови і їх ролі в оформленні складних речень, яке проводилося О.М. Пешковським у 20–30 рр. У розвитку поглядів на безсполучникові складні речення вони відіграли суттєву роль. Вони накреслили два шляхи у вивченні безсполучникових складних речень. Перший – це пошуки відповідності інтонації граматичним зв'язкам сурядності чи підрядності. Другий – виокремлення безсполучниковості складних речень у самостійну проблему складного речення. Другий із них запанував, перший – дав поштовхи для важливих пошуків.

Перший шлях обстоювала С.Г. Ільєнко на прикладах безсполучникових складних речень російської мови. Інтонацію вона називає формою виявлення синтаксичних відношень у безсполучниковому реченні. Інтонація виступає в

цих реченнях у ролі сполучників сурядності або підрядності. Концепція інтонованих речень (таке визначення отримують безсполучникові складні речення) базується на виділенні типів комунікативно значущих інтонацій. Інтонації мають соціально-усвідомлений характер, який дає можливість, на думку автора, поділяти інтонаційні речення на дві групи: синонімічні сполучниковим реченням і власне інтонаційні речення – пояснювальні, конкретизуючі, результативні [Ильенко 1961, с. 24].

Однак, як показали подальші дослідження, інтонацію, що відіграє важливу роль у розпізнанні смислу й синтаксичного значення безсполучникового складного речення, не можна вважати єдиним засобом граматичного зв'язку їх частин.

Інтонаційно-синтаксичні дослідження засвідчують, що інтонація в безсполучникових складних реченнях не виконує функцій сполучників чи сполучникових слів. Переконають у цьому приклади:

Вы уйдете – мы останемся (речення з протиставним відношенням);

Банка лопнет – масло разольётся (речення з умовною семантикою).

Ці приклади однаково інтонуються [Кубик 1967]. Довела це і Т.М. Ніколаєва, яка експериментально переконалась, що інтонація в безсполучникових складних реченнях порівняно з інтонацією у сполучникових реченнях характеризується більшою яскравістю, “властивості ж виражати смислові відношення між предикативними конструкціями ця інтонація не має” [Николаева 1969, с. 126–128].

Крім інтонації, синтаксичні відношення предикативних компонентів безсполучникових конструкцій виражаються порядком розташування складників, вищо-часовим і способовим співвідношенням присудків, наявністю лексичних елементів відповідної семантики [Дорошенко 1980, с. 11]. Тому навряд чи правомірно до визначення безсполучникових складних речень вводити твердження про те, що компоненти безсполучникового складного утворення поєднуються “засобами лише ритмомелодики” [Курс 1951, с. 332].

Цю думку не підтвердили дослідники специфіки розмовного мовлення в російській мові, об'єктом яких було усне мовлення. Констатуємо, що смислові відношення між предикативними конструкціями в безсполучникових реченнях базуються на лексико-семантичному змісті цих конструкцій, Є. М. Ширяєв стверджує: “Інтонація їх не виражає” [Ширяєв 1986, с. 42]. Проте це не означає, що інтонація взагалі не має стосунку до синтаксичної форми безсполучникового складного речення. Доведення – в деталізації інтонаційного оформлення частин. Для безсполучникового складного речення синтаксично значущою є незавершеність неостанньої предикативної частини. Інтонаційна незавершеність неостанньої частини безсполучникового складного речення – це синтаксичний засіб активізації смислових відношень [Ширяєв 1986, с. 43]. Інтонація сигналізує слухачеві, що предикативні одиниці пов'язані між собою за змістом. Для усного мовлення така визначна роль інтонації є безперечною. У цьому переконують і приклади промовляння безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом, зокрема:

Ти прийшов пізно – на електричку запізнимось; Його слово було твердим, усі знали, як скаже, значить, зробить; Співав він гарно – слухали й не могли наслухатись (з усного мовлення).

Що ж стосується писемної мови, реалізація й усвідомлення якої спирається на графічну форму, то положення про інтонацію як засіб активізації смислових відношень не має сенсу. У писемній мові перевага надається іншим засобам активізації смислових відношень.

Отже, інтонація є важливим для усної форми мови засобом оформлення складних структур, предикативні частини яких пов'язані безсполучниково, але, разом з цим, не основним, оскільки, крім інтонації, в оформленні наслідку важать інші граматикалізовані засоби передачі причиново-наслідкових відношень.

У мові існують засоби активізації смислових відношень, які діють і в усній, і в писемній формі мови, в якій, як відомо, інтонація не представлена.

Серед інших засобів активізації смислових відношень – лексико-семантичне наповнення предикативних частин, видо-часове і спосібне співвідношення дієслів-присудків. Ці засоби беруть участь у формуванні причиново-наслідкових відношень як в усному, так і писемному мовленні. Тому неправомірно орієнтуватися лише на інтонацію як основний засіб оформлення причиново-наслідкових відношень, тим більше не можна визнавати її показником граматичного зв'язку.

І все ж дослідження О.М. Пешковським ритмомелодичних засобів синтаксису в безсполучникових складних утвореннях, які стимулювали вивчення їх інтонаційних ознак, сприяли появі думки про їх відокремлення від сполучникових складних речень. Учений твердив, що інтонація тільки тоді стає граматичним показником, коли значення тієї чи іншої інтонації тотожне зі значенням тієї чи іншої групи сполучників [Пешковский 1956, с. 470], що дало йому змогу виділити групу безсполучникових єдностей із сурядним і підрядним зв'язком, а також групу “недиференційованих цілих” [Пешковский 1956, с. 470]. Це був перший крок нового підходу до безсполучникових складних речень як самостійної проблеми синтаксису складного речення.

Нового тлумачення безсполучникові складні речення отримали в праці М. С. Поспелова “О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений”. Традиційному розумінню безсполучникових речень як варіанту сполучникових – підрядних або сурядних – речень, у яких опущені сполучники, дослідник протиставив визначення безсполучникових речень як окремого структурно-семантичного типу складних речень: “Відсутність сполучників і співвідносних слів між частинами безсполучникового складного речення не дає можливості виходити при їх розгляді з розрізнення сурядного і підрядного зв'язку, на відміну від сполучникових речень, де сурядний і підрядний зв'язок часто знаходить своє пряме й безпосереднє вираження в цих аналітичних засобах об'єднання” [Поспелов 1950, с. 343].

Ця ідея по-різному розумілася русистами й українцями. З одного боку, було висловлено твердження про абсолютизацію безсполучникових складних речень, тобто до повного заперечення будь-яких їх зіставлень зі сполучниковими реченнями і неможливості “розглядати їх як синтаксичні синоніми до того чи іншого типу сполучникових речень” [Букатеви́ч 1958, с. 369]. Такий погляд можна характеризувати як перебільшення ідеї М.С. Пospelова про різнотипність сполучникових і безсполучникових речень.

З іншого боку, запропонована М.С. Пospelовим думка про окремість безсполучникових і сполучникових речень набула поглибленого вивчення без намагання ізолювати безсполучникові речення від сполучникових настільки, щоб не бачити спільності між ними. Було звернено увагу на аналіз структури речення. В аналізі безсполучникових складних речень помітну роль відіграє запропонований В.А. Белошапковою поділ їх за структурним принципом на відкриті й закриті структури. Цей структурний принцип класифікації безсполучникових складних речень дозволив обґрунтувати їхню своєрідність у порівнянні зі сполучниковими складними структурами.

Розвитку ідей М.С. Пospelова і В.А. Белошапкової сприяли дослідження С.І. Дорошенка, сенс яких у визнанні граматикалізованих засобів, завдяки яким об'єднуються предикативні частини в безсполучникові речення. Це – порядок розташування предикативних частин, видо-часова і способово-модальна співвідносність присудків складових частин, морфолого-лексичні елементи, які набувають значення конститутивних членів у співвідносних частинах, порядок слів у компонентах і порядок розташування частин, інтонація [Дорошенко 1980, с. 133–134]. Вони виступають основними показниками структурного оформлення синтаксичних відношень предикативних частин, на них спирається вираження граматичних значень усієї безсполучникової будови. У безсполучникових реченнях на відміну від сполучникових вони відіграють вирішальну роль у формуванні відношень предикативних частин. Як окремі структурно-синтаксичні єдності безсполучникові складні речення визнаються стилістич-

ними синонімами складносурядних чи складнопідрядних речень, а не їх варіантами, у яких випущені сполучники. Реченнєвий статус безсполучникових складних речень у нашій монографії набуває теоретичного обґрунтування, поглиблюючи науковий доробок Харківської філологічної школи [Дорошенко 2007, с. 321] з структурно-семантичного синтаксису української мови.

З урахуванням структурних особливостей безсполучникових складних речень це дозволило уточнити їх класифікацію, запропоновану М.С. Поспеловим, а відтак додати уточнення стосовно виділення безсполучникових складних речень в окремий тип складних конструкцій, в яких окреме місце посідають безсполучникові складні речення з компонентом наслідку. Вони віднесені до речень з різнофункціональними предикативними частинами, одна з яких вказує на причину, інша – визначає її наслідок, у яких значеннєва цілісність ґрунтується на взаємопов'язаності предикативних частина з детермінантним відношенням. Їх семантична різноплановість виявляється в тому, що другий компонент цієї закритої структури називає наслідок дії, події, ситуації, окресленої в першому компоненті. В умовах такої співвіднесеності причини і наслідку створюється двокомпонентна, тобто закрита, структура. Таке розуміння безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом прийнято в даному дослідженні.

У визнанні чи невизнанні самостійності безсполучникових складних речень в обох випадках ідеться про них як про одиниці синтаксичні з притаманними для них реченнєвими ознаками. На противагу такому розумінню складних безсполучникових конструкцій висувається твердження, згідно з яким вони виносяться за межі складних речень і кваліфікуються як безсполучникові складні поєднання текстового характеру. Це обґрунтовується тим, що в безсполучникових складних конструкціях немає граматичних засобів зв'язку предикативних частин, що й приводить авторів “Русской грамматики” 1980 р. до переконання, що безсполучникові поєднання – це елементи тексту [РГ-80, с. 634].

Така кваліфікація статусу безсполучникових складних одиниць була б

прийнятною, якби у складних реченнях граматичні зв'язки і семантичні відношення спиралися лише на сполучники і сполучні слова. У такому випадку формально-синтаксичні ознаки були б єдиним показником синтаксичних відношень предикативних частин. На підставі цього можна було б легко виділяти складні утворення реченнєвого і нереченнєвого типу.

Однак у поліпредикативних структурах, крім сполучників і сполучних слів, семантико-синтаксичні відношення базуються на ряді інших засобів. Вони не функціональні варіанти сполучників, однак їхня роль як конструктивів безсполучникових єдиних утворень незаперечна. Утворення складних конструкцій із певним семантико-синтаксичним значенням без допомоги сполучників чи сполучних слів не позбавляє їх (конструкцій) здатності бути комунікативною одиницею. У безсполучникових складних реченнях немає граматичних засобів, однак семантико-синтаксична сполучуваність предикативних частин спирається на граматикалізовані засоби. Створюється речення як єдина комунікативна одиниця.

Крім цієї принципової незгоди з винесенням безсполучникових складних конструкцій за межі речення, слід зазначити деякі положення, висунуті в РГ-80, які вказують не на текстовий, а на реченнєвий характер безсполучникових структур. На с. 634 стверджується, що “об'єднання речень у безсполучникові сполуки здійснюється завдяки інтонації”. Виходить, що інтонація відіграє смислооформлюючу роль. Якщо так, то чи достатньо підстав для позбавлення безсполучникових складних утворень реченнєвого статусу? З усього видно, що підстав немає, адже там, де є смислова взаємопов'язаність, супроводжувана в усному мовленні інтонацією, наявне оформлення думки, тобто виникає речення. Стає очевидним необґрунтованість ідеї позбавлення реченнєвого статусу безсполучникових складних конструкцій.

Викликає заперечення і твердження про те, що “безсполучниковий спосіб поєднання речень обмежений головню межами розмовного мовлення” [РГ-80, с. 634].

Численні дослідження українців довели, що ряд різновидів безсполучникових речень стали надбанням книжних стилів [Дорошенко 1980; Степул 1992, Чернушенко 1995, Загrevський 1999, Тележкіна 2002, Марцин 2007, Барабаш 2010]. Це свідчить про те, що відношення, які передаються цими конструкціями, “не виникають спонтанно в тексті, а властиві системі мови” [Соколова 1982, с. 94]. І сьогодні безсполучникові складні речення активно функціонують як елементи образної системи прозових і поетичних творів [Дорошенко 2007, с. 302].

Про неузгодженість ідеї віднесення безсполучникових конструкцій до текстових утворень і обґрунтування їх характерних рис свідчить і той факт, що складні безсполучникові поєднання в РГ-80 класифікуються за семантико-синтаксичними відношеннями предикативних частин, тобто як і складні речення безсполучникового типу. Знаменно, що серед інших утворень виділено поєднання зі значенням наслідку і результату [РГ-80, с. 649], зміст яких встановлюється на основі сприйняття відношень причини і наслідку в межах одного інтонаційного відрізка. Цей відрізок, як зрозуміло, становить комунікативну одиницю – речення.

Розглянуте дає підстави заперечити спробі вивести безсполучникові складні конструкції за межі складних речень, серед яких значною поширеністю відзначаються речення з наслідковим компонентом, на зразок:

Тепер полонина була десь близько, треба було спішити
(М. Коцюбинський).

Відмежування безсполучникового зв'язку від реченнєвого взагалі суперечить визначенню складного речення, яке кваліфікує його як синтаксичну одиницю, в граматичній формі якої певними засобами реалізується смисловий зв'язок предикативних конструкцій [Ширяев 1986]. Безсполучникові речення не виявляють постійних ознак на жодному з рівнів організації складного речення як мовної одиниці, які б підтверджували положення про їх нереченнєву природу: ні в синтаксичному плані – у разі можливості чи неможливості частин

функціонувати окремо, ні на семантичному рівні – здатність предикативних частин безсполучникового речення самостійно передавати певні значення, ні на комунікативному рівні – достатність однієї з частин для виконання комунікативної настанови речення, адже частини безсполучникового утворення не являють собою окремих одна від одної конструкцій, які сполучаються лише в тексті і характеризуються смисловою взаємопов’язаністю.

Виділення безсполучникових речень в окремий тип складних речень потребує з’ясування характеру граматичного зв’язку, оскільки вже не можна, як це пропонувалося раніше, всі безсполучникові речення розподіляти “між складносурядними (без сполучників, але з приєднувальною паузою) і складнопідрядними (з еквівалентом підрядного сполучника – підрядною паузою)” [Каратаева 1948, с. 73].

Не може бути повністю прийнятий погляд О. М. Пешковського про те, що коли значення певної інтонації тотожне зі значенням тієї чи іншої групи сполучників, то можна виділяти групи речень із сурядним чи підрядним зв’язком, а коли такої відповідності немає, то доводиться виділяти групу «недиференційованих складних цілих» [Пешковский 1956, с. 471], хоч виділення недиференційованих речень у синтаксисі стало перспективним. Уперше було висловлено думку, що “співвідносні категорії сурядності охоплюють не всі складні речення” [Белошапкова 1967, с. 89]. Отже, відсутність диференційованих показників сурядності чи підрядності нейтралізує їх протиставлення, що стає на перешкоді поділу безсполучникових складних речень на складносурядні та складнопідрядні. Було звернено увагу на те, що неможливо однозначно трансформувати безсполучникові складні речення в речення складносурядні чи складнопідрядні. Так, безсполучниковому реченню причиново-наслідкового відношення на зразок *Защобетав соловейко – пішла луна гаєм* (Т. Шевченко) відповідає і речення складносурядне (*Защобетав соловейко, і пішла луна гаєм*), і речення складнопідрядне (*Защобетав соловейко, так що пішла луна гаєм*). І це не єдиний приклад для

констатації того, що відсутність показників сурядності і підрядності в безсполучникових складних реченнях позбавляє можливості знайти їх пряму відповідність у системі сполучникових утворень. Тому не можна твердити про однотипність їхнього граматичного зв'язку. Звідси стає зрозумілим, що помилково брати за доказ граматичної співвідносності метод підстановки сполучників. Підстановкою сполучників можна довести однотипність семантичних відношень предикативних частин. Але не слід випускати з поля зору те, що не всі безсполучникові складні речення можливо перетворити в сполучникові конструкції. Серед них речення, в яких присудок першої частини підводить до сприймання інформації, а друга становить саме повідомлення, як-от:

Дивлюсь ранком – вже заволочене серпанком сіреньке небо (А. Головка).

Для таких структур метод введення сполучників неприйнятний [Дорошенко 1980, с. 20]. Отже, відсутність засобів граматичного зв'язку усуває можливість протиставити сурядність і підрядність.

Шляхом до пошуків типу граматичного зв'язку може стати аналогія з граматичними зв'язками слів у простому реченні. Відомо, що відсутність сполучників при переліку однорідних членів речення вказує на сурядний зв'язок. Чи припустимо так кваліфікувати й безсполучникові відношення предикативних частин? Припустити цього не можна. Визнати всі безсполучникові складні речення складносурядними навряд чи виправдано, адже переважна більшість безсполучникових складних речень будується на нерівноправності предикативних частин, що суперечить ідеї сурядного зв'язку, який ґрунтується на їх семантичній рівноправності. Безсполучникові складні речення – це складні структури з недиференційованим граматичним зв'язком. У їх числі стоять і безсполучникові складні речення з наслідковим компонентом.

У світлі розглянутих теоретичних положень, пов'язаних із виявленням граматичного статусу та семантико-синтаксичних ознак безсполучникових складних речень, безсполучникові складні речення з компонентом наслідку можуть бути схарактеризовані як окрема синтаксична одиниця в ряді інших

безсполучникових структур зі своєрідними семантико-синтаксичними відношеннями; як одиниця, що належить до розряду конструкцій з різнофункціональними предикативними компонентами, що відзначаються закритістю структур; як одиниця з недиференційованим граматичним зв'язком предикативних складників.

3.2 Структурні, семантичні й стилістичні особливості безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом

Вивчення кожного з видів безсполучникових складних речень актуальне з огляду на те, що в сучасній синтаксичній науці, як зауважувалось у п. 3.1, існують різні погляди на їх семантико-синтаксичну природу. Особливої пильності у вивченні вони потребують у зв'язку з висловленим у РГ-80 запереченням традиційного визнання безсполучникових утворень реченневими одиницями і надання їм статусу конструкцій тексту [РГ-80, с. 634]. У подоланні неузгодженості в оцінці безсполучникових складних утворень розгляд їх окремих видів набуває теоретичного значення, що сприятиме знаходженню відповіді на їх реченневий чи текстовий характер. Пошуку відповіді на ці питання має допомогти й аналіз конструкцій з наслідковим компонентом. У досягненні цієї мети необхідно 1) виявити структурні особливості названих складних будов, 2) проаналізувати їх семантичні властивості й поширеність у сферах використання, 3) розглянути різновиди безсполучникових складних речень із причиново-наслідковим відношенням. Цьому присвячені наступні підрозділи.

Специфіка розглядуваних складних безсполучникових утворень – у негнучкій структурі передаваних ними висловлень, в основі яких лежать дві події, що перебувають у детермінативному зв'язку. Перша частина передає таку подію, яка а) називає сприятливі умови, тобто робить можливою другу подію, або б) обумовлює, визначає, тобто робить необхідною подію, про яку йдеться в другій частині висловлення [Изаренков 1990, с. 95–96]. Завдяки цьому створюється відношення предикативних частин, у якому другий компонент

становить наслідок того, що зумовлюється змістом першого інгредієнта. Семантичне відношення причини й наслідку визначає порядок частин у цих реченнях, завдяки якому і встановлюється граматичне значення конструкції. У цьому граматикалізована роль порядку частин у безсполучникових складних реченнях із компонентом наслідку. Значення наслідку виражається тільки в такому розташуванні частин.

Їх зміна зумовлює зміну семантико-синтаксичного наповнення: речення наслідку перетворюється в конструкцію з компонентом причинового обґрунтування, пор.: *Я захворів, я не піду* (М. Хвильовий) – *Я не піду, я захворів*. Зміна порядку частин спричинює утворення зовсім іншого виду безсполучникового складного речення. Можна сказати інакше: різна структура зумовила формування відмінного граматичного значення.

Наведені вище різні структури втілюються в різні сполучникові конструкції, пор.:

(1) *Я захворів, я не піду – Я захворів, так що я не піду; Я захворів, і тому я не піду;*

(2) *Я не піду: я захворів – Я не піду, бо (тому що) я захворів.*

Ці приклади трансформації показують, що в граматичному плані першому компоненту безсполучникового складного речення відповідає головна частина складнопідрядного речення і з наслідковим, і з причиновим компонентом. Інакше бути не може, адже безсполучниковому виду речень має відповідати за граматичним значенням саме така сполучникова структура, що передає таке ж семантико-синтаксичне відношення. Що ж до складносурядного речення з компонентом наслідку, то в ньому, як і в безсполучникових складних реченнях, порядок розташування частин не змінюється. Урахування закріпленості граматичного значення за певним порядком розташування частин іноді не враховується дослідниками й авторами підручників, тому й з'являються заяви, що кожне з безсполучникових речень такого типу, як наведені вище, можна трансформувати як у структури з причиновим

компонентом, так і в структури з наслідковою частиною [СУЛМ: Синтаксис 1972, с. 419], а саме:

Я захворів, я не піду – Я захворів, так що я не піду – Я не піду, бо я захворів.

Таке уявлення виникає завдяки тому, що ці складні речення з причиновими і наслідковими відношеннями передають одну й ту ж ситуацію (підкреслюємо – ситуацію), тільки по-різному формують відношення між частинами, відповідні цій ситуації. З цим треба повністю погодитися: ситуація одна, але ж речення як комунікативні одиниці сформовані або з наголосом, підкресленням, з виділенням наслідку, або з формуванням причинового обґрунтування. Це й визначає граматичний характер речень. Граматичне значення ґрунтується на семантичному відношенні. Можливість трансформації в різні сполучникові структури перетворює речення одного граматичного значення в речення іншого граматичного значення. Тому ми не обстоюємо погляд, за яким безсполучникові складні речення певного виду (наприклад, із компонентом наслідку), яке відповідає сполучниковим складним реченням тільки з тим же самим відношенням, має й перетворюватися лише у відповідний вид складнопідрядного чи складносурядного речення. Така вимога узгоджується з тим, як відбувається трансформація складнопідрядних речень на безсполучникові складні речення з умовним компонентом. Те ж саме відбувається й зі складнопідрядним реченням із наслідковим компонентом, яке перетворюється тільки в безсполучникове складне речення з наслідковою частиною. Інтерпретація однієї й тієї ж ситуації різними мовними одиницями зумовлюється комунікативною заданістю. У нашому випадку це – або підкреслення наслідку, або наголошення на причині. На формально-синтаксичному рівні це різні структури, і вони мають розглядатися не взаємозамінними і не відповідними одному виду безсполучникових складних речень. Саме таким підходом ми керуємось у визначенні безсполучникових речень наслідкової семантики.

Ця теза не узгоджується з твердженням Є. М. Ширяєва про те, що наслідкові відношення в безсполучникових складних реченнях недиференційовані, оскільки не можуть бути ізольовані від причинових. На доказ цього наводяться приклади, серед яких речення *Интересный этот фильм / надо сходить*, яке, на переконання дослідника, можна перетворити і в речення *Интересный этот фильм, так что надо сходить* і в речення *Так как фильм интересный, то надо сходить* [Ширяев 1991, с. 182].

Пояснення нероздільності наслідкових і причинових відношень автор цих прикладів пропонує шукати в логічній природі відношень причини і наслідку. Пояснюється це так: “Пропозиція (а), у відношенні до якої пропозиція (б) називає причину, завжди може бути осмислена як наслідок у відношенні до пропозиції (б). І оскільки ні одна з предикативних конструкцій – пропозицій у безсполучниковому складному реченні не має сполучника, і, значить, спрямування залежності не встановлено, то й виникають недиференційовані причиново-наслідкові відношення” [Ширяев 1991, с. 183], які зумовлюють наведені вище перетворення.

Таке обґрунтування недиференційованості причиново-наслідкового відношення повністю прийняти не можна. Не викликає жодних заперечень вказівка на логічну природу відношень причини і наслідку. Але ж не враховано своєрідність будови безсполучникового складного речення з описуваним відношенням. У його будові наслідковість має ремний характер, що важливо для встановлення виду безсполучникового речення. Саме це дослідник оминає і стає на шлях пошуків варіантів сполучникових перетворень безсполучникового складного речення, спираючись лише на логічне уявлення причиново-наслідкової залежності.

Каузативність, безумовно, визначає характер зв'язку, але вид речення з огляду на відсутність сполучника диктується порядком розташування частин із виділенням реми цих безсполучниково об'єднаних предикативних одиниць. Порядок розташування предикативних частин – граматикалізований показник

будови цього виду речень. Він визначає граматичне значення наслідку, вираженого другою частиною.

Проте нашу незгоду з Є.М. Ширяєвим ми висловлюємо не тільки стосовно диференційованості чи недиференційованості безсполучникових складних речень причиново-наслідкового виду.

На роздуми навертає й твердження дослідника щодо того, що “недиференційовані причиново-наслідкові відношення виникають тільки в тому випадку, якщо пропозиція осмислена як наслідкова, тобто йде за причиною, а не навпаки”. Як ілюстрацію в роботі наведено речення *Я ничего не знаю / меня не было вчера в институте*, яке, за переконанням автора, не розуміється носіями мови як наслідково-причинове. Пояснення цього також у логічній природі причинових і наслідкових відношень: “Якщо логіка мови дозволяє спочатку позначити причину, а потім те, що викликано цією причиною, то почати думку з наслідку не можна, так би мовити, за логікою речей” [Ширяев 1991, с. 183] (підкреслення наше – Н.К.). З цими роздумами можна погодитися у тій частині, де йдеться про неможливість поставити на перше місце наслідок, а потім причину, а тому й не можна сприймати такі структури як наслідково-причинові. Але ж речення, наведене в розвідці, існує і має право на існування. Воно без будь-яких труднощів сприймається як речення з причиновим обґрунтуванням. У ньому не механічно представлені компоненти, що викликає заперечення Є.М. Ширяєва у зв’язку з неможливістю уявити наслідок перед причиною, а побудовано фразу так, щоб підкреслити ремною частиною обґрунтування ситуації (дії, стану), сформульованої в першій частині. Такі речення не можна визначати як причиново-наслідкові, бо в них справді нелогічно обернено сприймати причину й наслідок. Правомірно такі речення іменувати реченнями, у яких друга частина виражає обґрунтування з відтінком причини [Дорошенко 1980, с. 116]. У цьому разі не доведеться апелювати до логічної неможливості причину та наслідок поміняти місцями. Багатооформлюваність мовних конструкцій і їх семантична різноаспектність

значно розширюють вираження логічних причиново-наслідкових відношень.

Отже, мова в таких реченнях повинна йти не про логічну послідовність причини і наслідку, а про реально відтворювану ситуацію, тобто взаємодію того, що дано і що одержано, що дано і як воно обґрунтовується. Основну роль у визначенні змісту відіграє ремна частина безсполучникового складного утворення. Від цього й залежать назви їх видів: вид безсполучникових складних речень з компонентом наслідку і вид безсполучникових складних речень з другою частиною обґрунтування з відтінком причини.

З погляду семантичного причиново-наслідкове відношення характеризується як реальна подія, викликана іншою подією. Це одна з виразних семантичних рис розглядуваних речень, і саме відношенням логічної обумовленості вони й відрізняються від інших безсполучникових утворень, таких як умовно-наслідкові відношення, відношення мети, допусту, у яких припустимі ірреальні відношення.

Деталізацію цього твердження становить перелік відношень, засвідчуваних у розглядуваному виді безсполучникових складних речень, що є першою спробою в українській синтаксичній науці дати перелік типових значень безсполучникових складних структур із наслідковим компонентом.

Наслідок, який репрезентується другою предикативною частиною безсполучникового речення, може бути пов'язаний зі світом речей і явищ (1), а може стосуватися людини, зображуючи вплив певних обставин на неї (2). Щоб переконатися в цьому, достатньо звернутися до прикладів:

(1) *Раїса обійшла усі покої, скрізь була пустка і тиша, школа нагадувала порожній вулій, перекинутий під хатою на сонці* (М. Коцюбинський);

Та ось слово “програма” втілюється в життя, стає реальністю, вживання його зростає, розширюється (А. Коваль);

Свіжий пісок тутешніх могил схожий на жовте борошно, його легко розвіює вітер (з газет).

(2) *Андрій поглянув на годинника: часу було обмаль, міг не встигнути на*

робочий поїзд (М. Карплюк);

Друга літера була схожа на обриси будиночка, вони почали називати її “бет-дім” (А. Коваль);

Там люди ховають своє тіло під м’якими хутрами, воно в них так само м’яке (П. Загребельний).

Ся тиша драгувала: хотілося скрикнути, гукнути, хотілось її налякати (М. Коцюбинський).

У характеристиці людини розрізняються:

а) висловлення, що в наслідковій частині розкривають фізичний чи психічний стан особи:

Йому нікуди не хотілося іти, він стояв коло вітрини, силоміць роздивляючись на книжки, а почувавши тільки стиснення пальців на папері (В. Підмогильний);

Страшне лихо придушило його: він нічого не чує ані жалю в серці, ані гніву (М. Коцюбинський);

б) висловлення, що передають у наслідковій частині опосередковану оцінку стану або дій особи-об’єкта:

Тільки ти оце, тиняйло, бродиш без діла, уникаючи людських очей, тамуючи свій страх і настороженість, адже ти втікач, на тебе звідусіль можуть чатувати різні небезпеки (О. Гончар);

Ви мудріші – підкажіть (Г. Тютюнник).

Відповідно до позначуваних сфер відтворення наслідку безсполучникові речення розглядуваного виду правомірно поділити на одиниці, що передають відношення “подія – наслідок” в об’єктивній дійсності, і одиниці, які пов’язують відношення “дія – наслідок” з особистісною сферою.

Серед складних безсполучникових речень, зміст яких стосується об’єктивної дійсності, виділяються висловлювання, що передають такі значення:

– повідомлення про якість предмета як наслідок дії чи обставин, названих

у препозитивному компоненті:

Дерева порожніли – голо (М. Хвильовий);

При безладді статевого спілкування відносини спорідненості могли бути відомі лише по жіночій лінії, родова община існувала як материнський рід (“Теорія держави і права”);

– повідомлення про настання певних змін, наслідком яких є зміни в оточуючих предметах:

Уночі пішов перший сніг – посивіли вулиці (М. Хвильовий);

Посіви вибирали з ґрунту всі корисні речовини, земля знесилювалася (з газет);

– повідомлення про неможливість використання предмета в певних умовах, що зумовлює його заміну іншим предметом:

Звичайна коса очерет не бере: його косять спеціальними скісками (О. Гончар);

Так, наприклад, у Росії ще до революції були відомі трактори, а от слова “тракторист” не було; його виконували випадкові слова – машиніст, вожатий, шофер (А. Коваль);

– повідомлення про результат, здійснений внаслідок сприятливих умов:

Годинник не тенькає дзвінко, в кімнаті моїй тишина (В. Сосюра).

Аналіз зразків різних стилів української мови виявив значну поширеність конструкцій, пов’язаних із характеристикою навколишнього світу, у текстах наукового спрямування, які присвячуються дослідженню явищ навколишнього світу.

У числі речень, пов’язаних з особистісною сферою, трапляються висловлювання, що формують такий зміст:

– повідомлення про наявність якоїсь небезпеки в певних обставинах, що викликає потребу особи відповідно діяти:

Я зараз буду в резервній кінноті: там щось махновщина, треба поагітувати (М. Хвильовий);

Капітан Бойкот, коли у нього загострилися сутички з місцевим населенням, викликав поліцію, проте розлючений натовп накинувся на неї, поліцаї змушені були втекти (А. Коваль);

– повідомлення про причетність чи непричетність особи до скоєного, що зумовлює подальші її дії чи стан:

Сама винувата, сама на розшуки поїду (О. Гончар);

Шеварднадзе узаконив президентську республіку, він не лише глава держави, а й глава виконавчої влади (з газет);

– повідомлення, засновані на інформації про звички чи якісь інші особливості людини, які сприяють або, навпаки, стають на перепоні досягнення чогось:

У хворих з гіпокінетичною диспензією жовчного міхура під час зондування зменшується біль, вони охоче погоджуються і добре переносять процедуру (з газет);

Гляди: я чоловік не столичний, не звикну до вашого грюку (М. Хвильовий);

– повідомлення, що характеризують неможливість досягнення дій, заданих у першому компоненті речення:

Остап брав великі кроки, Юрко відставав (М. Хвильовий);

Поліцейський не встиг перевірити у загиблого документи – національність жертви залишалася йому невідомою (з газет);

– повідомлення про неминучість здійснення того, що закладено в змісті попередньої предикативної частини:

Літа не щадять нікого, змінився і він (О. Гончар);

Не стерлися з пам'яті людства ці трагічні міфічні постаті; говорять про них завжди з повагою і захопленням (А. Коваль);

– повідомлення про певні обставини, які дали несподіваний результат особі:

Вважаючи, певно, що вона задрімала, колеги розбрелись хто куди – залишилась Марися Павлівна під акацією сама (О. Гончар);

Спікер довгий час водив за носа напівдовірливих журналістів, скромно

відмовляючись від участі в президентських виборах, – його “раптове” рішення “рятувати Україну” сплутало всі карти соратникам по лівому флангу (з газет);

– повідомлення про осуд власних дій, викликаних незнанням чи несподіваними обставинами:

Порфир уперше почув про ці осколки, йому стало навіть трохи ніяково, що під час змагань він виявив до старого таку нещадність (О. Гончар);

– повідомлення про результат як пояснення обставин, сформульованих у першій частині:

Велика товща – довго йдемо (О. Довженко);

Двочленні речення М. С. Поспелова недостатньо диференційовані: до них можна додати ще чимало інших видів (І. Слинько);

– повідомлення про утвердження прийнятих дій на основі досягнення позитивного результату в попередніх діях:

І запах у квітів був приємний, і самі квіти – красиві; на Україні їх особливо полюбили (А. Коваль).

Крім інформацій, речення особистісної сфери зможуть передавати прохання, зумовлене певним фактом. Різноманітні прохання спричинюються різними обставинами. Це ілюструють такі приклади:

Моя донька королівна, прошу я вас! (П. Загребельний);

Я не заслужила на таку люту кару – скасуйте її (Леся Українка);

В душі моїй сила стозора – бушуй ти, натхнення, бушуй (П. Тичина);

У Харкові, наприклад, добре поставлено розв’язання соціально значущих питань – треба про це розповісти (з газет);

Далека поїздка завершиться дуже вдало – сміливо вирушайте в дорогу (з газет);

А в той же час, два звичних слова здаються майже новими, якщо вони зближені вперше або в несподіваному оточенні, – тільки бери і пиши, правда? (А. Коваль).

Спостереження доводять, що повідомлення, засновані на власне-особистісних відношеннях, характеризуються найбільшою частотністю. Серед книжних стилів найчастіше вони засвідчуються в художньому стилі як у прозових, так і в поетичних творах.

Дещо меншою частотою вживання характеризуються споглядально-характеризуючі конструкції. Це переважно:

– повідомлення, висновки яких побудовані на врахуванні певних рис особи і передбачуваних можливих її дій:

Певно, пан твій не дурень: зрозуміє, що людина не бог і здохлого коня не відживить (З. Тулуб);

Друга стадія етапу виховання не заставила себе довго чекати – вагон заповнив пронизливий дитячий крик (з газет);

– повідомлення про те, як обставини впливають на розгортання наслідку:

Випите вино ще більше розігрівало: дядькові хотілося поговорити (О. Бойченко);

Тепер наша країна вступає у зовсім іншу смугу історичного розвитку – її економіка має розвиватися на ринкових засадах, а держава – за законами і нормами демократії (з газет);

У XIV–XV ст. банківська справа в Європі почала розвиватися; в Італії з'являється ряд похідних від слова “банк”, зокрема “банкрот”, “банкрут” (А. Коваль);

– повідомлення, що фіксує наслідок-роздум на ґрунті спостережень:

За день у машині чоловік все-таки засиджується: тут і зарядка космонавтів не допоможе (П. Загребельний);

Вони [бояри] купували і продавали свої маєтки, записували їх у спадок дітям, а такі юридичні дії потребували оформлення відповідними документами, самого тільки імені було вже замало (А. Коваль);

– повідомлення, що передає впевненість, засновану на неспростовному переконанні:

Але душа народу не сліпа, Вона стоока: до могил героїв Повік-віків не заросте тропа (М. Рильський);

Економічний і політичний розвиток різних країн проходить нерівномірно, це викликає й нерівномірність виникнення національних мов (В. Семчинський).

Наведені приклади, взяті з різних стилів сучасної української мови, дають підстави твердити, що розглядувані безсполучникові складні речення є досить поширеним видом складних синтаксичних конструкцій. У наукові і публіцистичні тексти вони вносять художню яскравість і лаконічність викладу. У художні твори митці включають їх як елементи розмовності, які мають відповідати правдивому зображенню життєвих ситуацій. За змістовим наповненням цей вид конструкцій різноманітний як в орієнтації на відтворення особистих почуттів, так і в зображенні навколишнього світу. Приклади доводять, що передача відношення “подія – наслідок” найчастіше трапляється у висловленнях, що стосуються власне людини. Це й зрозуміло, адже в художній літературі, як і в розмовному мовленні, у майстрів слова постійно виникає потреба змалювати (показати) наслідки здійснюваних власних і чужих актів, результати спостережень, зіставлень тощо. Можливість назвати наслідки вжитих заходів і дій стосовно різних сфер людської діяльності зумовлює утворення висловлень із великою гамою змістового наповнення безсполучникових наслідкових складних речень і їх використання як у художньому, так і в науковому і публіцистичному стилях. Здатність таких утворень формувати відповідний єдиний зміст, заснований на пропозиційних відношеннях, вказує не на текстовий, а на реченнєвий характер цих складних синтаксичних конструкцій.

Відповідно до розглянутої вище структурної організації будуються описувані безсполучникові складні речення. Вони бувають двох видів: 1) без експлікаторів наслідку і 2) з експлікаторами наслідку.

У реченнях першого різновиду причиново-наслідкові відношення

ґрунтуються на видо-часових і способових відношеннях дієслів-присудків предикативних частин, на лексико-семантичному їх наповненні. У реченнях другого різновиду вказані ознаки беруть участь у створенні конструкцій причиново-наслідкових відношень. Однак вирішальна роль у них належить експлікаторам, які напевно вказують на семантику постпозитивної частини, тобто визначають характер відношення. Конкретизуємо ці два види безсполучникових складних сполук причиново-наслідкової семантики. Почнемо з аналізу видо-часових і способових відношень дієслів-присудків властивих обом групам безсполучникових речень.

Вираження значення наслідку спирається в структурі складного безсполучникового речення на граматикалізовані засоби, бо в цих реченнях відсутні граматичні засоби оформлення причиново-наслідкових відношень. Такими граматикалізованими засобами, як уже зазначалось, виступають порядок розташування предикативних частин, видо-часове і способове співвідношення присудків предикативних частин, морфолого-лексичні елементи в будові складових компонентів безсполучникових речень, в усному мовленні – інтонація. Особливістю порядку розташування предикативних частин у наслідковому реченні є незмінне місце наслідкової частини безсполучникового речення – постпозиційне. Розташування наслідкової частини відповідає логіці послідовного розгортання причиново-наслідкового процесу, що супроводжується відповідним морфологічним вираженням присудків предикативних частин за принципом “попередній час – наступний час” [Дорошенко 1980, с. 113].

Засвідчується це у висловленнях, у яких співвідносяться дієслова-присудки:

- а) минулого і минулого часу: *В цегляному двоповерховому будиночку, де розміщалися всі служби, було темно, тільки одне віконечко світилося: на нього й пішли Сергій з Дорошем (Г. Тютюнник);*
- б) минулого і теперішнього: *Мені бої не виточили сили, Я гордий труд*

зірницею несучи (М. Стельмах);

в) минулого часу і майбутнього часу: *Щелепи розкололи вздовж надвоє – будуть полозки на парту* (І. Багмут);

г) теперішнього і теперішнього: *Для синтаксису словосполучення й речення вихідним є поняття елементарної синтаксичної одиниці, синтаксичного зв'язку і синтаксичної категорії, зіставлення словосполучення і речення за вказаним рядом понять досить показове для їх кваліфікації* (І. Вихованець);

г) теперішнього і майбутнього часів: *“Гаразд, – подумав я, – де двоє, там і троє – буде веселіше”* (М. Карплюк).

Як видно з прикладів, часове розгортання від попереднього до наступного знаходить відбиття у співвідношенні часових форм минулого і теперішнього, минулого і майбутнього, теперішнього і майбутнього. Але, як засвідчують приклади, часове вираження присудків предикативних частин безсполучникових складних речень наслідкової семантики здійснюється також в одному полі граматичного часу, а саме: минулий – минулий, теперішній – теперішній. Наявність серед безсполучникових наслідкових речень структур, у яких процес “причина – наслідок” розгортається в однакових граматичних часових формах, змушує зупинитися на аналізі таких випадків.

У збігові часових характеристик минулого часу розрізнення попереднього й наступного пов'язане з видовим співвідношенням дієслів. Властивість доконаного виду вказувати на попередність дії забезпечує співвідношенню “доконаний вид – доконаний вид” передачу попередності – наступності, як, наприклад, у реченні:

Йон не встиг навіть тпрукнути на коні: вже коли вони проминули колодязь, Йон твалтом затримав їх, скочив на землю і пішов до колодязя, тягнучи за собою здивовані коні (М. Коцюбинський).

Категорія виду в таких випадках заступає категорію часу як граматичну категорію, яка виступає граматикалізованим засобом вираження наступності у

структурі безсполучникового речення.

У полі теперішнього часу збіг часових характеристик треба розглядати в двох групах. Перша – це речення, в яких значення теперішнього часу відтворюється не формою дієслова-присудка, а сполученням іменника з прикметником, на позначення стану. У цих реченнях причина пов'язана з ознаками особи чи предмета, пор.:

Дорош переказав, що він буде старатися, але що з нього поганий ідець, він не знає, чи залишиться господня довольна (Г. Тютюнник);

Ліси ж такі, слава тобі Миколаю угоднику, не маленькі – є де сховатися (М. Хвильовий);

Крім того, основні функції мають комплексний характер, їх об'єктом є широке коло споріднених суспільних відносин (“Теорія держави і права”).

Друга група безсполучникових речень, наслідкове значення в яких розгортається на тлі теперішнього часу, – це речення з формально вираженими присудками і в причиновій, і в наслідковій частинах, наприклад:

Тихович почуває потребу відірвати врешті очі від корінців: він підносить голову і з пільгою зітхає (М. Коцюбинський);

Та ось в аеростатах з'являються пасажири, виникає потреба в назві “пілот” – людина, яка управляє аеростатом (А. Коваль).

В обох групах речень значення наслідку розвивається з ідеї послідовного протікання подій, тобто з ідеї значення наступності, з ідеї існування в реальності причиново зумовлених подій.

Крім цього, значення наслідку як значення, що потребує мотивування, може відтворюватися за допомогою модальних слів. Такі слова наголошують на необхідності наслідку і граматично співвідносять наслідкову дію з наступним часом, тобто з терміном виконання наслідкової дії. Використання модальних слів спостерігається в структурі безсполучникових наслідкових речень із присудками, вираженими в будь-якому часі:

Тепер полонина була близько – треба було поспішати (М. Коцюбинський);

Це, кажуть, у тебе прокляте місце, треба перенести хату на другу садибу (Г. Тютюнник).

Місце модального слова може змінюватися залежно від комунікативної заданості, як у прикладі:

Як бачимо, тут відтінки і переходи досить тонкі, в них спочатку треба добре розібратися (А. Коваль).

Модальні значення необхідності близько стоять до значення наказовості. Наказ, прохання, вимога – це значення, які часто трапляються у складно-підрядних наслідкових реченнях. Поєднання цих значень у структурі складного речення супроводжується використанням наказового способу.

Для безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом вживання наказового способу в наслідковій частині не суперечить послідовності процесу “причина – наслідок”: тут вирішальним є вираження причинової частини. Причинова частина, будучи позбавлена будь-яких рис гіпотетичності, спирається в переважній більшості на форми дійсного способу “реального” значення [Дорошенко 1980, с. 113]. Численні приклади підтверджують можливість узгодження дійсного й наказового способів при вираженні значення наслідку:

Ти сам бачиш, як вона страждає, візьми її до себе, дай їй щастя, якого вона не знала на землі (М. Коцюбинський);

До нього не приїде, хай не переживає, між ними все кінчено (А. Дімаров);
Вогненні літери, випечені в твоїм серці й мозку, вийдуть з серця і мозку, засяють яскравіше за всі самоцвіти землі, запалають яскравіше всіх вогнів небесних – читай! (П. Загребельний).

Поряд із використанням дійсного і наказового способу як способів “реального” значення засвідчуються випадки вираження наслідку в структурі з ірреальним способом у наслідковій частині, пор.:

Правда, сьогодні неділя, не слід би робити, ну, та коло винограду не гріх, бо то хліб святий (М. Коцюбинський).

Виявлення в структурі безсполучникових наслідкових речень компонентів з ірреальним значенням потребує їх порівняння з іншими видами безсполучникових складних речень. Близько до безсполучникових наслідкових речень стоять речення умовно-наслідкового відношення, значення яких взаємодіють одне з одним. Це можна пояснити спорідненістю самих понять наслідку й умови.

У логіці поняття причинового зв'язку містить у собі два види причин: 1) причина як сукупність необхідних і достатніх умов; 2) причина як необхідна умова, додавання якої до вже наявної викликає наслідок [Логіка 1997, с. 221]. Ці два види причини й визначають два види безсполучникових складних речень: причиново-наслідкові й умовно-наслідкові. Їх відмінність у змістовому наповненні першого компонента.

Наслідкове значення спирається на реальне існування причини, семантика якої пов'язується зі змістом першої предикативної частини. Граматично це позначається вживанням у наслідкових реченнях значень реальних способів і часовою характеристикою причини й наслідку у співвіднесеності з дійсністю.

У реченнях з умовними відношеннями перша частина виступає саме як умова, якої не вистачає для реалізації явища наслідкової частини: “умова детермінує наслідок як такий, що настає або настане” [СУЛІМ: Синтаксис 1972, с. 365]. Це можуть бути структури з різночасовими і спільночасовими дієслівними формами в предикативних частинах, пор.:

а) минулий і теперішній час: *Так верзекають тільки дикарі, у котрих немає ще поезії; гору побачив – про гору співає, ліс – про ліс, дерево – про дерево* (П. Грабовський);

б) минулий і майбутній: *Не навчив батько – не навчить і дядько* (Нар. творчість);

в) теперішній і майбутній: *Є незалежність – мають бути і кордони* (з газет);

г) майбутній і майбутній: *Буде своя пома [виноград], буде й вино*

(М. Коцюбинський).

Саме використання в умовно-наслідкових реченнях майбутнього і майбутнього часу відрізняє умовно-наслідковий вид безсполучникових речень від речень із наслідковим компонентом.

У наслідковому реченні співвідношення форм дієслів-присудків відображає формулу “попередній – наступний час” і оперує в причиновій частині значенням реального дійсного способу у формах минулого й теперішнього часу, в той час як умовні безсполучникові речення залучають до своєї сфери функціонування значення ірреального способу і не мають обмежень на часовій шкалі. У використанні модальних слів і форм наказового способу в наслідковій частині у зіставляваних речень розбіжностей немає.

Таким чином, у плані часового відношення структура безсполучникового наслідкового речення являє собою співвідношення присудків предикативних частин, яке передає ідею наступності часо-видовими і способовими формами дієслів-присудків предикативних частин. Створюється це різночасовими дієслівними формами в їх реальній часовій послідовності (минулий – теперішній, минулий – майбутній, теперішній – майбутній час) й одночасовій (минулий – минулий, теперішній – теперішній час) з участю видо-способових ознак як у причиновій, так і в наслідковій частинах. Співвідношення форм майбутнього часу в обох предикативних частинах невластиве безсполучниковим складним реченням із наслідковим компонентом. Способові відношення структур безсполучникових наслідкових речень виявляють особливості у використанні дійсного та наказового способів у “реальному” значенні.

На розглянутому часовому і способовому співвідношенні дієслів-присудків будуються наслідкові речення не тільки без експлікаторів, а й з їх участю. Зважаючи на таку схожість, у наступному параграфі аналізуватимуться лише експлікатори без деталізації часово-способових співвідношень предикативних частин, які беруть участь в оформленні наслідкової семантики.

Експлікаторами наслідку в безсполучникових складних реченнях

причиново-наслідкової семантики виступають прийменниково-займенникові утворення **внаслідок цього, в результаті цього, завдяки цьому, від того (цього), через те (це), прислівник тому, внаслідок, звідси, відтак, частки значить, отже (отож, тож).**

Уведені в полотно речення, вони конкретизують семантичне відношення предикативних частин, вказують на наслідок у постпозитивній частині.

Характеризуються вказані елементи різними сферами поширеності. Так, експлікатори **тому, значить, через те (це)** засвідчуються в усному й писемному мовленні, зокрема в науковому, художньому, публіцистичному стилях. Уявлення про їх поширеність у названих сферах мовленнєвої діяльності дають такі приклади:

Проснав, тому не зайшов, хоч дуже хотілось побачитись (з усного мовлення);

Маючи намір щось сказати або написати, люди вкладають свої думки в речення і так повідомляють їх, тому речення вважається головною одиницею мовних взаємин (М. Каранська);

Я народився в цій області, значить, це і є моя батьківщина (з усного мовлення);

Навколотелевізійні люди твердять, що час, коли Борис Березовський був потрібен Кремлю, спливає, значить максимум, чим йому можуть віддячити, це віддати канал “Культура” (з газет);

Не виплатили зарплату, через це місяць не платив за квартиру (з усного мовлення);

Ну, кожен, звичайно, хоче той дарунок одержати, через те й пхається (Г. Тютюнник).

Серед них, однак, за частотою вживання в названих стилях першість забирає займенниковий сполучник **тому**. Особливою частотністю він відзначається в науковому й публіцистичному стилях. Зразки речень із ним трапляються практично на кожній сторінці наукових видань і громадсько-

політичних газет. У розмовно-побутовому мовленні йому відповідає займенниковий прислівник **тим-то**, засвідчуваний переважно в розмовному мовленні і в художніх творах, пор.:

Ми друзі, тим-то знаємо один одного добре (з усного мовлення);

О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим-то він не возить його на торг (М. Коцюбинський).

Інша граматична характеристика слову **тим-то** подається в “Словнику української мови”. **Тим-то** визначається як сполучник, який “уживається у складносурядних реченнях” [СУМ: X, с. 113]. Однак, як тут твердиться, друга частина таких складносурядних речень має значення висновку або наслідку, що ілюструється прикладом:

Миру над світом сяє маяк, Тим-то спокійно свій невід рибак Кидає в море (М. Рильський).

Свою незгоду з визначенням цього слова сполучником висловимо посиланням на те, що подано на цій же сторінці Словника. У словниковій статті про **тим-то** сказано: “може поєднуватися з іншими сполучниками сурядності”. Це твердження вразливе тим, що воно не підкріплене практикою використання сполучників. Як відомо, ні сполучники підрядності, ні сполучники сурядності на початку другої предикативної частини в складному реченні не можуть стояти при сурядних сполучниках (якщо, ясна річ, це не є випадок, коли за сполучником сурядності, що відкриває другу підрядну частину, йде сполучник підрядності як показник підрядного зв’язку даного підрядного речення з предикативною частиною, що починається сурядним сполучником).

Меншою частотністю використання в будові безсполучникових складних речень причинно-наслідкового наповнення відзначається сполука **через те (це)** і частка **значить**. Їх сфера поширеності – розмовно-побутове мовлення. Проте їхня розмовна маркованість неоднакова. Виразна розмовність властива прийменниково-займенниковому сполученню **через те(це)**, використовуване для обґрунтування висновку у випадках розкриття життєвих особистісних ситуацій. Наприклад:

Як хазяїнові і порядникові йому досить часто приходилося схоплюватися, вибігати, через це він і зайняв те місце (П. Мирний).

Частка **значить** надає висновковій частині значення категоричності. Ця її властивість широко використовується в науковому стилі, як-от:

Однак, причина збігу криється у зміні форм одного з іменників, значить, вона підрядного походження (І. Слинько);

Звичайна плівка стирає кольори, і барвистий яскравий сюжет може перетворитися у досить скучну і неяскову картину, значить, треба вчитись бачити і оцінювати сюжет зйомки у чорно-білій гамі (Є. Ланський).

Експлікатори **внаслідок цього, в результаті цього, завдяки цьому** розмовно-побутовому мовленню не властиві. Це виразно книжні прийменниково-займенникові утворення, використовувані для посилення смислової організації висловлення, зокрема для досягнення конкретності в оформленні думки, в передачі відношень двох пропозицій, одна з яких служить для констатації наслідку, результату з попереднього роздуму. Найбільш поширеними вони виявляються в науковому, а також публіцистичному стилях. Менше таких прикладів виявлено в художній літературі.

Без семантичних відтінків сприймаються речення з експлікаторами **внаслідок цього і в результаті цього**, засвідчувані в наукових текстах, публіцистичних жанрах, наприклад:

Величезне психологічне і фізичне напруження, з яким постійно працюють слідчі, незадовільне матеріальне забезпечення призводить до того, що слідчу роботу залишають досвідчені фахівці, внаслідок цього вакансії нерідко заповнюються випадковими людьми (Г. Кожевніков);

Разом з тим переговори велися не тільки на державному рівні, а й між керівниками різних галузей і регіонів, в результаті цього став можливим візит до Москви мера Дніпропетровська (з газет).

Почасти речення з наслідковою семантикою будуються з експлікаторами,

представленими лише першою частиною без займенника, а саме: **внаслідок і в результаті**, як ось у реченнях:

Але римський календар постійно змінювався, бо майже кожний імператор вважав за потрібне внести у нього свої власні правки, внаслідок календар перестав узгоджуватися з циклом Сонця (з газет);

Білі нагвичували на створену неграми “модель хребта” копію свого головного мозку, у результаті чорні відкрили рок-н-рол, а королем рок-н-ролу став Елвіс Преслі (з газет).

Таке еліпсоване оформлення експлікатора надає реченням динаміки, а відтак й експресивності.

Прийменниково-займенникове сполучення **завдяки цьому** посідає окреме місце, зумовлене своєрідною семантикою прийменника **завдяки**. Воно вживається на позначення досягнення успішної результативності. Це положення ілюструють приклади:

Саме ця обставина й забезпечила людям можливість планувати свою практичну діяльність і передбачати її результати, завдяки цьому мислення стало особливою, зумовленою суспільно пізнавальною діяльністю людини (В. Семчинський);

А взагалі вівці цієї породи відрізняються не тільки густою вовною, а й довгими ногами, завдяки цьому вони можуть сміливо пастися на низьких вологих пасовищах (з газет).

Однак у науковому стилі описуване сполучення вводиться в такі речення, в яких констатується висновок (результат) без оцінного позитивного його розуміння, тобто висновок набуває нейтрального наслідку – термін О.М. Фінкеля, застосований до прийменника російської мови **благодаря** [Финкель 1962, с. 203] – як ось у реченні:

Процес перерозкладу також веде до змін у словотвірній структурі слова, завдяки цьому в мовах виникають нові словотвірні морфеми (В. Семчинський).

Частка **отже** належить до розряду книжних одиниць, використовуваних як синтаксична одиниця. Найперше вона засвідчується в складі безсполучникового складного речення з компонентом наслідку в науковому стилі, наприклад:

Таке питання ставить під сумнів доцільність реального стану речей, отже, свідчить про несхвалення мовцем вибору слухача, що й спонукає його до дії (С. Мясоєдова);

Дитина, позбавлена людського суспільства, не може навчитися ні мислити, ні говорити, отже, вона залишається на рівні тварини (В. Семчинський).

До вживання цієї частки у розглядуваних відношеннях предикативних частин вдаються кореспонденти газет:

Народні демократи давно підтримують тісні зв'язки з цим навчальним закладом, отже, на новосілля, як годиться, приготували доречні подарунки – прекрасні набори для першокласників і тренажерний зал для юних спортсменів (з газет);

Крім шикарного планування, ці квартири мають безперечний плюс – у них ще ніхто не жив, отже, не треба боятися, що через таке гніздечко пройшли “нечисті” документи (з газет).

Слово **отже**, уживане в такій ролі, визначається “Словником української мови” як сполучник, що “уживається в приєднувальних конструкціях у значенні **тому, через те**” [СУМ: V, с. 805]. У чому розбіжність нашого розуміння цього слова і його кваліфікації Словником? По-перше, у тому, що Словник вбачає його функціонування в приєднувальних конструкціях, а ми – в складних реченнях. По-друге, в тому, що приєднувальні конструкції не є реченнями як такими, а безсполучникові поєднання певного семантико-синтаксичного відношення – речення. Визнання **отже** компонентом речення змушує оцінити його “поводження” в ньому. “Поводження” ж у нього таке, що не дозволяє визнати сполучником: воно поєднується з сурядними сполучниками **і та а**

(у значенні **і**) (див. 2.6), що не дає права називати його сполучником.

Варіанти цієї частки **тож**, **отож** несуть у собі ознаки розмовності, тому й характеризуються вживаністю насамперед у розмовно-побутовому стилі:

Чоловік мене не попередив, тож я і не чекала (з усного мовлення);

Ми родичі, отож знай: прийду до тебе на свадьбу (з усного мовлення),

а також у художній літературі і в газетному викладі, як-от:

Але до темряви було ще далеко, отож їхали не поспішаючи, час від часу пристоюючи (А. Головка);

Марія живе у Львові, але поруч зі звалищем має дачу, отож між сміттям, враховуючи енергетичну кризу, шукає дров для “буржуйки” (з газет);

Недарма вони були друзі – з півслова, з натяку розуміли один одного, тож і зараз Іраклієві не треба було допитуватись, до чого це Семен сказав (А. Головка);

Не поспішають сюди і багаті люди з інвестиціями, тож доводиться задовольнятися тією маленькою пропозицією, яку надають працедавці (з газет).

Розмовні варіанти частки **отже** – **тож**, **отож** не мають чітко закріплених функціональних рис. У “Словнику української мови” вони називаються то частками, то сполучниками. Не маючи виразно семантичного наповнення, вони не можуть бути визнані сполучниками, як їх кваліфікує Словник (див. СУМ: V, с. 806; СУМ: X, с. 172). Вони, як і експлікатор **отже**, можуть стояти при єднальному сполучнику **і**. Як експлікатори наслідку, вони вживаються в складносурядних і безсполучникових складних реченнях, в яких вони, як зауважено в Словнику, функціонують у значенні **тому, через те** [Там же].

Непоодинокі випадки використання в ролі експлікаторів і прислівників **звідси, відтак**:

Практичний аналіз факторів і явищ державно-правового життя здійснюється з позицій загальної правової теорії, звідси: чим вищий рівень

теоретичної підготовки спеціаліста, тим точнішим буде рівень аналізу ним фактів (“Теорія держави і права”);

Проте перша реакція російської сторони була войовничою – палне “відповідає російським стандартам”, відтак винні самі українські моторобудівники (з газет).

Використання різного типу експлікаторів наслідку в безсполучникових складних реченнях дає підстави стверджувати, що в сучасній українській мові триває активний процес формування засобів чітко окресленого виразу причиново-наслідкових відношень з акцентацією на результативному компоненті.

3.3 Причиново-наслідкові відношення в безсполучникових складних реченнях і текстових утвореннях

Як засвідчив аналіз проведений у 3.2, безсполучникові складні речення з наслідковим компонентом функціонують у двох структурно-синтаксичних виявах (групах), зокрема:

1) з немаркованим показником наслідку: *Вельми сподобався царівні рицар: вона віддала йому свій золотий перстень* (нар. творчість);

2) з маркованим показником наслідку, інакше – з експлікатором наслідку: *Замок будували там, де козаки не орали й не пасли худобу, тому й сваритися було нічого* (З. Тулуб).

Структурна відмінність цих груп речень очевидна. У першій (1) відношення причини – наслідку встановлюється на основі семантико-синтаксичного наповнення предикативних частин. У цій групі представлені речення з імпліцитним відношенням предикативних частин, одна з яких сприймається як причина, інша – як наслідок.

Друга (2) група розглядуваних складних структур відрізняється від першої наявністю в постпозитивній частині слів, які експлікують наслідок. Серед слів-експлікаторів прийменникові утворення **внаслідок, в результаті,**

через те (це), модальне слово **значить**, узагальнюючі слова **таким чином, отже**, прислівники **тому, відтак, так, звідси**. Це семантичні експлікатори безсполучникових складних речень причиново-наслідкового відношення.

Як і окремі види сполучникових складнопідрядних речень, а також складносурядні речення причиново-наслідкової семантики, розглядуваний вид безсполучникових складних утворень припускає поділ складної єдності на два висловлення. В усному мовленні таке членування супроводжується паузою, на письмі – вживанням крапки в обох групах безсполучникових складних речень з компонентом наслідку. Засвідчується це у висловленнях з імпліцитним вираженням відношення причини і наслідку, в яких співвідносяться дієслова-присудки:

- а) минулого і минулого часу: *І знову вороги замкнули двері до України. Треба було залишатись на чужині і будувати своє життя на нерідній землі* (З. Квіт);
- б) минулого і теперішнього: *Те, що нам належало, ми вже вибрали. Тепер просимо додатково* (Г. Тютюнник);
- в) минулого і майбутнього: *У мене мусить бути готовий самовар, я ще до бурі наставила його... Нап'ємося чаю* (М. Коцюбинський);
- г) теперішнього і теперішнього: *Наші гектарниці-аси язиками жалять, як оси. Доктор наук і той їх остерігається* (О. Гончар);
- д) теперішнього і майбутнього: *Ви такий знаючий! Ви отримаєте стипендію!* (В. Підмогильний);
- г) форм дійсного і наказового способів: *У нас прізвище відкидається. Кажіть просто: товаришу Йосипе* (М. Хвильовий); *Ну ,хлопці, не довго вже. Ось із Заходу напруть і Польща, і Румунія, і Франція. Маж, комуністе, п'яти!* (А. Головка).

Характеризуються поширеністю також зразки роз'єднаних компонентів безсполучникових складних речень, у яких постпозитивне висловлення має у своєму складі якийсь із експлікаторів наслідку, як-от:

Людиною, яка хоче довго проіснувати у владі, рухає мотив збереження крісла. Внаслідок політика стає сферою акумулювання високих майстрів інтриги і людей, які не роблять нічого нового, які максимально консервують систему (з газет);

Тепер поверхню лінз покривають спеціальною тонкою плівкою з показником заломлення значно меншим, ніж скло, з якого виготовлені лінзи. В результаті об'єктиви пропускають на 20 % світла більше, ніж до нанесення на них плівки (Є. Ланський);

Ще не маємо права зборів, спілок та ін. Через те похвалитися нема чим, а часом просто доходиш до розпуки, почувавши себе зв'язаним (М. Коцюбинський);

Складність інтерпретації семантичних відношень полягає в тому, що логічні відношення, будучи основою побудови семантично складних речень, не завжди відображуються у формально-граматичному плані, виступають прихованими відповідно до комунікативного наміру мовця. Через це у простих із формально-граматичного, а не семантичного боку реченнях важко визначити вихідну логічну структуру, що набула трансформованого вигляду в реальному реченні (І. Вихованець);

Система виявляє себе досить виразно: два десять – двадцять; три десять – тридцять. Значить мало бути і чотири-десят, і дев'ять-десят (А. Коваль);

Право, згідно поглядів М. Володимирського-Буданова, є продуктом діяльності нації, а не держави. Таким чином будівником права у нього являються народна свідомість і воля, а не держава (“Теорія держави і права”);

Інша річ – морське училище, але туди з поганою характеристикою не потикайся. Отже, стараються, наганяють бали (О. Гончар);

Усю війну Валентина пробула на Уралі і, звичайно, не бачила ні війни, ні фашистів. Тому кожную історію про той грізний час слухала жадібно,

завмираючи серцем (М. Карплюк);

Ці підприємства завезли в першому півріччі 63 % загальних обсягів імпорту світлих нафтопродуктів, з яких не стягували встановлені збори до бюджету. Відтак щомісяця бюджет втрачав приблизно 150 млн. грн. (з газет);

Мабуть, для громадянки я вже остаточно пропадаю людина. Так уже, мабуть, і залишусь вічним солдатом (О. Гончар);

За часів цариці Катерини II офіційно було встановлено, кого і як називати: чини перших п'яти класів треба було називати на -вич. Звідси, мабуть, у російській мові зберігається підкреслена пошаність при називанні людини лише по-батькові (А. Коваль).

Поширені в різних стилях мови, такі приклади, на жаль, залишилися поза увагою дослідників синтаксису української мови. У русистиці в полі зору окремих синтаксистів були лише конструкції другої групи, у тлумаченні яких вони дотримуються протилежних поглядів. Так, О.П. Сковородніков розглядає такі речення як парцельовані одиниці [Сковородніков 1981, с. 141], оскільки, на його переконання, будь-яке розділення єдиної граматичної структури на два висловлення є парцеляцією. Є.М. Ширяєв, навпаки, не схильний убачати в такому роз'єднанні предикативних частин парцеляцію з огляду на те, що “парцеляція зазвичай створює експресію”, у той час заміна безсполучникових складних речень на текстові утворення не змінює їх функціонально-стилістичні характеристики [Ширяєв 1991, с. 206].

Розбіжності в трактуванні синтаксичної природи описуваних безсполучникових складних речень принципів, що й змушує зупинитися на їх розгляді.

У визнанні чи невизнанні парцеляції в безсполучникових складних реченнях узагалі і розглядуваного типу – зокрема, мабуть, недостатньо поси-латися або лише на факт поділу речення на окремі висловлення, або лише на відсутність експресії у виділенні з безсполучникового речення наслідкової

частини. Це питання, як видається, правомірно розв'язувати, спираючись на відмінність сполучникових, точніше сказати – складнопідрядних речень із семантичними сполучниками, які є і засобом граматичного зв'язку, і показником семантичного відношення предикативних частин, та безсполучникових складних речень, позбавлених показників граматичного зв'язку, тобто того, що цементує граматичну природу речення. У складнопідрядних реченнях, у тому числі з підрядним наслідку, незвичайний поділ граматично поєднаних за допомогою сполучників предикативних частин на два висловлення становить парцеляцію як стилістичний прийом. Завдяки наявності сполучника, наприклад **так що**, відділена предикативна частина зберігає ознаки компонента складного речення, пор.:

Крім того, в міськкомі нас повідомили, що в кінці цього місяця планується провести нараду передовиків виробництва цього басейну. Так що слід подумати, кого туди послати (М. Карплюк).

У цьому випадку йдеться про парцеляцію, зумовлену бажанням підкреслити наслідок. Тут спостерігається тотожність типів структури “цілого” речення і роз'єднаних паузою (у вимові) чи крапкою (на письмі) висловлень. Саме наявність структурної основи, тобто мінімальної форми, достатньої для утворення комунікативної одиниці, дозволяє виявляти парцелят й основну частину і сприймати їх як елементи єдиної мовної конструкції.

У безсполучникових складних реченнях розглядуваного виду засобів граматичного зв'язку у вигляді сполучника підрядності **так що** немає, значить, немає граматичного показника синтаксичної єдності поліпредикативної конструкції, у якій їх розрив сприймався б як порушення граматичності, як ознака стилістичного виділення постпозитивного компонента. Однак, незважаючи на це, безсполучникові складні речення – все ж синтаксичні одиниці, речення з певним семантичним наповненням, створюваним відношенням предикативних частин. Їх смислові відношення виводяться зі змісту предикативних частин, що ґрунтується на граматикалізованих елементах, таких як

співвіднесеність часових чи способових форм дієслів, або зумовлена наявністю експлікаторів наслідку. Однак вони не визначають структурну основу цілого поєднання. А там, де структурна основа неясна або невизначувана, парцеляція стає неможливою, у будь-якому випадку не виділяється [Покусаєнко 1973, с. 143]. Тому поділ на частини не справляє враження розриву єдиної граматичної структури на два нерівноцінні з погляду форми і значення компоненти. Це спостерігається у випадку перетворення безсполучникових речень без експлікаторів у текстові утворення, як-от:

Саламур – зовсім не лайка, нічого образливого в цьому не бачу (О. Гончар) – Саламур – зовсім не лайка. Нічого образливого в цьому не бачу.

Порівняння переконує, що в обох випадках конструкції безсполучникового складного речення і тексту становлять одиниці однотипного змісту. У них немає стилістичної відмінності. Другий компонент, будучи відділений від першого, не несе на собі ознак експресії. Пояснення цього – в безсполучниковості будови зіставляваних структур. Там, де немає сполучників, розрив предикативних частин не сприймається як порушення граматичної норми в будові, не надається виділеному безсполучниковому компоненту й ознак експресії.

Принципово не відрізняється від наведеного прикладу й перетворення конструкції: *При обробці шкурки видри з неї висмикують – “видирають” – шерсть, залишаючи лише підшерсток, густий, блискучий і пухнастий, тому, мовляв, видра – це “шкурка”, з якої видрано шерсть (А. Коваль) – в конструкцію – При обробці шкурки видри з неї висмикують – “видирають” – шерсть, залишаючи лише підшерсток, густий, блискучий і пухнастий. Тому, мовляв, видра – це “шкурка”, з якої видрано шерсть, незважаючи на те, що в ній є експлікатор наслідку.*

Експлікатори – не сполучники і навіть не аналоги сполучників, як іноді вони кваліфікуються в наукових виданнях [РГ-80, с. 629]. Це повнозначні слова з виразною семантикою, які і в складі безсполучникового речення, і в тексті

вказують на наслідок. Одна й та ж їх смислова роль робить і безсполучникове складне речення, і перетворене в текстову сполуку поєднання двох висловлень близькими за характером вираження змісту. Те, що при цих перетвореннях смислові відношення не змінюються, свідчить про нейтралізацію різниці між безсполучниковим складним реченням та аналогічним текстовим утворенням. За таких умов не можна говорити про парцеляцію в безсполучникових складних реченнях причиново-наслідкового відношення з імпліцитним й експліцитним вираженням наслідку. Мова може йти лише про взаємовідповідність складних конструкцій і текстових утворень.

У цьому виявляється їхня схожість зі складносурядними реченнями, у яких при сурядних сполучниках **і** та **а** стоять експлікатори наслідку. Це ще одне з підтверджень того, що складносурядні речення й безсполучникові складні речення у вираженні причиново-наслідкових відношень мають більше спільних, ніж відмінних рис. Головна їх спільність у тому, що в них немає граматичного показника наслідку у вигляді сполучника підрядності, який би вказував на зв'язок предикативних частин і визначив би їх семантичне співвідношення. Сполучники сурядності **і** та **а** (у значенні **і**) є несемантичними сполучниками, нездатними виражати залежність. Тому в оформленні причиново-наслідкових відношень вони участі не беруть. У реченнях із цими сполучниками причиново-наслідкові відношення створюються, як і в безсполучникових складних реченнях, співвідношенням семантики предикативних частин. Їх об'єднує також те, що в передачі причиново-наслідкових відношень беруть участь дві групи в складі сполучникових і дві групи в складі безсполучникових конструкцій. В одній з них описувані відношення створюються співвідношенням видо-часових і способових форм дієслів-присудків, в другій – у вираженні семантичних відношень беруть участь експлікатори наслідку.

Відмінність складносурядних і безсполучникових складних речень у тому, що в перших уживаються сполучники, в других – предикативні частини

об'єднуються безсполучниково. Щоправда, сполучники в складносурядних реченнях, як зазначалось, не є показниками наслідку в сформульованому відношенні.

Констатуючи взаємоперетворюваність безсполучникових складних речень у текстові утворення, не можна не помітити й деякі своєрідні риси в конструюванні тексту, відповідного безсполучниковому складному реченню.

Насамперед – це закріпленість місця експлікатора в безсполучниковому реченні: він відкриває наслідкову частину, і можливість його посідати будь-яке місце у виділеній в окреме висловлення наслідковій частині в тексті. Приклади з експлікаторами в безсполучникових складних реченнях наведені вище. Уявлення про позицію експлікаторів у текстовому поєднанні причини й наслідку дають такі фрагменти:

а) *Він побудував тут костьол, який мав уславити ім'я покровителів роду замойських – католицького святого Флоріана Шарого. Замок і містечко тому й дістали назву Шаргород* (А. Коваль);

Ходять банди по лісах. На вілах тихо тому (М. Хвильовий);

б) *А шановні вчені не дослідили ні існуючих систем видобутку, ні гірничогеологічних умов басейну. Тому, в результаті, їхня допомога звелася до демонстрування нікому не потрібних малюнків та креслень* (М. Карплюк);

в) *Виконавчим директором ВАТ обрано Аркадія Патаркашвілі. Чутки про те, що Ігор Шабдурасулов мав піти з адміністрації президента і очолити ГРТ, таким чином, не виправдалися* (з газет);

г) *Березень був місяцем, коли збирали березовий сік (місяць цей звідси ще зветься сочень, соковик)* (В. Скуратівський).

Зміна розташування експлікаторів відіграє стилістичну роль, але не впливає на характер передачі загального змісту причини і наслідку. Текстова своєрідність виявляється і в можливості ставити наслідок не безпосередньо після речення, зміст якого викликає наслідок, а через речення, як у прикладі:

Зображення пенатів вміщувалося звичайно біля вогнища. На вогнищі готували їжу, воно забезпечувало оселю теплом. Тому пенати і вважалися покровителями домашнього вогнища. Пізніше їх покровительство охопило всю домівку (з газет).

5 із 10 шахт холдінгової компанії “Укрзахідвугілля” у шахтарському Червонограді виконали річний план видобутку вугілля ще у грудні. У нас існує давня шахтарська традиція – відзначати перемоги запалюванням факелу. Тож всупереч традиціям зустрічі Нового Року засвітилися яскравими вогнями новорічні красуні шахт № 1, 2, 4, 7, 10 ще на початку грудня (з газет).

Отже, причиново-наслідкові відношення в системі безсполучникових складних речень втілюються в дві групи з'єднаних без сполучників предикативних частин. В одній з них вираження наслідку досягається імпліцитно – завдяки семантико-синтаксичному наповненню предикативних частин. Ознаку іншої групи становить наявність у наслідковій частині експлікатора у вигляді слів **відтак, внаслідок, в результаті, завдяки цьому, звідси, значить, отже, отож, таким чином, тож, тому, через це(те)**. Відсутність сполучника як засобу вираження граматичного зв'язку припускає поділ безсполучникового складного речення на окремі висловлення, які не сприймаються як незвичний розрив граматичної сполуки, що спостерігається в складнопідрядному реченні, і сприймаються як стилістичний прийом. Тому утворені з безсполучникових складних речень текстові висловлення не парцельовані одиниці, а взаємозамінні конструкції з однотипним семантико-синтаксичним наповненням і стилістичним функціонуванням. Поділ єдиної семантико-синтаксичної структури з компонентом наслідку на два висловлення відповідає провідній тенденції сучасного синтаксису – намаганні викорис-товувати розчленований текст.

Висновки до 3 розділу

Аналіз граматикалізованих ознак безсполучникового складного речення з наслідковим компонентом, вияв семантико-синтаксичних відношень їх предикативних частин доводять реченнєвий статус описуваних одиниць.

Закритість і негнучкість структури цього виду безсполучникових складних речень переконує в тому, що будучи розглядуваними в контексті співвідношення причини і наслідку, їх не можна розглядати як будови з нечітко визначеним значенням, що створює можливість трансформувати їх у складносурядні причини і наслідку. Закріплений порядок розташування частин, ви́до-часова і способова співвіднесеність, характер розташування лексичних елементів у кожній із частин, нарешті – наявність експлікаторів наслідку в наслідковому компоненті – забезпечують створення безсполучникового складного речення з чітко окресленим значенням наслідку, що відповідає логічній побудові причини і наслідку з виділенням у ремній частині складного речення значення наслідку. Саме таким його й слід сприймати як граматичну одиницю. У пошуках співвідносності зі складними сполучниковими реченнями слід йти одним шляхом – знаходити відповідник цього граматичного значення. Таким відповідником можуть служити тільки складнопідрядне речення наслідку або складносурядне речення зі сполучником *і*, яке передає причиново-наслідкове відношення.

Можливість трансформації безсполучникового складного речення наслідку на складнопідрядне причини шляхом перетворення наслідкового компонента безсполучникового складного речення в головне складнопідрядного причини не може бути прийняте як доказ недиференційованості смислових відношень безсполучникових складних речень наслідку. Таке перетворення стає можливим тому, що існує різне мовне вираження одного й того ж відношення ситуацій (одна – що спричинює наслідок, а друга – що формулює його): одне з підкресленням причини, друге – наголошенням наслідку. Втілюється це в існуванні речень як комунікативних одиниць певної будови і певного граматичного значення. У

граматиці є свої закони, і вони не можуть бути знівельовані чи замінені логічними допусками зміни функцій предикативних частин. Це й забезпечує входження безсполучникових складних речень у синонімічний ряд складних речень із причиново-наслідковим відношенням.

Наслідкові безсполучникові складні речення функціонують у двох структурних різновидах: з імпліцитним та експліцитним вираженням наслідку. Експлікаторами, як і в складносурядних реченнях, виступають прислівники **відтак, звідси, тому** прийменникові утворення **в результаті, внаслідок, через це(те), частки значить, отже, отож, тож**, сполучення слів **таким чином**. Цією ознакою безсполучникові складні речення споріднені зі складносурядними реченнями, у яких також є дві групи: одна включає складносурядні речення зі сполучниками **і** та **а** (у значенні **і**), що виражають причиново-наслідкові відношення, друга – група, в якій представлені ті ж експлікатори, що й у безсполучникових складних реченнях, у сполучі зі сполучниками **і** та **а** (у значенні **і**).

Подібність їх ще й у тому, що обидва типи складних речень припускають розщеплення єдиної складної структури на два висловлення. Однак ні в системі складносурядного речення, ні в системі безсполучникового речення таку можливість роз'єднання речень не можна розглядати як процес парцеляції. У системі складних речень парцелятами можуть бути лише підрядні частини складнопідрядних речень. Парцелювання застосовується як стилістичний прийом із метою підкреслення семантичної ролі підрядного компонента, завдяки чому парцелят набуває експресивних ознак. Безсполучникові і складносурядні речення позбавлені підрядних сполучників, у яких розрив синтаксичної єдності може сприйматися як порушення граматичної структури, як ознака стилістичного виділення постпозитивного компонента. Розщеплені складносурядні і безсполучникові складні речення, зберігаючи наслідкові відношення між предикативними частинами, стають компонентами тексту. У цьому виявляється взаємовідповідність безсполучникових складних (а також складносурядних) речень і текстових утворень.

ВИСНОВКИ

Семантико-синтаксична категорія наслідку, втілювана в різні структурні моделі складних речень – сполучникових і безсполучникових, ґрунтується на логіко-філософському трактуванні взаємопов'язаності причини і наслідку. Це знаходить відбиття в найбільш узагальненому розумінні мовної семантики в категоріях “причина” і “наслідок”, що віддзеркалюють протилежні сторони причиново-наслідкових відношень.

Діалектична взаємозалежність між окремими видами і формами матерії в процесі її руху і розвитку розкривається у взаємозв'язку подій: подія, що спричинює іншу, виступає причиною наступної, а спричинена подія – як наслідок цієї причини. У такій взаємозалежності бачиться будь-яка зміна предметів і явищ – фізичних, біологічних, соціальних, психічних.

Така особливість об'єктивного існування причиново-наслідкових відношень у дійсності визначила специфічні риси вираження наслідку в семантичній і граматичній структурах мови. Наслідок належить до класу подій, що дозволяє за узагальненим поняттям наслідку (в логіко-філософському плані) вбачати ситуації, дії, які зумовлюють виникнення інших ситуацій, дій, умовиводів, результатів. Для категорії наслідку релевантна модальність реальності, у чому відмінність причиново-наслідкових відношень від відношень з ірреальною модальністю, зокрема умовно-наслідкових відношень. Кваліфікація будь-якої події як наслідку можлива лише за умови існування іншої події, яка її спричинила. У складному реченні це втілюється в семантико-синтаксичне відношення двох предикативних частин, одна з яких формулює ситуацію-причину (в узагальненому розумінні), друга – ситуацію-наслідок. Це й зумовлює часовий і структурний план відношення наслідку. У плані часовому відношення наслідку іде за причиною або відносно одночасно співіснує з нею. У структурному плані наслідкова частина розташовується лише в постпозиції. За цією ознакою не тільки складнопідрядні наслідкові речення становлять

закриті структури. Закритими є й складносурядні речення з причиново-наслідковою семантикою, а також безсполучникові складні конструкції. До того ж складносурядні і безсполучникові речення розглядуваного виду належать до негнучких структур, тобто розуміються як такі, в яких неможлива зміна порядку слідування частин без втрати наслідкового відношення між частинами.

Розуміння семантики складного речення як результату взаємодії предикативних компонентів дозволяє вбачати в різних складних структурах однотипне вираження семантико-синтаксичного значення – причиново-наслідкового відношення. Об'єднані за семантичною ознакою, ці структури становлять окремі групи – складнопідрядних, складносурядних і безсполучникових речень, які утворюють мовну і мовленнєву семантику. При такому розумінні семантики складного речення зі значенням наслідку подібність цих структур відзначається на рівні мовленнєвої семантики (ясна річ, при однаковому лексичному їх наповненні), а відмінності стосуються граматичного компонента мовної семантики. Це означає, що складнопідрядні, складносурядні і безсполучникові речення подібні на денотативному рівні (у них відбиті однакові ситуації, події дійсності) і на сигніфікативному рівні (адже в них виражаються ті ж самі логічні відношення), однак вони різняться на рівні граматичної семантики, оскільки становлять собою різні граматичні структури.

Аналіз описуваних сполучникових – складнопідрядних і складносурядних речень – зумовив розгляд виявлених у текстах різних стилів засобів поєднання і формування наслідку як їх семантичної ознаки. Здійснювалося це в річищі тих завдань, розв'язання яких визнається першорядними в сучасному синтаксисі: це – виявлення сполучників і слів, що суміщають функції сполучника з функцією якогось іншого класу слів і необхідність уточнення поділу сполучників за морфологічними, функціональними і семантичними ознаками [Белошапкова 1967, с. 158].

До розв'язання цих завдань спонукало, по-перше, визнання сполучниками

окремих прийменників (**внаслідок, завдяки**), сполучень слів (**в результаті**), вставних слів (**значить, отже, таким чином**), по-друге, відсутність будь-яких спроб віднайти критерії встановлення за ними граматичних ознак сполучника.

Усі ці зразки слів, що оцінюються як сполучні елементи, об'єднує те, що вони становлять або включають до свого складу повнозначні слова. Завдяки притаманному цим словам значенню результативності, висновковості створюється відношення наслідку. Проте цієї семантичної ролі названих слів недостатньо для того, щоб визнати їх сполучниками. Вони не виконують основної функції сполучника – служити засобом зв'язку, поєднання, властивого сполучнику як службовому слову за своїм категоріальним значенням, а саме: тільки виражати, вказувати на граматичну залежність. Сполучники – це синтаксичні показники на зразок префікса, що вказує на несамостійність постпозитивної частини і визначає семантичний характер цієї неповнозначності [Виноградов 1947, с. 707]. Такими можуть бути лише ті сполуки, в яких повнозначні слова набувають функції прийменника при відносному займеннику **що** в різних відмінках, як-от: **внаслідок чого, в результаті чого, завдяки чому**. Наявність відносного займенника служить семантико-синтаксичною вказівкою на віднесеність другої частини до першої, а семантичний компонент у вигляді повнозначного слова становить семантичну ознаку сполуки. Створюються нерозкладні поєднання, які є всі підстави вважати складеними сполучниками. Їх принципова відмінність від сполук перелічених повнозначних слів із вказівними займенниками на зразок **внаслідок цього, в результаті цього, завдяки цьому** полягає в неможливості сполучатися з сурядними сполучниками **і** та **а** (в значенні **і**). Поєднання повнозначних слів із вказівними займенниками припускають поєднання з сурядними сполучниками. Пояснення цього в тому, що вказівним займенникам не притаманна відносність, тому вказівність як компонент прийменниково-займенникового сполучення функціонує в межах наслідкової частини як наслідкова синтаксема. Речення з такими сполуками можуть бути або складносурядними, якщо вони стоять при

сурядних сполучниках **і** та **а**, чи безсполучниковими, якщо вони вжиті самотійно.

Немає підстав уважати сполучниками такі слова, як **тому**, **отже**, **значить**, оскільки вони також мають властивість сполучатися з сурядними сполучниками **і** та **а** (в значенні **і**).

Сполучники ж підрядності, як відомо, на початку підрядної частини елементарної структури не припускають поєднання зі сполучниками сурядності.

Функціонування складених сполучників **внаслідок чого**, **в результаті чого**, **завдяки чому** вплинуло на частотність уживання складнопідрядних речень наслідку в різних сферах мовної діяльності з огляду на незначну поширеність конструкцій зі сполучником **так що**. Пов'язано це зі здатністю новітніх складених сполучників завдяки наявності в них семантичного компонента виразніше передавати наслідок. Їхня властивість використовується головню в писемній формі мови, що дозволяє віднести їх до розряду книжних сполучників.

Завдяки наявності прийменниково-займенникових сполук наслідку при сурядних сполучниках **і** та **а** (у значенні **і**) в системі складносурядних речень з наслідковим компонентом стає можливим виділяти дві групи речень: 1) речення з імпліцитним вираженням причиново-наслідкового значення і 2) речення з експліцитними засобами наслідку.

У реченнях першої групи сполучник **і** не експлікує семантичної зумовленості наслідку. Він лише поєднує предикативні частини, фіксує їх граматичну обумовленість, вказує на наступність дій. Остання його функція розцінюється в монографії як наявне в сполучнику сурядності лексичне (релятивне) значення, яке власне й створює умови для вираження причиново-наслідкового відношення, оформлюваного лексичним наповненням предикативних частин, видо-часовим і способовим співвідношенням дієслів-присудків.

До другої групи складносурядних речень належать конструкції з використанням при сполучниках **і** та **а** (у значенні **і**) слів **тому**, **значить**, **звідси**,

отже, сполучень в результаті, таким чином. Це особливі розряди складносурядних речень. Оскільки в них причиново-наслідкове відношення формується не тільки на основі лексико-граматичного співвідношення, як у конструкціях зі сполучниками **і** та **а**, а завдяки наявності супровідних слів, що вказують на наслідковість.

У лінгвістичній літературі з синтаксису української і російської мов щодо таких слів і сполук слів висловлюються різні думки: від надто категоричних, коли вони називаються сполучниками, до загально нейтральних: їх іменують сполучними елементами – назвою, позбавленою категоріальних ознак. Але ж незрозуміло, про які сполучники йдеться: про сурядні чи підрядні. Віднести їх до розряду сурядних сполучників заважає те, що вони чітко вказують на причиново-наслідкову залежність, за чим вони мають бути визнані складнопідрядними. Але ж підрядними навряд чи можна їх назвати через наявність сполучників сурядності в їх складі. Неможливість вбачати в розглядуваних сполуках єдність сполучника і лексичного показника наслідку змушує визнати, що сполучники сурядності **і** та **а** (в значенні **і**) відповідно до своїх категоріальних властивостей служать засобом зв'язку предикативних частин, а повнозначні слова, виконуючи семантичну функцію, функціонують як експлікатори наслідку.

Завдяки своєрідності лексичного значення, чим характеризуються аналізовані повнозначні слова, у вираженні наслідку досягається високий ступінь диференційованого виразу наслідку. Це робить конструкції з експлікаторами часто вживаними передусім у науковому стилі. Дібраний матеріал дозволяє підтвердити раніше висловлюване спостереження про те, що в наукових і газетних текстах складносурядні речення з експлікаторами наслідку є основною структурою вираження причиново-наслідкових відношень. Складнопідрядні речення з **так що** трапляються надто рідко. Семантична невиразність цього сполучника підрядності з успіхом замінюється новоствореними складеними сполучниками підрядності типу **внаслідок чого** і поєднанням сурядних

сполучників **і** та **а** (в значенні **і**) з експлікаторами наслідку.

Наявність експлікаторів наслідку при сурядних сполучниках передбачає самостійне функціонування в тексті наслідкової частини як парцелята складносурядного речення з компонентом наслідку.

Уживання експлікаторів наслідку без поєднання з сурядними сполучниками **і** та **а** (в значенні **і**) створює безсполучникові складні конструкції. Вони відрізняються від складносурядних речень відсутністю граматичного засобу зв'язку, що й служить показником протиставлення сполучникового і безсполучникового типу речень.

Безсполучникові складні речення з компонентом наслідку поширені двома групами: 1) без експлікаторів у другій частині і 2) з експлікаторами. За наявністю другої групи безсполучникові речення наслідкової семантики подібні до складносурядних речень з експлікаторами при сполучниках сурядності. Їх схожість полягає в активному використанні однакових експлікаторів **тому, в результаті, в результаті (цього), внаслідок, внаслідок (цього), завдяки цьому, отже, таким чином, відтак, звідси** як у межах складної структури, так і в ізольованому стані.

Подібні зіставлявані речення і в частотності появи в тексті конструкцій з експлікаторами наслідку. Безсполучникові складні речення з експлікаторами наслідку також найбільш типові для наукового стилю. Потреба в оформленні наслідку з раніше названого змісту пов'язана з передачею складної аргументації авторської думки, з поясненням відношень між фактами. У вираженні чітких та однозначних смислових відношень допомагають експлікатори наслідку, що й зумовлює високу частотність появи в текстах конструкцій із такими виразниками наслідковості.

Відмінність складносурядних і безсполучникових речень у тому, що до поділу безсполучниково побудованих предикативних частин на окремі висловлення не можна застосовувати поняття парцеляції. Парцеляція пов'язана з розщепленням сполучникових складних речень, у яких на порушення

граматичної єдності вказує самостійне вживання другої частини, що починається сполучником. Відсутність сполучника в безсполучниковому реченні позбавляє можливості вбачати у відокремленому в усному і писемному мовленні наслідковому компоненті парцеляції. Розщеплення безсполучниково з'єднаних складових компонентів, що формують відношення наслідку, становить елемент тексту. У близькості до тексту – характерна ознака безсполучникових складних речень причиново-наслідкової семантики.

Досліджена тема дозволила висловити уточнення стосовно формально-синтаксичних ознак складнопідрядних речень, а також щодо семантико-синтаксичного вираження і комунікативного використання всіх трьох типів складних речень. Активне використання експлікаторів наслідку в складно-сурядних і безсполучникових реченнях відбиває одну з важливих тенденцій у розвитку мови – прагнення до розширення засобів чіткої й однозначної передачі причиново-наслідкового відношення в системі складних речень української мови.

Разом з тим аналіз обраної теми відкрив перспективи подальшого її вивчення як із погляду встановлення семантичних відтінків кожного з розглядуваних типів складних речень, так і з погляду виявлення лексичних і текстових можливостей у передачі відношень наслідку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барабаш 2010:** Барабаш Ю.Г. Сильова диференціація складних речень із часовим відношенням: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2010.– 20 с.
- Бевзенко 1987:** Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Вища школа, 1987. – 79 с.
- Безпалько 1960:** Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К., 1960. – 236 с.
- Безпояско 1993:** Безпояско О.К. та ін. Граматика української мови. / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
- Белошапкова 1967:** Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке: Некоторые вопросы теории. М., 1967. – 160 с.
- Белошапкова 1970:** Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке: докт. дисс. – М., 1975.
- Белошапкова 1977:** Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
- Беляєва 2004:** Беляєва Т.В. Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2004. – 20 с.
- Берков 1997:** Берков В.Ф., Яскевич Я.С., Павлюкевич В.И. Логика: Учебное пособие для вуза. – Минск, 1997. – 416 с.
- Богородицкий 1935:** Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики: Из университетских чтений. – 5-е изд., перераб.– М.-Л.: Соцекгиз, 1935. – 354с.
- Бондарко 1978:** Бондарко А.В. Грамматические значения и смысл. – Л., 1978. – 175 с.
- Булаховський 1977:** Булаховський Л.А. Вибрані праці: В 5т. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 2. – 632 с.
- Бунге 1962:** Бунге Марио. Причинность. Место принципа причинности в

современной науке / Пер. с англ. И.С.Шерн-Борисовой и С.Ф.Шушурина. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. – 382 с.

Ванников 1965: Ванников Ю.В. Явление парцеляции в современном русском языке: Автореф. дисс. канд. фил. наук: 10.02.01. – М., 1965. – 18 с.

Ванников 1979: Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи . – М., 1979. – 296 с.

Весельська 2014: Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ–початку ХХІ ст. : [монографія] / Г.С. Весельська. – Житомир : Видавництво ЖДУ, 2014. – 159 с.

Виноградов 1947: Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.-Л.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.

Виноградов 1975: Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения // Исследования по русской грамматике. М.:Наука, 1975. – 559 с.

Виноградов 1972: Виноградов В.В. Русский язык : Грамматическое учение о слове. – 2-е изд. М: Высшая школа, 1972. – 614 с.

Вихованець 1993: Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

Волох 1989: Волох О.Т. та ін. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. / О.Т. Волох, М.Т. Чемерисов, Є.І. Чернов – 2-ге вид. перероб і допов. – К., 1989. – 334 с.

Гаврилова 1988: Гаврилова Г.Ф. Функционирование сложно-сочиненного предложения в тексте. // Сложное предложение в тексте. – Калинин 1988. – С. 4–15.

Гальперин 1974: Гальперин И.Р. Информативность единиц языка: Пособие по курсу общего языкознания. – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.

Гамова 1989: Гамова А.И. Синтаксическое выражение цели в современном украинском литературном языке: Автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – Харьков, 1989.– 24 с.

Ганич 1985: Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.

- Гвоздев 1958:** Гвоздев А.Н. Современный русский язык. – Ч.2: Синтаксис. – М.: Учпедгиз, 1958. – 302 с.
- Глотова 1994:** Глотова О.В. Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причиновості в сучасній українській мові: Автореф. дисс. канд. філол. наук:10.02.02. – Харків, 1994. – 16 с.
- Городенська 1991:** Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наукова думка, 1991. – 192 с.
- Городенська 2010:** Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови: К., Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
- Грамматика-70:** Грамматика современного русского литературного языка / Под. ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
- Грамматичний словник 2011:** Грамматичний словник української літературної мови. Словозміна: Близько 140 000 слів / Відп. ред. Н.Ф. Клименко. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.
- Грищенко 1969:** Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1969. – 155 с.
- Гуйванюк 1999:** Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 36 с.
- Гуйванюк 2000:** Гуйванюк Н.В. та ін. Синтаксис сучасної української мови: Навч. посіб. / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська – Чернівці, 2000.
- Диалектический и исторический материализм 1988:** Диалектический и исторический материализм. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1988. – 446 с.
- Доленко 1987:** Доленко М.Т. та ін. Сучасна українська мова. / М.Т. Доленко, І.І. Дацюк, А.Г. Квашук – 3-е вид. – К.: Вища школа, 1987. – 349 с.
- Дорошенко 1980:** Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вища школа. Вид-во при Харків. ун-ті, 1980. – 152 с.

Дорошенко 1997: Дорошенко С.І. До питання про розрізнення понять “приєднання” і “парцеляція” // Лінгвістичні дослідження: Науковий вісник. – Вип. 3. – Х., 1997. – С. 132–137.

Дорошенко 2005: Дорошенко С.І. Естафета поколінь Харківської філологічної школи в педагогічному університеті // Від бароко до постмодерну: Збірник наукових праць кафедри української та світової літератури – Харків, 2005. – С. 314–322.

Дорошенко 2007: Функціонування безсполучникових складних речень у художньому стилі // Ритми сучасної філології: Збірник наук. статей. – Львів: Паіс, 2007. – С. 298–303.

Дулалаев 1971: Дулалаев Ю.С. К вопросу о лингвистических и экстралингвистических условиях парцеляции в сложноподчиненных предложениях // Вопросы теории и методики изучения русского языка. – Казань, 1971. – С. 189–197.

Єрмоленко 1982: Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наукова думка, 1982. – 210 с.

Жовтобрюх 1984: Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1984. – 255 с.

Жоголева 1960: Жоголева М.П. Бессоюзные сложные предложения с общим значением причинно-следственных отношений // Вопросы преподавания современного русского языка в вузе. – Горький., 1960. – С. 175–196.

Загнітко 1996: Загнітко А.П. Український синтаксис. Ч. II. – К., 1996.

Загнітко 2001: Загнітко А.В. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк, 2001.

Загревський 1999: Загревський Є.І. Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 1999. – 20 с.

Знаменская 1975: Знаменская А.В. Составные соединительные союзы с компонентом “и” // Вопросы лексикологии и синтаксиса русского языка. –

Смоленск, 1975. – С. 77-86.

Иванчикова 1968: Иванчикова Е.А. Парцеляция, её коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции // Морфология и синтаксис современного русского литературного языка.–М.: Наука,1968. – С. 277-279.

Изаренков 1990: Изаренков Д.И. Бессоюзное сложное предложение: Система языка и обучение иностранцев русской речи. – М.: Русский язык, 1990. – 163с.

Ильенко 1976: Ильенко С.Г. Типология сложноподчиненных предложений: Лекция. – Л.: ЛГПИ, 1976. – 32 с.

Кадомцева 1964: Кадомцева Л.А. Структура бессоюзных предложений детерминированных отношений в современном украинском языке: Автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.01. – М. 1964.

Каранська 1992: Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К : НМК ВО, 1992. – 339 с.

Каратаева 1948: Каратаева Э.И. Академик А.А.Шахматов о предложении с однородными членами и о сложном предложении // Материалы архива АН СССР. Доклады и сообщения Ин-та рус. яз. – 1948. – Вып. 1.

Кващук 1986: Кващук А.Г. Синтаксис складного речення. – К.: Радянська школа,1986. – 109 с.

Коваль 1987: Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – К., 1987.

Кручинина 1988: Кручинина И.Н. Структура и функции сочинительной связи в русском языке. – М.: Наука, 1988. – 209 с.

Кубик 1967: Кубик М. Условные конструкции и система сложного предложения. – Praha, 1967.

Кулик 1963: Кулик Б.М. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис складного речення. – К.: Радянська школа, 1963. – 147 с.

Курс 1951: Курс сучасної української літературної мови. – Т.ІІ: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Радянська школа, 1951. – 407 с.

Леонова 1983: Леонова М.В. Сучасна українська мова: Морфологія. – К.:Вища

школа, 1983. – 264 с.

Левицкий 1990: Левицкий Ю.А. О логических аналогах грамматических сочинения и подчинения. // Вопросы языкознания. – 1990. – № 4. – С. 25-34.

Лингвистический энциклопедический словарь 1990: Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.

Мацько 2005: Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови / 2-ге вид., випр. – К.: Вища школа, 2005. – 462 с.

Максимов 1969: Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис сложного предложения: Учебное пособие для педагогических институтов. – М., 1969. – 192 с.

Марцин 2007: Марцин С.О. Нові явища у функціонально-стильовій диференціації безсполучникових складних речень в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2007.– 20 с.

Мельничук 1972: Мельничук О.С. Загальні питання синтаксису української мови // Сучасна українська літературна мова. – К.:Наукова думка, 1972. – С. 5-50.

Николаева 1969: Николаева Т.М. Интонация сложного предложения в славянских языках. Опыт экспериментального исследования. – М.,1969. – 286с.

Николаева 1985: Николаева Т.Н. Функции частиц в высказывании. На материале славянских языков. – М.: Наука, 1985. – 169 с.

Основы построения грамматики 1966: Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1966. – 200 с.

Пешковский 1956: Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.

Плющ 2000: Сучасна українська літературна мова: Підруч. для студентів філол. спец. вищ. закладів освіти / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – 2-е вид. перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2000. – 430 с.

Покусаенко 1973: Покусаенко В.К. К вопросу о парцеляции сложных

бессоюзных предложений // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – Р-н-Д, 1973. – С. 42-53.

Попова 1950: И.А.Попова Сложносочиненное предложение в современном русском языке// Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950.

Поспелов 1950: Поспелов Н.С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений. // Вопросы синтаксиса русского языка. – М. : Учпедгиз,1950. – С. 338-354.

Потебня 1977: Потебня А.А. –Т.4. – Вип.2: Глагол. – М.: Просвещение. – 406 с.

Распопов 1984: Распопов И.П. Комуникативно-синтаксический аспект структуры сложноподчиненного предложения // Вопросы лексикологии и синтаксиса. – Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 1984. – С. 137-175.

Розенталь 1976: Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителей. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Просвещение, 1976. – 544 с.

Русанівський 1988: Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.:Наукова думка, 1988. – 236 с.

РГ-Прага 1979: Русская грамматика. Т.П.: Синтаксис / В.Барнетова, Е. Беличева-Кржижкова, О. Лешка. – Прага: АСАСЕМІА, 1979. – 665-1093с.

РГ-80: Русская грамматика. – Т.П.: Синтаксис. – М., 1980. – 709 с.

Русский язык 1989: Русский язык. Ч.2 / Н.В. Костромина, К.А. Николаева, Г.М. Ставская, Е.Н. Ширяев; Под ред. Л.Ю.Максимова – М., 1989. – 286 с.

Санников 1989: Санников В.З. Русские сочинительные конструкции: Семантика. Прагматика. Синтаксис. М. : Наука, 1989. – 267 с.

Сковородников 1981: Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка. – Томск, 1981.

Синявський 1931: Синявський О. Норми української літературної мови. – Харків – Київ: Література і мистецтво, 1931. – 368 с.

Слинько 1994: Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська . – К.: Вища

школа, 1994. – 670 с.

Скорлуповская 1966: Скорлуповская Е.В. Союзные функции некоторых лексических элементов в русском сложном предложении: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1966. – 16 с.

Современная философия 1995: Современная философия: Словарь и хрестоматия. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 511 с.

Соколова 1982: Соколова Г.В. Бессоюзное предложение в современном русском языке // Русский язык за рубежом. – 1982. – № 2.

СРЛЯ 1980: Современный русский литературный язык: Учебное пособие для студентов пединститутов / Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов, А.В. Филипов, С.И. Небыкова, Д.И. Изаренков. – 2-е изд., перераб., Л.: Просвещение., 1980.

Старовойт 1993: Старовойт Ю.А. Абзацна парцеляція у системі експресивного синтаксису: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1993. – 17 с.

Степул 1992: Степул О.Л. Безсполучникові складні речення із значенням зіставності і протиставності в українській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02. – Харків, 1992. – 20 с.

СУМ: Х: Словник української мови. В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 10. – 658 с.

СУЛМ: Синтаксис: Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.

СУЛМ: Стилїстика: Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 587 с.

Сучасна українська мова 1997: Сучасна українська мова: Підручн. для студентів філол. спец. вищих закладів освіти / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – 399 с.

Сучасна українська мова 2000: Сучасна українська мова: Підруч. для спец. вищих навч. закладів / А.П. Грищенко, О.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2000. – 430 с.

Тележкіна 2002: Тележкіна О.О. Безсполучникові складні речення з

компонентом обґрунтування: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2002.– 18 с.

Украинская грамматика 1986: Украинская грамматика. В.М. Русановский, М.А. Жовтобрюх, Е.Г. Городенская. К.: Наукова думка, 1986. – 359 с.

Українська мова: Енциклопедія 2000: Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В.М. Русанівський [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752с.

Українська мова: Енциклопедія 2004: Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В.М. Русанівський [та ін.]. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 820 с.

Українська мова: Енциклопедія 2007: Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.

Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів 2000: Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор / За ред С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.

Українська мова 2007: Українська мова. Енциклопедія. Вид. 3, виправлене і доповнене. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007.

Финкель 1962: Финкель А.М.Производные причинные предлоги в современном русском языке. Их возникновение, развитие, значение, употребление. – Харків, 1962. – 238 с.

Формановская 1989: Формановская Н.И. Сложное предложение в современном русском языке: Теория и упражнения: Учебное пособие для иностранцев. – М.: Русский язык, 1989. – 191 с.

Чередниченко 1959: Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці, 1959. – 134 с.

- Чернушенко 1995:** Чернушенко Н.М. Безполучникові умовно-наслідкові речення в функціонально-синтаксичному аспекті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Харків, 1995.– 29 с.
- Шайдулина 1982:** Шайдулина Н.И. Сложноподчиненные предложения с придаточными следствия и степени-следствия в языке Л.Н. Толстого // Переходность в системе сложного предложения современного русского языка. – Казань, 1982. – С.49-58.
- Ширяев 1980:** Ширяев Е.Н. Дифференциация сочинительных и подчинительных союзов на синтаксической основе // Филологические науки. – 1980. – № 2. – С. 49-54.
- Ширяев 1986:** Ширяев Е.Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. – М.: Наука, 1986. – 221 с.
- Ширяев 1991:** Ширяев Е.Н. Отношения логической обусловленности: способы выражения и их распределение по сферам языка // Грамматические исследования: Функционально-стилистический аспект: Морфология. Словообразование. Синтаксис. – М., 1991. – 246 с.
- Шульжук 2004:** Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
- Ющук 2008:** Ющук І.П. Українська мова: [підруч. для студ. філол. спец. вищих навч. закл.] – К.: Либідь, 2008.
- Bauer 1958:** Bauer J. Klasifikace souveti v ceskych a ruskych mluvniicich // Sovetska jazykoveda. – 1958. – № 1.
- David Hume 1988:** David Hume. An Inquire Concerning Human Understanding (New York: Prometheus Books: 1988), Section VIII.
- Clayton Crocket & Jeffrey W.Robbins 2012:** Religion, Politics, and the Earth: the New Materialism. / Clayton Crocket & Jeffrey W. Robbins, 2012.

Наукове видання

ДОРОШЕНКО Сергій Іванович

КРИНСЬКА Наталія Володимирівна

**Структурно-семантичний синтаксис: складні речення з
компонентом наслідку**

Монографія

Коректор Т.П. Єфімовська

Комп'ютерна верстка Г.М. Голоднікова

Видавець: ФОП Панов А.М.
Свідоцтво серії ДК № 4847 від 06.02.2015 р.
м. Харків, вул. Жон Мироносиць, 10, оф. 6,
тел. +38(057)714-06-74, +38(050)976-32-87
copy@vlavke.com

Підп. до друку 24.01.19. Формат 60x84 1/16. Умов. друк. арк. 9,8.
Тираж 100 прим. Зам. № 1/18. Ціна договірна.

Віддруковано в типографії ФОП Андреев К.В.
61166, Харків, вул. Серпова, 4
Свідоцтво про державну реєстрацію
№24800170000045020 від 30.05.2003 р.
ep.zakaz@gmail.com
тел. 063-993-62-73